

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedra

Miglės Didikaitės,

V kurso, baudžiamosios justicijos

studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Parodymų patikrinimo veiksmai: procesinė kriminalistinė charakteristika ir
problematika**

**Testimony Verification Actions: Procedural Forensic Characteristics and
Problematics**

Vadovas: doc. dr. Andrej Gorbatkov

Recenzentė: prof. dr. Gabrielė Juodkaitė-Granskienė

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojama parodymų patikrinimo veiksmų samprata, istorinės ištakos. Išskiriami 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekse ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse reglamentuotų parodymų patikrinimo veiksmų panašumai ir skirtumai. Nagrinėjama parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento procesinė kriminalistinė charakteristika, analizuojama Lietuvos teismų praktika. Nacionalinis reglamentavimas lyginamas su užsienio valstybėmis. Nagrinėjama parodymų patikrinimo veiksmų problematika.

Pagrindiniai žodžiai: parodymas atpažinti, parodymų patikrinimas vietoje, eksperimentas, psichologija, apklausa

This paper analyzes the concept and historical origins of procedural actions related to the verification of testimonies. It distinguishes the similarities and differences between the procedural actions of testimony verification as regulated in the 1961 Criminal Procedure Code of the Lithuanian Soviet Socialist Republic and the current Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania. The procedural and forensic characteristics of identification, verification of testimony at the crime scene, and investigative experiment are examined, along with an analysis of Lithuanian court practice. The national legal regulation is compared with that of foreign countries. The study also addresses the issues and challenges associated with testimony verification procedures.

Key words: identification, verification of testimony at the crime scene, investigative experiment, psychology, interview

TURINYS

IŽANGA	2
1. PARODYMŲ PATIKRINIMO VEIKSMŲ SAMPRATA	5
2. PARODYMŲ PATIKRINIMO VEIKSMŲ TURINYS.....	14
2. 1. Parodymas atpažinti	14
2. 2. Parodymų patikrinimas vietoje.....	28
2. 3. Eksperimentas.....	38
2. 4. Parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimas užsienio valstybėse.....	45
3. PARODYMŲ PATIKRINIMO VEIKSMŲ ATLIKIMO PROBLEMATIKA	52
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	60
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	64
SANTRAUKA.....	70
SUMMARY	71

IŽANGA

Temos aktualumas. Tobulėjant technologijoms, o su tuo ir kriminalinio pasaulio praktikai, kyla dar didesnis poreikis ištirti ir atskleisti nusikalstamas veikas ir atsakingus asmenis patraukti atsakomybėn. Bylos išsprendimas ir atitinkamo sprendimo priėmimas priklauso nuo ikiteisminio tyrimo metu surinktų duomenų, kurie teisminiame procese pripažįstami arba nepripažįstami įrodymais. Vadinasi ikiteisminis tyrimas yra svarbi stadija, kurios rezultatų kokybė yra viena iš faktorių, nulemiančių bylos baigtį. Tam tikrais atvejais vien tik duomenų surinkimo ir procesinio įforminimo nepakanka objektyvioms faktinėms aplinkybėms atskleisti ir atkurti, todėl yra svarbu atlikti parodymų patikrinimo veiksmus, kurie leidžia įvertinti gautos informacijos tikslumą, patikimumą bei atitikimą nusikalstamos veikos mechanizmui. Tokiais atvejais parodymų patikrinimo veiksmai suteikia galimybę įrodyti, kad subjektų parodymai atitinka faktinę situaciją, taip kartu padidinant ir įrodymų vertę bei kokybę.

Nors parodymai sudaro reikšmingą įrodymų dalį baudžiamajame procese, jų tikrumo patikrinimas dažnai kelia tiek praktinių, tiek teisinių iššūkių. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse parodymų patikrinimo veiksmai reglamentuoti gana abstrakčiai, o praktikoje jų atlikimas ne visada tinkamas. Be to, vis dar trūksta konkrečios analizės, kaip šie veiksmai turėtų būti atliekami atsižvelgiant į kriminalistikos, psichologijos mokslo rekomendacijas bei teismų praktiką. Todėl tinkamas parodymų patikrinimo veiksmų atlikimas turi didelę reikšmę nusikalstamų veikų atskleidimui, tačiau, kai kurie klausimai, susiję su pačių veiksmų atlikimu, nėra pakankamai išnagrinėti arba turi spragų, o tai gali reikalauti ir taktikos ar reglamentavimo tobulinimo.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas atskleisti parodymų patikrinimo veiksmų procesinę kriminalistinę charakteristiką, probleminius aspektus ir galimus šių problemų sprendimo variantus.

Darbo uždaviniai. Šiems tikslams pasiekti, iškelti tokie uždaviniai:

- 1) išanalizuoti ir pateikti bendrą parodymų patikrinimo veiksmų sampratą, tikslus ir svarbą;
- 2) išanalizuoti atskirų veiksmų teisinius, taktinius ir psichologinius atlikimo pagrindus;
- 3) palyginti Lietuvos ir pasirinktų užsienio valstybių parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimą;

- 4) išanalizuoti problemas, kylančias atliekant parodymų patikrinimo veiksmus, ir pateikti galimus jų sprendimo būdus.

Darbo objektas. Parodymų patikrinimo veiksmų procesinė kriminalistinė charakteristika ir problematika.

Tyrimo metodai. Magistro darbe naudojami istorinis, lyginamasis, mokslinės literatūros ir dokumentų analizės bei analitinis metodai.

1) Istorinis metodas naudotas nagrinėjant parodymų patikrinimo sampratos pokytį, atskleidžiant, kaip kito reglamentavimas ir kokios galimos aplinkybės turėjo tam įtakos.

2) Lyginamasis metodas naudotas analizuoti ir palyginti 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamajame proceso kodekse vyrausią parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimą; taip pat ir Lietuvos bei užsienio valstybių teisinį reglamentavimą.

3) Mokslinės literatūros ir dokumentų analizės metodo pagalba analizuoti teisės aktai (reglamentavimas), susiję su parodymų patikrinimo veiksmais, Lietuvos ir užsienio autorių mokslinė literatūra, eksperimentinių tyrimų medžiaga bei internetinė informacija; taip pat 2017–2025 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir žemesnių pakopų teismų praktinė medžiaga – 75 nutartys ir nuosprendžiai.

4) Analitinis metodas naudotas siekiant sistemiškai nagrinėti teisinės normas, jų taikymą, o remiantis teismų praktika ir kitokia literatūra, aptikti spragas (probleminius aspektus) ir formuluoti pasiūlymus.

Darbo originalumas. Magistro darbuose ši tema nebuvo analizuota kaip savarankiška tema, tačiau daug dėmesio vienam iš parodymų patikrinimo veiksmų – parodymui atpažinti – buvo skirta J. Prakuraitės magistro darbe tema „Parodymas atpažinti: pasirengimas, atlikimas, fiksavimas“ bei V. Sakalausko magistro darbe tema „Šiuolaikinė parodymo atpažinti taktika“, parašytą 2021 m.

Lietuvos mokslinėje literatūroje parodymų patikrinimo veiksmai yra analizuojami plačiai, tačiau nėra skiriama pakankamai dėmesio šių veiksmų psichologiniams ir probleminiams aspektams tirti. Šių veiksmų procesiniai ir taktiniai aspektai aptarti mokomojoje literatūroje, kurių autoriai yra G. Bučiūnas, V. E. Kurapka, P. Ancelis ir kiti. Užsienio literatūroje parodymo atpažinti probleminiai aspektai yra nagrinėjami pakankamai išsamiai, tačiau mažiau dėmesio skirta jų taktikai. Užsienio literatūroje parodymų patikrinimo veiksmus analizuoja V. Nehrebetskyi, M. B. Kovera, V. Rusu, G. L. Wells ir kiti.

Atsižvelgiant į Lietuvos ir užsienio literatūroje pateiktos informacijos susistemavimo trūkumą problemineis ir psichologineis atitinkamų veiksmų aspektais, šiame darbe dėmesys bus skiriamas parodymų patikrinimo veiksmų procedūros ir taktikos papildymams, trūkumų analizei ir galimiems problematikos sprendimams, atsižvelgiant į psichologijos mokslo rekomendacijas bei technologinę pažangą. Taip pat bus analizuojami ir lyginami JAV, Kazachstane ir Azerbaidžane reglamentuojami parodymų patikrinimo veiksmas, jų skirtumas su Lietuvoje įtvirtintomis nuostatomis.

Svarbiausi šaltiniai. Rengiant magistro darbą panaudoti įvairūs šaltiniai: teisės norminiai aktai, teismų praktika ir specialioji literatūra. Aktualiausi šaltiniai buvo Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamojo proceso kodeksai, moksliniai straipsniai ir publikacijos, kuriuose aptariama parodymų patikrinimo veiksmų samprata, jų atlikimo procedūros ir galimi iššūkiai; taip pat remiamasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bei žemesnių pakopų teismų praktine medžiaga.

1. PARODYMŲ PATIKRINIMO VEIKSMŲ SAMPRATA

Parodymų patikrinimo veiksmų samprata, t. y. kaip ir kokie veiksmai yra naudojami parodymams patikrinti, priklauso nuo valstybės pasirinkto teisinio reglamentavimo, kriminalistinių ypatumų bei teisinės tradicijos, kuri iš esmės turėjo įtakos susiformavusioms taisyklėms, besikuriantiems įstatymams bei praktikai. Todėl prieš pradėdant nagrinėti parodymų patikrinimo veiksmų sampratą šiuolaikinėje teisinėje sistemoje, pirmiausiai vertėtų trumpai paanalizuoti istorinius parodymų patikrinimo sampratos raidos pokyčius.

Baudžiamojo proceso teisė yra paremta teisingumo principu, kuriuo remiantis asmuo yra kaltinamas, baudžiamas arba išteisinamas atsižvelgus į tinkamai surinktus ir patikrintus duomenis ikiteisminio tyrimo metu – tai pirminė tiesos nustatymo byloje etapo pradžia šiuolaikinėje teisinėje sistemoje. Teisingumo sąvoka, kurios interpretacija priklausė nuo tuometinių bendruomenės tradicijų ir vertybių, siejasi su tiesos nustatymu teismuose ir egzistuoja nuo seniausių laikų, o netiesioginių parodymų tikrinimo užuomazgų galima pastebėti jau viename seniausių teisės rinkinių – Hamurapio įstatyme (XVIII a. pr. Kr.). Senovės teisės sistemose kriminalistikos mokslas dar neegzistavo, todėl kaip tam tikrus ankstyvuosius tiesos nustatymo ir tikrinimo metodus galima išskirti į ritualinius ir fizinius. Pavyzdžiui, Hamurapio įstatymo 9 str. numatė, kad, jeigu žmogus, kuriam kas nors dinga, nutvers dingusį daiktą kito žmogaus rankose, ir šis sakys: „<...> pirkau jį liudytojų akivaizdoje“, o dingusio daikto savininkas sakys: „Aš pristatysiu liudytojus, pažįstančius mano dingusį daiktą“, tai pirkėjas turi atvesti pardavėją ir minėtus liudytojus, o savininkas – pažįstančius jo dingusį daiktą; tuomet liudytojai turi papasakoti prieš Dievą tai, ką jie žino, ir tada pardavėjas – vagis, jį reikia užmušti (Vasiliauskas, 1999, p. 9). Šiame straipsnyje iš dalies galima pastebėti ankstyvąją parodymo atpažinti kaip parodymų patikrinimo veiksmo užuomazgą – atvedami liudytojai, pažįstantys dingusį daiktą – vykdomas daikto identifikavimas, kurio procesas nors ir neregamentuotas, tačiau šiuo atveju priesaika, t. y. pasakojimas prieš Dievą, buvo laikoma priemone, užtikrinančia liudytojų sąžiningumą sakyti tiesą (Westbrook, 2003, p. 34), todėl jų parodymai pripažinti patikimais. Taip pat senovės teisės šaltiniai (pvz., Hamurapio, Manu įstatymai, Lietuvos statutai) reglamentavo ne tik ritualines priesaikas, bet ir išbandymus vandeniu, ugnimi ir kitas Dievo teismo rūšis tam, kad nustatyti asmens (ne)kaltumą. Pavyzdžiui, jei įmestas į upę surištas kaltinamasis nepaskėsdavo, vadinasi dievai jį apsaugojo, o tai buvo nekaltumo įrodymas. Žinoma, tokie tiesos nustatymo ir tikrinimo metodai buvo neracionalūs ir barbariški, todėl manytina, kad buvo lengva jais ir manipuliuoti ar piktnaudžiauti nepaisant

baimės ir tikėjimo, kadangi jie nesirėmė objektyviomis faktinėmis aplinkybėmis ir jų patikrinimu.

Vėlesniais laikais buvo pradėta taikyti formalių įrodymų teorija (pvz., Lietuvos Statutuose, Pamedės teisyne), kuri taip pat ne visada užtikrino tinkamą tiesos nustatymą byloje, kadangi teismai vadovavosi principu „<...> tas nugalė kitą, kuris turi daugiau ar geresnių įrodymų <...>“ (Pakarklis, Baldžius, 1948, p. 226) – vyravo kiekybinis įrodymų vertinimas; egzistavo įrodymų vertės hierarchija, o asmens prisipažinimas padarius nusikaltimą buvo laikomas absoliučiu įrodymu – nebuvo atliekami jokie papildomi tokių parodymų patikrinimo veiksmai kaip tai yra daroma šiais laikais. Tik XIX amžiuje, prasidėjus mokslo ir technikos pažangai bei padidėjus kriminalinio pasaulio praktinėms galimybėms, buvo atsisakyta formaliosios įrodymų teorijos, nes susiformavo moksliniai tyrimo metodais savo veiklą grindžiančių teisėsaugos institucijų sistemos poreikis, kuris buvo viena iš kriminalistikos susiformavimo prielaidų (Kurapka *et al.*, 2012, p. 11–12). Nors parodymų patikrinimo veiksmų – parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento – atsiradimo priežastčių teisės doktrina tiesiogiai nenurodo, tačiau, atsižvelgiant į minėtą istorinę raidą ir netinkamas objektyvios tiesos nustatymo priemones, galima daryti prielaidą, kad tam turėjo įtakos ne tik kriminalistikos susiformavimo prielaidos, bet ir jos tolesnis vystymasis. Pavyzdžiui, buvo suvokta, kad nukentėjusiojo, liudytojo ar įtariamojo žodiniai parodymai, ar prisipažinimas ne visada gali būti patikimi, todėl juos reikia patikrinti, patikslinti ir papildyti; atliekami empiriniai tyrimai – atminties mechanizmo (pvz., psichologės E. Loftus eksperimentai), klaidingų/melagingų prisipažinimų (pvz., psichologų S. Kassin, T. Grisso tyrimai), subjektyvumo – paskatino ieškoti metodų parodymams objektyviai vertinti. Pavyzdžiui, 1989 m. JAV „Central Park Five“ byloje už moters išžaginimą ir sumušimą buvo neteisingai nuteisti 5 nepilnamečiai afroamerikiečiai ir lotynų amerikiečiai, kurie tardymo proceso metu, nedalyvaujant jų tėvams ir gynėjams, dėl didelio tardytojų spaudimo, įtakos duodant parodymus ir rasistinių pažiūrų, davė melagingus prisipažinimus, kuriuose į padarytą nusikaltimą „įtraukė“ tiek save, tiek ir vienas kitą. Šie prisipažinimai buvo nenuoseklūs, juose buvo daug faktinių netikslumų ir prieštaravimų ir tik 2002 m. tikrasis kaltininkas prisipažino padaręs nusikaltimą ir pateikė detalų nusikaltimo aprašymą, kuris atitiko įrodymus (Law Offices Of John D. Rogers) – tai tik vienas iš pavyzdžių, kuris parodo, kaip svarbu yra tinkamai fiksuoti visą tardymo/apklausos procesą ir turėti veiksmingus įtariamųjų apklausos metodus tam, kad subjektyvumas nedarytų įtakos tiesos nustatymui; kad vien tik prisipažinimas neturėtų būti absoliutus įrodymas byloje; kad atliktas parodymų patikrinimo vietoje veiksmas būtų buvęs viena iš priemonių patikrinti prisipažinimų ir parodymų

teisingumą bei atskleisti jų neatitikimus, prisipažinusiųjų parodymus sulyginant su parodoma vieta ir joje esančiais objektais. Taigi, kriminalistikos, kaip mokslo apie nusikalstamų veikų tyrimo metodus ir priemones, raida prisidėjo prie parodymų patikrinimo veiksmų poreikio bei reglamentavimo būtinybės.

Lietuvos sovietmečio kriminalistikos raidos etape (1940 – 1990) parodymų patikrinimo veiksmai pirmą kartą buvo sistemiskai įtvirtinti 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – LTSR BPK), kuriame buvo reglamentuoti parodymų patikrinimo vietoje, tardymo eksperimento ir parodymo atpažinti veiksmai (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas..., 1961), o po nepriklausomybės atkūrimo nuo 2003 m. įsigaliojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – BPK), originaliai apibrėžęs parodymų patikrinimo veiksmų procesinį aspektą. Analizuojant šiuos du teisės aktus reglamentavimo kontekste, galima pastebėti, kad atskirų parodymų patikrinimo veiksmų sąvokų esmė iš dalies sutampa, o BPK įtvirtinti veiksmų tvarkai keliama procesiniai reikalavimai, kurie darbe bus analizuojami plačiau, iš esmės nepakito nuo LTSR BPK įsigaliojimo.

Remiantis LTSR BPK 184 str. ir jo komentaru, terminas „parodymas atpažinti“ tuo metu buvo suprantamas kaip parodymų patikrinimo veiksmas, kai po asmens apklausos apie aplinkybes, kuriomis jis yra matęs tą objektą, ir apie žymes bei ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti, tardytojas pateikia objektus tiesiogiai arba jų atvaizdus, kuriuos reikia atpažinti, o atpažįstantysis – liudytojas, nukentėjusysis, įtariamasis ar kaltinamasis – juos lygina su anksčiau matytais ir nustato, ar tai tie patys objektai, ar ne (Bataitis *et al.*, 1989, p. 170). Šį apibrėžimą lyginant su BPK 191 str., ir G. Godos bei J. Jasaičio pateikiamu apibrėžimu, kad parodymas atpažinti yra toks ikiteisminio tyrimo veiksmas, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas parodo liudytojui, nukentėjusiajam ar įtariamajam asmenį, daiktą ar kitokį materialų objektą (arba jo atvaizdą), siekiant nustatyti, ar tai tas pats asmuo, daiktas ar objektas, kurį atpažįstantysis matė anksčiau ir apie kurį davė parodymus baudžiamojoje byloje (Goda *et al.*, 2003, p. 516), galima matyti vieną pagrindinį skirtumą – subjektai, kurie atlieka parodymo atpažinti veiksmą. LTSR BPK neišskyrė ikiteisminio tyrimo stadijos, kurioje dažniausiai atliekami procesiniai veiksmai, kaip tai buvo padaryta BPK – analogas buvo parengtinis tyrimas, kurį atlikdavo tardytojas, pats sprendamas dėl tardymo veiksmų atlikimo ir krypties, o vėliau, apibendrinamas rezultatus, suformuluodavo ir galutinį kaltinimą. Nors tardymo veiksmo atlikimo galimybė buvo numatyta ir prokurorui, tardymo skyriaus viršininkui ar jo pavaduotojams (Bataitis *et al.*, 1989, p. 41), pačiame straipsnyje buvo nurodytas tik tardytojas kaip pagrindinis pareigūnas, atliekantis šį veiksmą, todėl BPK numatyta

parodymo atpažinti reglamentavimo formuluotė yra tikslingesnė, nes nesusiaurina veiksmą galinčių atlikti subjektų ratą. Mokslinėje literatūroje, apibūdžiant parodymą atpažinti, taip pat yra „įjungiamas“ ir psichologijos mokslas, kadangi tai yra psichologinis procesas, kurio esmė ta, kad atpažįstantis asmuo mintyse lygina praeityje matytus vaizdinius su jam pateikiamu atpažinti objektu, jam parodomu kartu su kitais objektais, ir padaro išvadą dėl praeityje matyto objekto ir pateikto objekto panašumo ar skirtumo, t. y. pagal žmogaus atmintyje išlikusius atvaizdus atliekamas sutapatinimas (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 133; Bučiūnas *et al.*, 2017, p. 173; Kurapka *et al.*, 2013, p. 253). Vadinas atpažįstantysis vertina jam pateiktų objektų tapatumą pagal praeityje matyto vaizdinio suvokimą, kuris kiekvienu atveju yra subjektyvus, priklausantis nuo daugelio veiksnių, kurie darbe taip pat bus nagrinėjami detaliau analizuojant procesinį atpažinimą – žmogaus atmintyje vyksta įsiminimas ir atpažinimas.

Parodymo atpažinti apibrėžimas bei reglamentavimas BPK 191 str. leidžia išskirti ir šio veiksmo pagrindinį tikslą: patikrinti apklaustojo asmens parodymus apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitokį objektą, tačiau LTSR BPK 184 str. formuluotėje tokia veiksmo paskirtis nebuvo detalizuota, nurodant, kad parodymas atpažinti atliekamas tik „esant reikalui“. LTSR BPK 185 str. reglamentavo parodymo atpažinti tvarką, kuri, kaip ir BPK 192 str., numatė: 1) kad parodymo atpažinti metu atpažintas parodomas kartu su bent trimis kitais panašios išvaizdos ir tos pačios lyties asmenimis vienu metu; 2) išimtį, kai negalima parodyti atpažinti tiesiogiai, tai atpažinimas gali būti daromas pagal nuotrauką; 3) parodymo atpažinti įforminimą protokole. Taip pat galima išskirti ir parodymo atpažinti reglamentuojamos tvarkos pokyčius BPK: 1) BPK 193 str. atskirai išskiriama daiktų ir kitų objektų parodymo atpažinti tvarka, numatant pateikiamų atpažinti objektų skaičiaus taisyklės netaikymo išimtį, kai atpažinti reikia unikalius daiktus ir objektus; 2) tiek BPK 192 str., tiek 193 str. numatyta galimybė atpažinti ir pagal kitus jutimo organais suvokiamus požymius, pavyzdžiui, kalbos manierą, akcentą; 3) BPK 192 str. tiesiogiai numatoma, kad įtariamojo prašymu turi dalyvauti jo gynėjas, kadangi BPK buvo priimtas atsižvelgiant į žmogaus teisių apsaugos užtikrinimo būtinybę – įgyvendinami Konstitucijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos principai garantuoti ir ginti žmogaus teises ir laisves (Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas..., 1998); 4) BPK 192 str. numatoma galimybė parodyti atpažinti iš vaizdo įrašo; 5) LTSR BPK 185 str. buvo numatyta neprivalomas parodomų asmenų ar daiktų grupės fiksavimas nufotografuojant, o pagal BPK 192 str. ir 193 str. ją nufotografuoti ar kitaip vizualiai užfiksuoti yra privaloma; 6) kitaip nei BPK, LTSR BPK 185 str. buvo tiesiogiai numatyta, kad menantieji atsakymą klausimai neleidžiami; kad veiksmas turi būti atliekamas bent

dviejų kviestinių akivaizdoje – veiksmą stebėjo byloje nesuinteresuoti pilnamečiai piliečiai, pašaukti patvirtinti tardymo veiksmo eigą ir rezultatus tam, kad būtų užtikrintas tardytojo elgesio etiškumas ir teisėtumas bei patvirtintas tardymo veiksmo tvarkos laikymasis (Bataitis *et al.*, 1989, p. 145 – 146), tačiau, atsižvelgiant į faktą, kad kviestiniu galėjo būti ir bet kokio išsilavinimo ar profesijos pilietis, negalima teigti, jog tokie asmenys visada galėjo pastebėti veiksmo tvarkos pažeidimus, jei tokie ir būdavo padaromi.

Žvelgiant į LTSR BPK 205 str., kuriame buvo įtvirtintas parodymų patikrinimas vietoje, jo komentarą bei P. Danisevičiaus įžvalgas, parodymų patikrinimas vietoje buvo apibrėžiamas kaip procesinis veiksmas, turintis pažintinę funkciją, palyginant įtariamąjį, kaltinamąjį, nukentėjusįjį ar liudytoją parodomą vietą ir joje esančius objektus su jo parodymais ir taip gaunant naujos informacijos apie duotų parodymų teisingumą, kai išvykus su apklaustuoju asmeniu į jo nurodytą vietą atkuriamos įvykio aplinkybės, demonstruojant nusikaltimo dalyvių veiksmus nusikaltimo metu, išaiškinama, ar jo parodymai atitinka objektyvias aplinkybes, taip pat papildomi bei detalizuojami parodymai arba surandami nauji įrodymai jam savarankiškai parodant realią nusikaltimo vietą ar aplinką bei laisvai pasakojant apie aplinkybes (Bataitis *et al.*, 1989, p. 186–187; Danisevičius, 1989, p. 9, 13). Pareigą dalyvauti šiame veiksmo turi liudytojas ir nukentėjusysis, o įtariamasis – teisę, todėl yra būtinas jo sutikimas. Nuo sovietmečio šio veiksmo sampratos esmė liko nepakitusi – mokomojoje literatūroje apibrėžimas panašus (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 160–161; Goda *et al.*, 2003, p. 528–529); kaip ir parodymo atpažinti atveju, praplėstas tik subjektų, galinčių atlikti veiksmą ikiteisminio tyrimo metu, ratas – įstatyme numatytais atvejais veiksmą gali atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Pabrėžtina ir tinkamo psichologinio poveikio svarba, kadangi tyrėjo užmegztas psichologinis ryšys su asmeniu, kurio parodymai tikrinami, turi įtakos ne tik jo geranoriškumui duoti parodymus, bet ir apklausoje suteiktos informacijos išsamumui, tikslumui bei pastovumui tam, kad vėliau tikrinant parodymus vietoje tas ryšys nepasikeistų bei būtų gautas teigiamas rezultatas.

Parodymų patikrinimo vietoje apibrėžimas bei reglamentavimas BPK 196 str. ir LTSR BPK 205 str. leidžia išskirti ir šio veiksmo paskirtį: patikrinti arba patikslinti ir sugretinti parodymus su aplinkybėmis vietoje. Analizuojant šiuos įstatymus, galima išskirti pagrindinius šio veiksmo tvarkos reglamentavimo pakeitimus: 1) LTSR BPK 205 str., kaip ir 184 str., buvo tiesiogiai numatyta privalomas kviestinių dalyvavimas, ko nebėra numatyta BPK; 2) BPK 196 str. 2 ir 3 d. numatyta konkrečios parodymų patikrinimo vietoje ypatybės: subjektas savarankiškai parodo vietą, akivaizdžiai paaiškina savo ankstesnius parodymus, atsako į užduodamus klausimus; privalomas gynėjo dalyvavimas įtariamajam

paprastes; gali būti atkuriamą įvykio situacija ir demonstruojami parodymuose minėti veiksmai; 3) BPK 196 str. 4 d. papildomai išskiriama, kad tikrinamoje vietoje naujai rastus objektus, galinčius turėti reikšmės veikai iširti, būtina paimti apie tai nurodant parodymų patikrinimo vietoje protokole; 4) LTSR BPK 205 str. buvo numatyta, kad veiksmas fiksuojamas (darant matavimus, fotografuojant, filmuojant, sudarant planus ar schemas) tik „esant reikalui“, o, nors BPK 196 str. tiesiogiai tokio reikalavimo ir nenumato, remiantis 179 str. 1 d. įstatyme reglamentuoto parodymų patikrinimo vietoje veiksmo sąlygų ir eigos fiksavimas vienu iš minėtų būdų yra tikslingas ir rekomenduotinas (Goda *et al.*, 2003, p. 462), nes jau vien tik pats šio veiksmo tikslas sugretinti parodymus su aplinkybėmis reikalauja detalesnio vizualumo būtinybės. Taigi, BPK 196 str. parodymų patikrinimo vietoje procesinius ypatumus reglamentuoja išsamiau nei LTSR BPK.

Paskutinis parodymų patikrinimo veiksmas, kurį reglamentavo ir LTSR BPK 204 str., yra eksperimentas. Sąvokos „eksperimentas“ supratimas yra platus, kadangi yra naudojamas įvairiose mokslo šakose kaip praktinis tyrimo metodas, taikomas tiek moksliniuose tyrimuose, tiek praktinėje veikloje kaip įrodymų rinkimo bei vertinimo priemonė, padedanti gilinti pažinimą bei analizuoti reiškinius. Atsižvelgiant į tai, galima manyti, kad įstatymų leidėjas tikslingai siekė atskirti šią sąvoką LTSR BPK 204 str. pavadindamas „tardymo eksperimentu“ ir taip eksperimentą išskirdamas 3 skyriuje tik kaip parengtinio tardymo veiksmą, kurio esmę sudarė tikrinamojo įvykio ar reiškinio aplinkybių atkūrimas ir specialių bandymų darymas, siekiant patikrinti ir patikslinti reikšmingus bylai duomenis (Bataitis, 1989, p. 185). BPK tą padarė konkrečiau – reglamentuojant ikiteisminį tyrimą, eksperimentą, kaip ir parodymą atpažinti bei parodymų patikrinimą vietoje, įstatymų leidėjas įdėjo į XIV – ikiteisminio tyrimo veiksmų – skyrių, konkrečiai jį priskirdamas prie trečiojo skirsnio – parodymų patikrinimo veiksmų. BPK 197 str. nedetalizuojamos eksperimento atlikimo procesinės taisyklės, tačiau yra nurodomi pagrindiniai jo bruožai ir paskirtis, todėl kartu galima suformuluoti ir šio veiksmo sąvoką – tai savarankiškas parodymų patikrinimo veiksmas, kuris gali būti atliekamas siekiant patikrinti liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymus ar ikiteisminio tyrimo versijas, atkuriant (rekonstruojant) tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atliekant reikiamus bandymus. Eksperimento atveju įrodomąją reikšmę byloje turi tiek teigiami, tiek neigiami rezultatai (Goda *et al.*, 2003, p. 532). Atkreiptinas dėmesys, kad ne visada rekonstrukcija yra būtina – tam tikrais atvejais eksperimentas gali būti daromas situacijoje, nesutampančioje su tiriamojo įvykio situacija, jei tai nekenkia rezultatų tikslumui ir patikimumui, pavyzdžiui, jei eksperimento tikslas yra patikrinti, ar asmuo gali pats pasigaminti tam tikrus daiktus, tai tokiu atveju būtina pateikti tik medžiagas

bei įrankius, reikalingus pagaminti tuos daiktus, todėl aplinkos atkūrimas nėra svarbus, nes žmogaus įgūdžiams oro sąlygos ar kitos panašios aplinkybės neturi reikšmės (Kurapka *et al.*, 2013, p. 228). Taip pat, kitaip nei BPK, LTSR BPK 204 str. nurodė tam tikrus tardymo eksperimento tvarkos bruožus bei fiksavimo priemones – būtinybę dalyvauti kviestiniams; protokole smulkiai išdėstyti eksperimento sąlygas, eigą ir rezultatus; tardytojo teisę įtraukti atitinkamus specialistus; galimybę „reikiamais atvejais“ matuoti, fotografuoti, filmuoti, sudaryti schemas ar planus, pagaminti pėdsakų atliejas ir atspaudus kas, manytina, ne visada užtikrindavo objektyvumą, kadangi bet koks veiksmo fiksavimo sprendimas priklausė nuo tardytojo diskrecijos. BPK 197 str. taip pat nėra aiškiai įtvirtinta būtinybė vizualiai užfiksuoti visą eksperimento eigą, todėl praktikoje tai priklauso nuo proceso veiksmą atliekančio pareigūno sprendimo. Tačiau specialioji literatūra nurodo, kad fotografijos, garso ir vaizdo įrašai, planai, schemas ir kiti priedai yra pridedami prie protokolo (Goda *et al.*, 2003, p. 534; Bataitis *et al.*, 1989, p. 186), o tai prisideda ne tik prie objektyvumo, bet ir tinkamo veiksmo atlikimo užtikrinimo.

Atsižvelgiant į tai, kad pereinamuoju laikotarpiu po nepriklausomybės atkūrimo iki BPK įsigaliojimo (1990 – 2003), buvo tiesiog taisomas LTSR BPK, jį pritaikant prie pasikeitusio gyvenimo ir aplinkybių (Merkevičius, 2018, p. 134), parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimas neturėjo drastiškų pokyčių. Praėjus daugiau nei 60 metų nuo pirmojo teisės akto, kuris tiesiogiai įtvirtino parodymų patikrinimo veiksmus, įsigaliojimo, šių veiksmų sąvokos esmė išliko panaši; keitėsi jų reglamentavimas – kai kurių atitinkamų teisės normų buvo arba atsisakyta, arba baudžiamasis įstatymas buvo papildytas naujomis nuostatomis ir atskirais straipsniais. Taip pat, apibendrinant įstatyme įtvirtintų parodymų patikrinimo veiksmų analizuotus reglamentavimo skirtumus, galima išskirti ir kelis pagrindinius pokyčius, kurie atspindi trūkumų, egzistavusių LTSR BPK, ištaisymą BPK. Visų pirma, pasikeitė parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimo statusas – LTSR BPK jie buvo traktuojami daugiau kaip pagalbinės priemonės, nors ir turėjo pagrindinį tikslą – patikrinti ir patikslinti parodymus, o BPK jie įtvirtinti atskirame skirsnyje kaip savarankiški parodymų patikrinimo veiksmai, taip pabrėžiant jų teisinę reikšmę. Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad LTSR BPK 74 str. buvo numatyta, kad įrodymai yra faktiniai duomenys, kuriais „<...> kvotos organas, tardytojas ir teismas įstatymo nustatyta tvarka konstatuoja pavojingos visuomenei veikos buvimą arba nebuvimą, šią veiką padariusio asmens kaltumą ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai teisingai išspręsti.“ (Bataitis *et al.*, 1989, p. 71), todėl ir parodymų patikrinimo veiksmų rezultatai buvo laikomi įrodymais, kuriais disponavo kvotos organai, tardytojai ir teismas. Dabar, remiantis BPK 20 str., tik teisėjas ir teismas sprendžia, ar ikiteisminio tyrimo stadijoje surinkti duomenys yra laikytini

įrodymais. Kitas ryškus pokytis yra žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas – LTSR BPK parodymų patikrinimo veiksmai buvo reglamentuoti įtariamajam neužtikrinant teisės į gynėją, kas galėjo leisti tardytojui laisvai manipuluoti situacija. Tuo tarpu BPK, atspindėdamas reformos, orientuotos į tarptautinių žmogaus teisių apsaugos standartų įgyvendinimą, tendenciją, numato, kad atliekant parodymą atpažinti, eksperimentą ar tikrinant įtariamojo parodymus vietoje, jam paprašius turi būti skiriamas gynėjas. Taip pat buvo panaikintas LTSR BPK numatytas privalomas kviestinių dalyvavimas atliekant parodymų patikrinimo veiksmus – dabar tai numatyta tik kaip rekomendacija. Galima išskirti kelias tokį pokytį galimai lėmusias priežastis remiantis parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimo skirtumų analize. Kaip minėta anksčiau, LTSR BPK kviestinių dalyvavimas buvo privalomas siekiant užtikrinti tardymo veiksmų tvarkos teisėtumą ir objektyvumą, tačiau praktikoje ši priemonė labiau atliko formalų veiksmo teisėtumo patvirtinimo vaidmenį, nes kviestiniais galėjo būti piliečiai, neturintys teisinių žinių, o vizualus veiksmo fiksavimas nebuvo privalomas. Vadovaujantis BPK 20 str. įtvirtintu laisvo įrodymų vertinimo principu, teismas ir teisėjas vertina ne tik duomenų turinį, bet ir jų gavimo teisėtumą, įskaitant ir galimus procesinius pažeidimus. Nors BPK irgi nenumato privalomo visos parodymų patikrinimo veiksmų eigos garso ar vaizdo fiksavimo, šių priemonių naudojimas gali padidinti įrodymų patikimumą bei vertę ir užtikrinti tyrimo objektyvumą, todėl yra rekomenduotinas. Taip pat atliekant parodymų patikrinimo veiksmus su įtariamoju, BPK jam suteikia teisę reikalauti gynėjo dalyvavimo – gynėjas turi teisinį išsilavinimą, todėl gali efektyviau užtikrinti proceso teisėtumą nei kviestiniai asmenys. Vis dėlto, manytina, kad priimant sprendimą dėl kviestinių dalyvavimo parodymų patikrinimo veiksmuose, tai turėtų būti daroma iš teisinių žinių turinčių asmenų rato – stebėdami faktinę veiksmo eigą ir tvarką, jie galėtų dar efektyviau pastebėti ir procesinius pažeidimus.

Apibendrinant galima teigti, kad senovės teisinėse tradicijose asmenų parodymai buvo vertinami intuityviai, be struktūruotos analizės ar patikrinimo metodų. Dažniausiai buvo pasitelkiama sakralinė praktika – Dievo teismo bei ritualinės priesaikos, o vėliau – formaliosios įrodymų teorijos kaip tiesos nustatymo, teisingumo vykdymo ir tam tikra prasme asmens žodžio patikimumo tikrinimo būdai, kurie nepasižymėjo objektyvumu. Vystantis visuomenei, tobulėjo ir mokslas, o kartu formavosi ir racionalesni įrodymų rinkimo ir vertinimo metodai, kuriems kriminalistikos, kaip savarankiškos mokslo šakos, atsiradimas XIX a. turėjo didelę įtaką. Kriminalistikos vystymosi ir teisinės praktikos dėka atsirado ir parodymų tikrinimo procedūrų poreikis, kuris lėmė parodymų patikrinimo veiksmų – parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje, eksperimento – integravimą

į baudžiamąjį procesą. Svarbus to žingsnis buvo šių procesinių veiksmų reglamentavimas LTSR BPK, kuris padėjo pamatą ir BPK numatytų atskirų parodymų patikrinimo veiksmų sąvokų ir paskirties supratimui bei dabartinių procesinių taisyklių įtvirtinimui ir tobulinimui. Taigi, parodymų patikrinimo veiksmai tapo svarbia ir veiksminga baudžiamajame procese naudojama priemone, kuri padeda patikrinti ir patikslinti asmenų parodymų patikimumą ir tikrumą, tam tikrais atvejais nustatyti naujas bylos aplinkybes arba pašalinti parodymų turinio prieštaravimus lyginant anksčiau gautus duomenis su atlikto veiksmo rezultatais.

2. PARODYMŲ PATIKRINIMO VEIKSMŲ TURINYS

Išsiaiškinus parodymų patikrinimo veiksmų sampratą, reikšmę, atsiradimo priežastis bei kodekso normų pokyčius, būtina išanalizuoti ir kriminalistikos mokslo dėka suformuotus parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento įgyvendinimo metodus, taktinius ir procesinius ypatumus, kurie lemia šių veiksmų efektyvumą, teisėtumą ir įrodomąją vertę. Jų atlikimas reikalauja ne tik griežto teisės normų laikymosi, bet ir tinkamų kriminalistinių metodų taikymo, siekiant objektyviai ir patikimai fiksuoti gautus duomenis, todėl toliau nagrinėjama procesinės, taktinės ir praktinės šių veiksmų atlikimo sąlygos bei reglamentavimo aspektai ne tik Lietuvoje, bet kitose valstybėse.

Buvo pasirinktos trys atskiros valstybės atskirų parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimo skirtumams palyginti. JAV (Kalifornija) buvo pasirinkta dėl dviejų priežasčių: 1) taikomos precedentų teisės sistemos įtakos parodymo atpažinti suvokimui bei jo vertinimui procese ir 2) neseniai, 2020 m., atnaujintų baudžiamojo kodekso nuostatų, skirtų parodymo atpažinti organizavimui. Kazachstano ir Azerbaidžano Respublikos buvo pasirinktos analizuoti atitinkamai parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento reglamentavimo skirtumus, kadangi šios valstybės, kaip ir Lietuva, priklauso kontinentinės teisės tradicijai, tačiau parodymų patikrinimo veiksmų suvokimas bei tam tikri akcentai į reglamentavimo lygmenyje, skiriasi nuo BPK nuostatų. Visų šių šalių patirties analizė gali būti vertinga ieškant efektyvesnių parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimo sprendimų.

2. 1. Parodymas atpažinti

BPK 191 str. 1 d. numatyta, kad „apklaustojo asmens parodymams apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitokį objektą patikrinti gali būti daromas parodymas atpažinti“. Šio darbo pirmoje dalyje buvo išvelgta, kad parodymas atpažinti yra psichologinis procesas, susijęs su suvokimu, įsiminimu ir atpažinimu. S. Matulienės teigimu, „vykstant atpažinimui baudžiamajame procese, toks atsiminimas turi vykti du kartus. Pirmą kartą, kai žmogus apklausos metu pateikia žymes ir ypatybes, pagal kurias gali atpažinti matytą objektą, antrą kartą, kai jam pateikiamas atpažinti objektas su kitais į jį panašiais objektais. Savaime suprantama, jog atpažinimo rezultatai priklausys nuo atmintyje išlikusio atvaizdo nuodugnios ir patikimos reprodukcijos“ (Kurapka *et al.*, 2013, p. 251). Manytina, kad prieš priimant sprendimą atlikti parodymą atpažinti, pirmiausiai reikėtų įvertinti, ar toks

veiksmas išviso galėtų duoti teigiamą rezultatą, išanalizavus sąlygas, kurios galėjo turėti įtakos objekto įsiminimui. Kiekviena situacija yra skirtinga, todėl priklauso ne tik nuo asmens subjektyvių savybių, bet ir nuo nusikaltimo pobūdžio, todėl svarbu įvertinti ir nusikalstamos veikos poveikį asmens psichologinei būsenai – streso lygis, smurto pobūdis, grėsmės realumas gali iškreipti suvokimą ir priversti sutelkti dėmesį į kitas aplinkybes. Psichologų įrodyta, kad geriau prisimenami tie objektai, kurie kuo nors labiau krenta į akis, su kuriais siejasi didesni išgyvenimai bei sunkumai, buvę įvykio metu (Danisevičius, 1989, p. 16). JAV psichologės E. Loftus atliktas tyrimas (Loftus *et al.*, 1987, p. 55–62) parodė, kad stresinėse situacijose liudytojai dažniausiai koncentruoja dėmesį į grėsmę keliantį objektą, o tai mažina jų gebėjimą tiksliai prisiminti kitus nusikaltimo elementus, ypač užpuoliko išvaizdą. Pavyzdžiui, jei plėšimo metu asmeniui grasino ginklu, tai aukos dėmesys buvo sutelktas į ginklą, o ne plėšiko išvaizdą, todėl tokiu atveju atlikti asmens parodymą atpažinti būtų neefektyvu, nes atpažįstantysis gali nepatikimai identifikuoti asmenį dėl jo atmintyje dominuojančios su grėsme susijusios detalės – ginklo. Iš kitos pusės, M. Kazlausko teigimu, atpažįstančiojo apklausos metu šis asmuo ne visada gali nurodyti visus objekto individualius požymius ar juos tiksliai apibūdinti, tačiau kai jis pamato objektą, tai prisimena ir nurodo tokius požymius, kurių nepaminėjo apklausoje – tai psichologiškai paaiškinamas procesas ir atpažinimo pagrįstumu nereikėtų abejoti (Bataitis *et al.*, 1989, p. 170). Abejotina, kad toks požiūris tinka kiekvienu atveju, kadangi kiekviena situacija skirtinga, o atmintis yra subjektyvus dalykas, todėl vis tiek būtina įvertinti minėtų objektyvių ir subjektyvių veiksnių visumą ir tik tuomet priimti sprendimą atlikti parodymą atpažinti, laikantis kriminalistikos ir baudžiamojo proceso reikalavimų. Atsižvelgiant į tai, galima manyti, kad parodymo atpažinti procesinio veiksmo (išankstinė) pasirengimo pradžios stadija turėtų apimti išsamią minėtų aplinkybių analizę, kurios pagrindu būtų priimamas galutinis sprendimas dėl šio veiksmo būtinybės ir tikėtino rezultato patikimumo. Todėl manytina, kad kiekvienas tyrėjas ar apklausą atliekantis subjektas turėtų išmanyti ne tik procesinius, bet ir psichologinius atpažinimo pagrindus jau pirmos apklausos metu. Tai leistų ne tik išsamiai išsiaiškinti visas žinomas ir subjektyvias aplinkybes, faktus bei reikšmingų tyrimui objektų požymius, bet ir iš karto įvertinti, ar ateityje gali kilti būtinybė atlikti parodymą atpažinti, taip užtikrinant, kad prieš atliekant parodymą atpažinti nereikėtų organizuoti pakartotinės apklausos tik tam, kad būtų gauta BPK 191 str. 2 d. nurodyta informacija. Be to, manytina, kad paprastai pareigūnai jau turėtų turėti pakankamai patirties tam, kad pirminės apklausos metu galėtų numatyti, jog ateityje gali kilti parodymo atpažinti būtinybė ir tokiu atveju kuo anksčiau užfiksuoti reikalingus

duomenis. Priėmus tokį „preliminarų sprendimą“ atlikti parodymą atpažinti, būtina laikytis ir jo taktikos pagrindų.

Dabartinės parodymo atpažinti atlikimo tvarkos rekomendacijos grindžiamos psichologine teorija apie žmogaus atmintį ir socialinę įtaką, moksliniais liudytojų eksperimentų rezultatais ir moksline testavimo logika (Wells *et al.*, 1998, p. 612).

Kriminalistinėje literatūroje išskiriami trys parodymo atpažinti taktikos etapai, apimantys parodymą atpažinti (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 138):

- 1) pasirengimą;
- 2) atlikimo taktinius būdus;
- 3) eigos ir rezultatų fiksavimą bei gautų rezultatų įvertinimą ir analizę.

Manytina, kad pagrindinis etapas, nuo kurio priklauso ir tinkamas bei kokybiškas veiksmo atlikimas, yra pasirengimas parodymui atpažinti. Kuo kruopščiau veiksmą atliekantis subjektas pasiruoš ir suorganizuos apklausą, parinks veiksmo atlikimo laiką, objektus atpažinimui, asmenis, technines priemones, sudarys parodymo atpažinti sąlygas, tuo efektyvesnis bus ir veiksmo atlikimas.

BPK 191 str. 2 d. nurodyta, kad „Atpažįstantis asmuo pirmiau turi būti apklaustas apie aplinkybes, kuriomis jis matė ar kitaip įsidėmėjo atpažintiną asmenį, daiktą ar kitokį objektą, taip pat apie žymes ir ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti tą asmenį, daiktą ar kitokį objektą“. Kaip minėta anksčiau, apklausos metu surinkti duomenys gali sudaryti pagrindą parodymo atpažinti procesiniam veiksmui, todėl, jei pareigūnas šios apklausos metu išsamiai išaiškina visas liudytojui ar nukentėjusiajam žinomas įvykio aplinkybes, su nusikalstama veika susijusius faktus, detalai aprašo pagrobto turto savybes bei galimų įtariamųjų požymius, papildomos apklausos prieš vykdant parodymą atpažinti atlikti nebereikia (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 138). Taip pat anksčiau minėta, kad atsiminimas įvyksta, kai apklausos metu asmuo nurodo požymius, pagal kuriuos atpažins objektą, o tyrėjas galės lyginti su parodymo atpažinti rezultatu – tai apklausos tikslas. Todėl šios apklausos skubumas yra svarbus elementas, nes galimų įtariamųjų peržiūra (pvz., per žiniasklaidą ar socialinių tinklų paieškas), diskusijos su kitais liudytojais arba grįžtamasis ryšys apie tai, ar jie atpažino įtariamąjį, gali iškreipti tiek nusikaltimą padariusio asmens aprašymą, tiek įvykio stebėjimo sąlygų suvokimą vėlesnėje apklausoje (Kovera *et al.*, 2022, p. 131).

Tyrimai rodo, kad pareigūnų intensyvus raginimas prisiminti ar spaudimas pateikti kuo išsamesnį apibūdinimą gali padaryti neigiamą įtaką parodymo atpažinti rezultatui – C. A. Meissner su kolegomis nustatė, jog asmenų skatinimas pateikti kuo detalesnį aprašymą padidino netikslių požymių nurodymą ir sumažino gebėjimą tiksliai atpažinti asmenį iš

nuotraukų (Meissner *et al.*, 2001, p. 180), todėl apklausos pradžioje rekomenduojama leisti atpažįstančiam asmeniui laisvu pasakojimu papasakoti tai, ką jis matė ar girdėjo, nes taip asmuo gali tiksliau ir nuodugniau išdėstyti įvykio detales, nes jo metu tyrėjas gali geriau iširti ir subjekto asmenybes, jų poziciją byloje, išsilavinimo lygį, ryšius ir kt. (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 139). Eigoje galima užduoti ir papildomus, ir patikslinančius klausimus – svarbiausia užfiksuoti aplinkybes, kuriomis asmuo matė ir įsidėmėjo objektą ar asmenį bei ypatybes, kuriomis gali jį atpažinti.

Šiame kontekste verta paanalizuoti T. J. Nyman ir jo kolegų atliktą tyrimą, kuriuo buvo nagrinėjamas parodymų patikimumas atpažinimo procedūrose, įvertinant atstumo nuo nusikaltimo vietos iki jį stebėjusių asmenų, įsitikinimo lygio, atsako laiko (angl. *response time*), t. y. kiek užtruko atpažinto asmens nurodymas, ir amžiaus įtaką bei sąsają teisingoms identifikacijoms. Tyrimo rezultatai išskiria kelias pagrindines išvadas (Nyman *et al.*, 2019, p. 535, 538–539):

1) Visose tirtose amžiaus grupėse (6–11, 12–17, 18–44 ir 45–77) aukštas įsitikinimo lygis ir trumpesnis atsako laikas (ypač iki 5 sek.) koreliuoja su didesniu atpažinimo tikslumu, kai atstumas yra iki 40 metrų; esant 40 metrų ir didesniai atstumui atpažinimo tikslumas sumažėjo 50 proc. lyginant su 5 metrų atstumu, o esant 100 metrų atstumui nebuvo gauta teisingų atpažinimų nė vienoje amžiaus grupėje. Įsitikinimo lygis taip pat mažėjo didėjant atstumui;

2) 12–17 m. paaugliai ir 18–44 m. suaugusieji gebėjo tiksliau atpažinti asmenis iš 10–20 metrų didesnio atstumo nei 6–11 m. vaikai ar 45–77 m. vyresni suaugusieji.

Šis tyrimas rodo, kad bent jau apytiksliai atstumo dydžio nustatymas gali būti svarbus atpažinimo rezultatų patikimumo užtikrinimo veiksnys, o jei kyla abejonių, tai galima atlikti BPK 196 str. numatytą parodymų patikrinimą vietoje arba 197 str. reglamentuotą eksperimentą, atkuriant atitinkamas aplinkybes ir atliekant bandymus, pavyzdžiui, patikrinti girdimumą ar matomumą tam tikru atstumu, ir taip patikrinant duotus parodymus. Atliktas tyrimas taip pat atkreipė dėmesį į išankstinio nusiteikimo poveikį, kai įvykio stebėjimo atstumas buvo didesnis nei 40 metrų – įsitikinimo lygis mažėjo ir dėlto atpažinimai dažnu atveju buvo neteisingi. Atkreiptinas dėmesys, kad tyrimas buvo atliktas esant idealioms sąlygoms (geras apšvietimas, pakankama įvykio stebėjimo trukmė ir iškart po stebėjimo vykdomas parodymas atpažinti), todėl suprantama, kad realybėje asmens suvokimą gali veikti ir papildomi, anksčiau minėti veiksniai, kuriuos tyrėjas turi išsiaiškinti prieš atlikdamas parodymą atpažinti.

T. J. Nyman tyrime minėtas įsitikinimo lygis svarbus ir parodymo atpažinti pasirengimo stadijoje. Galimos trys situacijos (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 140):

1) Apklausiamasis garantuoja, kad atpažins asmenį ar objektą ir neabejodamas išvardija individualiuosius atpažinimo požymius;

2) Apklausiamasis abejoja ir išvardija tik kelis požymius;

3) Apklausiamasis nesugeba suformuluoti atpažįstamo objekto ar asmens požymių, bet teigia, kad pamatęs atpažins. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) yra nurodęs, jog „tai, kad liudytojai [apklausos metu] nenurodė apibūdinto vaikino veido bruožų, nėra pagrindas teigti, jog pažeistos BPK 191 straipsnio nuostatos“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-144-489/2015).

Galima išskirti ir ketvirtą situaciją, kai asmuo pareiškia, jog nepamena objekto, kurį pareigūnas planuoja pateikti atpažinimui, tačiau tokiu atveju ši parodymų patikrinimo veiksmą daryti nėra prasmės (Goda *et al.*, 2003, p. 517). Taip pat „<...> parodymo atpažinti procesinį veiksmą netikslinga atlikti, jeigu nereikia specialiai nustatyti asmens, daikto ar objekto individualių požymių arba jie nustatyti kitais tyrimo veiksmais. Šiuo konkrečiu atveju J. B. asmenybė buvo nustatyta liudytojų, iš dalies nukentėjusiojo duotais parodymais, taip pat liudytojai V. M. atpažinus jį nuotraukoje, atliekant parodymų patikrinimą vietoje, kurio metu liudytojas D. S. patvirtino tas pačias aplinkybes, kurias nurodė ir jo apklausos metu“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. gegužės 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-397-628/2016).

Kaip minėta anksčiau, abejonės dėl objekto požymių apklausos metu yra psichologiškai paaiškinamos, nes visas objekto vaizdas yra saugomas ilgalaikėje atmintyje ir suteikia apklaustajam įsitikinimą tuo, kad sugebės objektą atpažinti (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 140), todėl atpažįstančiajam pamačius objektą, gali būti prisimenami ir nurodomi tokie požymiai, kurių jis nepaminėjo apklausoje (Bataitis *et al.*, 1989, p. 170). Atlikti tyrimai (McKinley *et al.*, 2023, p. 7–16) rodo, kad žmonės, kurie iš anksto jaučiasi nepasitikintys savo atmintimi, dažniausiai suklysta ir atpažinimo procese. McKinley atliko tyrimą siekdamas ištirti asmens gebėjimą įvertinti savo atminties tikslumą prieš atpažįstant asmenį ir nustatyti, kokie veiksniai lemia tokį vertinimą. Perspektyvinis vertinimas apie būsimą atpažinimo rezultatą yra paremtas metakognityviniu¹ savo atminties apie nusikaltėlio veido bruožus įvertinimu, kuris grindžiamas subjektyviu įsitikinimu dėl savo atminties, todėl įsitikinimo lygis gali būti patikimas ne visada, nes žmonės gali pervertinti

¹ Tai plati sąvoka, kuria galima apibrėžti gebėjimą suprasti ir apmąstyti savo ir kitų psichikos būsenas. (Pedone, 2017, p. 185–186). Šiame kontekste, apklausiant asmenį, pravartu sužinoti „kokia jo atmintis, ką geriau jis įsimena (veidus, datas, skaičius ir pan.), kokia jo profesija, nes šios aplinkybės turi įtakos įsidėmint, prisimenant stebimo objekto požymius ir prisiminto objekto vaizdą sulyginant su realiai atpažinti pateiktu objektu“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 139).

arba nuvertinti savo gebėjimus. Remiantis tyrimo rezultatais galima išskirti tokius veiksnius, lemiančius įsitikinimo lygį (McKinley *et al.*, 2023, p. 8, 16):

1) Matomumo kokybė – dalyviai prieš parodymą atpažinti racionaliai įvertino įvykio stebėjimo kokybę vaizdo įrašė. Geresnis matomumo įvertinimas siejosi su aukštesniu būsimo atpažinimo vertinimu, t. y. asmuo garantavo, jog atpažins pateiktą asmenį, tačiau aukštas įsivertinimas nebūtinai koreliavo su tikslumu – pasitikėjimas savimi ne visada privedė prie teigiamo rezultato.

2) Skiriamo dėmesio lygis – dalyviai, kurie teigė stebėję ir skyrę daugiau dėmesio nusikaltėlio veidui įsiminti, tikėjosi geresnio rezultato. Manytina, kad realybėje šis veiksnys labiausiai priklauso nuo situacijos, kurioje įvykio metu buvo atpažįstantysis. Kaip minėta anksčiau, geriau įsimenami objektai, kurie yra susiję su stipresniais emociniais išgyvenimais ar iššūkiais, patirtais įvykio metu. Jei atpažįstantysis yra nukentėjęs ar (tiesiogiai) emociškai įvykio paveiktas liudytojas, tai jis greičiausiai geriau atsimins tik tokias aplinkybes, kurios jį paveikė stipriausiai, o jei liudytojas, kuris stebėjo įvykį iš saugaus atstumo – tikslesnes viso įvykio detales.

3) Atminties įsivertinimo laikas – patikimesni įsivertinimai pateikti iškarto arba praėjus trumpam laiko tarpui. Vadinasi asmenys, kurie pateikė savo gebėjimo atpažinti asmenį vertinimą vėliau, labiau nuvertino savo atmintį.

Tyrimas parodė, kad prieš atpažinimą pateikiami subjektyvūs įsivertinimai gali būti susiję su faktiniu atpažinimo tikslumu ir teigiamu rezultatu, tačiau tai negali būti vienintelis parodymų patikimumo vertinimo kriterijus. Psichologiniais tyrimais pagrįsta, kad atsiminimas reikalauja daugiau kognityvinės pastangos, nes reikia savarankiškai atgaminti ilgalaikėje atmintyje saugomą vaizdą ir jį perteikti žodžiais, kai tuo tarpu atpažinimo procesas suteikia užuominas išorėje (pvz., pamačius asmens veidą yra sužadinama atmintis ir tik tuomet liudytojas prisimena kitas detales).

Kaip parodė McKinley atliktas tyrimas, žmonės arba ne visada pasitiki savo gebėjimu atpažinti, arba jį pervertina, todėl, jei apklausiamasis išvardija tik kelis požymius ir abejoja, jog galės atpažinti pateiktą asmenį ar objektą, galima atlikti ir kitus pagalbinius veiksmus, pavyzdžiui, pateikti įvairius objektus, siekiant paskatinti apklausiamojo atminties atkūrimą ir suaktyvinti asociacinius ryšius. Šio taktinio būdo esmė ta, kad asmeniui yra pateikiamas daiktas arba dokumentas (pvz., fotografijos, planai, schemas), kuriuos jis anksčiau matė ryšium su tam tikru įvykiu; juos apžiūrėjęs ir prisiminęs, kur, kada juos matė, asmuo gali atkurti kitas bylą liečiančias aplinkybes (Kazlauskas, Rinkevičius, 1991, p. 16), ir tokiu būdu, galbūt, prisiminti ir daugiau objekto požymių. Kitas galimas būdas, kuris M. B. Kovera ir jos kolegų nuomone skatina prisiminti detales ir išvengti spėliojimo, yra

konteksto atkūrimo metodas (angl. *context reinstatement*). Jo metu yra atkuriamos sąlygos, kuriomis užkoduota atmintis, o tam, kad būtų lengviau prisiminti, asmenų yra prašoma užsimerkti ir įsivaizduoti save nusikaltimo vietoje (Kovera *et al.*, 2022, p. 132).

„Jeigu apklausiamasis teigia, kad galės atpažinti asmenį, tačiau negali apibūdinti jo išorės požymių, tikslinga sudaryti subjektyvųjį portretą – asmens atvaizdą atitinkantį mintyse esantį vaizdą, kurį įsiminė apklausiamasis. Tokio portreto sudarymas bus pagalbinis veiksmas, sukonkretinantis supratimą apie nenustatyto asmens, padariusio nusikalstamą veiką, išvaizdą“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 140). Apklausos tikslas yra surinkti žodinį objekto aprašymą, kuris apima daug aspektų, o subjektyvaus portreto sudarymo – atkurti vizualinį asmens veidą. Aprašant asmenį reikia išsiaiškinti jo fiziologinius požymius (lytis, apytikslis amžius ir ūgis), anatominius bruožus (galvos, plaukų, veido, nosies, akių, antakių, lūpų, dantų forma, kūno sudėjimas), individualius požymius (laikysena, eiseną, randai, apgamai, balsas, kalba, akcentas) bei kitus aspektus (apdraga, aksesuarai), o sudarant subjektyvų portretą, reikia aiškintis tik veido ir anatominius bruožus (pvz., veido forma, odos spalva, akys, antakiai, lūpos) bei individualias veido detales (pvz., randai, apgamai, tatuiruotės), kurios išliko apklausiamojo atmintyje. Tam, kad nebūtų prarandamas požymių tikslumas, rekomenduotina atlikti asmens aprašymo apklausą (angl. *person description interview*), kai pirmiausiai prašoma pateikti bendrą informaciją apie asmenį, o vėliau pereinama prie konkrečių veido bruožų, pradedant nuo apatinės veido dalies (smakras, žandikaulis, barzda, lūpos), einant į viršų (nosis, skruostai) ir baigiant viršutine veido dalimi (akys, kaktą, plaukai) (Kovera *et al.*, 2022, p. 132).

Suprantama, kad objekto ar asmens suvokimo sąlygos ir jų kokybinės charakteristikos daro įtaką atpažinimo efektyvumui, todėl būtina išsiaiškinti ir visumą liudytojo suvoktų aplinkybių. Atsižvelgiant į atliktų tyrimų analizę, manytina, kad apklausoje prieš atliekant parodymą atpažinti svarbiausia išsiaiškinti šias klausimų grupes, susijusias su įvairiais veiksniais:

1) Jutimo organų įtaka – ar turi *regos* sutrikimų (jei taip – kokių; pvz., daltonizmas, galintis paveikti objekto spalvos suvokimą), ar tuo metu dėvėjo akinius/lęšius (jei taip – ar jie tinkamos dioptrijos, kad būtų galima aiškiai matyti ir suvokti objekto požymius); ar turi *klausos* sutrikimų (jei taip – ar tuo metu naudojo klausos aparatą ar kitus prietaisus); ar *lietė* objektą (jei taip – kokios medžiagos paviršius tai buvo); ar objektas turėjo specifinį *kvapą*, kuris padėtų jį identifikuoti ir pan.;

2) Aplinkos įtaka – ar buvo objektyvių *kliūčių* stebėti ar girdėti objektą (pvz., langas, užuolaidos, muzika), koks buvo *apšvietimas* (pvz., natūralus ar dirbtinis, pastovus ar

blyksintis), *oro sąlygos* (pvz., lietus, rūkas), *atstumas* iki objekto, ar objektas *judėjo* ir pan.;

3) Psichologinė ir fiziologinė įtaka – ar turi *psichologinių sutrikimų* ar serga *psichikos ligomis*, kokia buvo *emocinė būseną* (pvz., neutrali, streso, baimės, išgąščio, nuovargio, pykčio), ar asmuo buvo *apsvaigęs* (jei buvo – kokiomis ir kada suvartotomis medžiagomis);

4) Kognityvinių ir atminties veiksnių, lemiančių žmogaus informacijos apdorojimą, saugojimą ir atsiminimą, įtaka – *tiesiogiai stebėjo* objektą ar informaciją sužinojo per tarpininkus, kada jį stebėjo (prieš ar po įvykio), ar objektas buvo vienas ar jų buvo daugiau, kokia objekto *stebėjimo trukmė*, ar *dėmesys* buvo skiriamas tik objekto stebėjimui ir nebuvo užsiimama kita veikla (pvz., vairavimas, kalbėjimas telefonu tuo metu, kai stebėjo nusikaltimą), *kiek laiko praėjo* nuo objekto matymo ir pirmo atpažinimo apklausoje, ar po įvykio (ar pirminės apklausos) vyko *diskusijos su kitais* liudytojais (jei taip – apie ką konkrečiai kalbėjo, nes gali būti, kad objekto požymių atsiminimas buvo iškreiptas kito asmens žodžių, jei šis atpažino objektą kitaip);

5) Procedūriniai aspektai, susiję su tuo, kaip suvokimo sąlygos gali paveikti objekto atpažinimą parodymo atpažinti metu – kaip stipriai asmuo *įsitikinęs* aprašyto objekto ar asmens požymių tikslumu ir gebėjimu identifikuoti rodomą objektą.

Žinoma, apklausiant asmenį reikia atsižvelgti ir į jo procesinį statusą – nukentėjusysis ar liudytojas, kadangi apklausos taktika gali priklausyti nuo atpažįstančiojo (ne)suinteresuotumo bylos eiga (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 139), todėl apklausos eiga, klausimų formulavimas ir parodymų vertinimas turi būti pritaikyti prie atpažįstančiojo suinteresuotumo, siekiant užtikrinti parodymų patikimumą ir objektyvumą. Jeigu atpažįstantysis yra nukentėjusysis (suinteresuotas), jis arba stengiasi kuo ilgiau išlaikyti atmintyje įsimintus atpažįstamo asmens požymius (teigiama suinteresuotumo įtaka), arba prikurti neprisimenamas detales (neigiama suinteresuotumo įtaka) (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 140), todėl apklausos taktika turėtų būti kruopštesnė, detalesnė, siekiant išvengti šališkumo. Siekiant sumažinti klaidingų atpažinimų tikimybę, prieš atliekant parodymą atpažinti teisėsaugos organai turėtų turėti ikiteisminio tyrimo duomenimis grįstą įtarimą, t. y. ne vien iš atpažįstančiojo apklausos duomenų gautą informaciją (aprašymą), – tai padidina tikimybę, kad procedūra bus vykdoma su realiu kaltininku (angl. *culprit-present*), o ne su nekaltu asmeniu (angl. *culprit-absent*) (Kovera *et al.*, 2022, p. 132). Tuo remiantis galima padaryti išvadą, kad dar prieš apklausą tikslinga susipažinti ir išanalizuoti turimus duomenis, kad būtų galima objektyviai vertinti apklausiamojo pateikiamą informaciją ir pagal tai užduoti patikslinamuosius ir papildomus klausimus arba, galbūt, naudoti anksčiau

minėtus metodus siekiant padėti apklausiamajam prisiminti tam tikras įvykio detales. Užduodami klausimai negali būti menamojo pobūdžio, kurie sufleruotų įtariamą išvaizdą, pavyzdžiui, klausimas, ar įtariamasis ant kiekvieno kairės rankos piršto turėjo tatuiruočių su skaičiais.

Svarbu, kad apklausos pabaigoje apklaustam asmeniui būtų nurodyta nesikalbėti apie įvykį su kitais asmenimis ar pačiam bandyti ieškoti įtariamą, pavyzdžiui, socialinėje žiniasklaidoje, kadangi tai paveiks tolimesnį atpažinimo procesą. Taigi, apklausą galima laikyti parodymo atpažinti pagrindu, todėl svarbu jai tinkamai pasiruošti, ją atlikti ir tuomet įvertinti parodymo atpažinti tikslingumą.

BPK 192 str. 1 ir 2 d. nurodyta, kad parodomų atpažinti asmenų, kurie yra tos pačios lyties ir pagal išorę kuo panašesni į atpažintą, turi būti ne mažiau kaip trys; daroma išimtis, kai parodomas lavonas, o daiktų ir kitų objektų atveju, kaip numatyta 193 str. 1 d. – kai jie unikalūs. „Asmens atpažinimas veiksmingesnis, jeigu atpažinimas atliekamas esant panašioms aplinkybėms, kuriomis atpažįstantysis stebėjo atpažįstamą asmenį, t. y. uždėti akinius, jei nusikalstamos veikos padarymo metu jis buvo su jais, parinkti panašią aprangą ir kita“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 141), todėl tyrėjas turi parinkti ne tik išorę kuo panašesnius statistus (tokia pati lytis, panašus amžius, kūno sudėjimas, ūgis, šukuosena, plaukų ir akių spalva ir pan.), bet ir sudaryti sąlygas atpažįstančiajam suvokti vaizdą kuo panašesnį į anksčiau jo suvoktą vaizdą, matytą nusikaltimo metu. Parinkti asmenys atpažįstančiajam turi būti nepažįstami, nes kitaip šis veiksmas bus nepatikimas. Įstatymas nenumato kiek panašūs turi būti statistai, tačiau kaip pavyzdį galima nurodyti bylą, kurioje kasatorius teigė, jog buvo pažeistas BPK 192 str. 1 d. reikalavimas parodžius atpažintą asmenį su kitais dviem ir daug vyresniais asmenimis (amžiaus skirtumas buvo 3 ir 9 metai). LAT nurodė, kad „šis pažeidimas nelaikytinas esminių BPK pažeidimu, nes tuo nebuvo suvaržytos įstatymų garantuotos įtariamą teisės, taip pat tai nesukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą bei priimti teisingą sprendimą. Iš byloje esančios atpažinimo nuotraukos (T. 1, b. l. 50) negalima daryti išvados, kad A. V. išvaizda (ūgis, veido bruožai) dėl amžiaus skirtumo labai skirtųsi nuo kitų atpažinti parodytų asmenų“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-144-489/2015). Vadinas amžiaus skirtumas savaime nereiškia esminio vizualinio skirtumo, todėl galima manyti, kad statistai neturi turėti išskirtinių išorės ypatumų, kurie juos akivaizdžiai išskirtų nuo atpažinto asmens.

193 str. 1 d. numatyta, kad daiktai ir kiti objektai parodomi atpažinti tarp kitų tos rūšies daiktų ar kitų objektų (panaši ar vienoda forma, dydis, spalva, paskirtis ir pan.), kurių turi būti ne mažiau kaip du. „<...> Tyrėjas turi parinkti daiktus, kurie turėtų ne tik rūšinę

priklausomybę ir vieną rūšinį pavadinimą (ginklas, telefonas, grotuvas, magnetola), tačiau būtų tarpusavyje panašūs pagal išvaizdą, formą, matmenis, spalvą, konstrukcines ypatybes ir kitus požymius. <...> Svarbu, kokius rūšinius priklausomybės požymius nurodo apklausiamas atpažįstantysis. Jei jis nurodo, kad tai buvo virtuvinis peilis, o atpažinimo objektas yra medžioklinis peilis, reikia išsiaiškinti, kaip atpažįstantysis įsivaizduoja medžioklinį peilį, kokius skiriamuosius požymius gali nurodyti, kurie jį skirtų nuo buitinio virtuvinio peilio, ir tik tada parinkti kitus peilius, tarp kurių bus pateikiamas atpažinti skirtas peilis” (Ancelis *et al.*, 2011, p. 118).

Kita svarbi parodymo atpažinti pasirengimo stadijos dalis yra laiko suderinimas su kitais dalyviais. Analizuoti tyrimai leidžia daryti išvadą, kad patikimiausius parodymo atpažinti rezultatus duos kuo trumpesnis laiko tarpas, praėjęs nuo nusikalstamos veikos stebėjimo, todėl, kaip minėta šioje darbo dalies pradžioje, jau pirminėje apklausoje visais atvejais būtų tikslinga įrašinėti visą apklausą ir išsiaiškinti visus minėtus suvokimo veiksnius bei objekto ar asmens požymius. Tuomet pakartotinę apklausą būtų galima atlikti tik kaip papildomą veiksmą tuo atveju, jeigu atpažįstantysis per praėjusį laiko tarpą atsiminė papildomų požymių. Jeigu tuo metu išsamios apklausos atlikti nepavyko, pavyzdžiui, kai atpažįstantysis yra susijaudinęs, sutraumuotas, tai prieš atliekant parodymą atpažinti ją būtina kartoti praėjus kuo trumpesniai laiko tarpui, jeigu asmens būklė pagerėjo. Jei atpažinti pateikiamas lavonas, laiko taisyklė taip pat galioja, kadangi jo išvaizda ir individualūs požymiai kinta (nyksta). “Jei lavono išorė labai pakitusi, tikslinga atlikti jo veido „tualetą“ arba net jo restauravimą. Tokiais atvejais lavoną atpažinti tikslinga pateikti po jo tyrimo, kurį atlieka specialistai – teismo medikas ar kitas gydytojas (BPK 206 str. 1 d.).”, o jeigu jis labai pakitęs, tai “<...> jo tapatybę galima nustatyti pagal išlikusias aprangos detales, turėtus daiktus” (Ancelis *et al.*, 2011, p. 117).

Toliau, turi būti numatoma ir užtikrinama, kad atpažinimo procedūroje dalyvautų reikalingi asmenys. „Parodymo atpažinti dalyvių sudėtis paprastai priklauso nuo jo rūšies, dažniausiai dalyvauja ikiteisminį tyrimą atliekantis tyrėjas ar prokuroras, atpažįstantysis, atpažįstamasis, statistai. Per parodymą atpažinti baudžiamojo proceso numatytais atvejais turi dalyvauti vertėjas, specialistas, valstybės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, psichologas ar specialistas, įtariamąjį gynėjas. Jei parodymas atpažinti atliekamas teismo nagrinėjimo metu, šiame tyrimo veiksmo dalyvauja teisėjas (teismas)“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 143). Įstatymas numato ir gynėjo dalyvavimo galimybę, kai veiksmas atliekamas su įtariamuoju, tačiau jį tikslinga kviesti ir nesant įtariamąjo prašymo, nes gynėjo „dalyvavimas tokiame veiksmo drausmina tyrėją, veiksmą stengiamasi atlikti nepažeidžiant BPK numatytų reikalavimų. Taip vėliau, teismo nagrinėjimo metu,

užkertamas kelias šio veiksmo teisėtumui ginčyti iš gynybos pusės“ (Ancelis *et al.*, 2011, p. 109). Šį veiksmą atliksiantis asmuo turi parengti BPK 179 str. 1 d. numatytas jo eigos ir rezultatų fiksavimo priemones (protokolą, fotografavimo, filmavimo, vaizdo ir garso įrašymo priemones) bei nustatyti parodymo atpažinti atlikimo vietą. Tai dažniausiai yra tyrėjo kabinetas ar kitos erdvios ir gerai apšviestos tarnybinės patalpos; areštinės patalpos, jeigu atpažintinas asmuo yra sulaikytas ar suimtas; konkreti vieta, kurioje atpažįstantysis matė ar stebėjo objektą, jeigu asmuo atpažįstamas pagal dinامينius požymius (balsą, kalbą, eiseną), nes balso akustinėms savybėms ir suvokimui gali turėti įtakos patalpos būklė, aplinka, garsinis fonas, o atpažinimui pagal eiseną, gestikuliaciją, figūros ypatumus – apšvietimo sąlygos, atstumas, koku buvo stebimas atpažintinas objektas, todėl tokiais atvejais galima atkurti aplinką, panašią į tą, kurioje buvo stebimas objektas (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 142). Lavono atpažinimo atveju, tai bus daroma morge. Taigi tik tinkamai pasirengęs pareigūnas gali efektyviai atlikti parodymą atpažinti ir gauti teigiamą rezultatą.

BPK 192, 193 ir 194 str. yra reglamentuojama asmens, daiktų ir kitų objektų atpažinimo bei parodymo atpažinti iš kolekcijų ir kartotekų atlikimo tvarka. Tai antra parodymo atpažinti stadija, kai po pagrindinės BPK keliamos sąlygos – apklausos – yra atliekamas pats veiksmas. Iš jau išanalizuotos medžiagos galima išskirti netiesioginį parodymo atpažinti siekį – užtikrinti liudytojo ar nukentėjusiojo pasirinkimo objektyvumą, kad atpažinimas būtų grindžiamas tikrais prisiminimais ir apklausoje duotais parodymais, o ne išorinių veiksnių paveikta atmintimi. Dėl šios priežasties, prieš atliekant parodymo atpažinti veiksmą, rekomenduojama išsiaiškinti, ar atpažįstantysis po tiriamo įvykio nebuvo pakartotinai susidūręs su atpažintinu objektu ar asmeniu. Taip pat svarbu užtikrinti, kad asmenys arba nedideli objektai, kurie bus parodyti atpažįstančiajam, negalėtų būti matomi iš anksto, siekiant užkirsti kelią bet kokiam sugestyviam poveikiui, kuris galėtų nulemti pasirinkimą ne pagal prisiminimus ir apklausoje nurodytus požymius, o pagal pastarąją vizualinę įtaigą, pavyzdžiui, kažkur lauke ar koridoriuje pastebėjus asmenį, kalbantį su pareigūnais, o vėliau jį matant ir parodymų asmenų grupėje. Todėl manytina, kad ir šioje stadijoje laiko kriterijus yra svarbus aspektas – atpažįstantysis turėtų atvykti į atpažinimo vietą tokiu metu (arba anksčiau, arba vėliau nei atvyks statistai ir įtariamasis), kad būtų išvengta bet kokios galimybės dar prieš procedūros pradžią atsitiktinai pamatyti įtariamąjį ar kitus asmenis. Atvykus atpažįstančiajam, jis „<...> nuvedamas į kitą kabinetą ar patalpą ir ten laukia, kol jį pakvies“, o „daiktai ar kiti nedideli kilnojamieji objektai gali būti toje pačioje patalpoje, kurioje vyks parodymas atpažinti, bet reikia juos taip paslėpti, kad atpažįstantysis iš anksto jų nematytų“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 144).

Asmens parodymo atpažinti protokolai aiškiai nurodo, kokius duomenis svarbu užfiksuoti atliekant parodymą atpažinti. Jame numatyta, kad parodymas atpažinti atliekamas vadovaujantis BPK 179, 191, 192 ir 195 str.. Tyrėjas pirmiausia turi nurodyti datą, tikslų veiksmo pradžios laiką valandomis, vietą bei pareigūną, kuris jį vykdo. Laikantis BPK 192 str. 1 d. reikalavimų yra nurodoma ir visų parodomų atpažinti asmenų pavardės, vardai, gimimo metai, ūgis, kūno sudėjimas, gyvenamoji vieta, drabužiai, kuriais jie apsirengę. Jeigu proceso dalyviams anksčiau nebuvo išaiškintos jų teisės ir pareigos, tai privaloma padaryti prieš pradedant parodymo procedūrą. „Į atpažinimo vietą pakviečiami asmenys, tarp kurių bus atpažintinas asmuo. Jiems paaiškinamas atpažinimo tikslas. Paskui pakviečiamas atpažintinas asmuo ir jam pasiūloma pačiam pasirinkti vietą tarp pakviestųjų. Tokio pasiūlymo, tiesiogiai pateikto prieš parodymo atpažinti pradžią, tikslas – užtikrinti ikiteisminio tyrimo veiksmo objektyvumą“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 144, 150). Tą numato ir minėto straipsnio 4 d. – reikalavimas protokole pažymėti atpažinto asmens atsistojimo vietą, o 5 d. yra numatyta būtinybė nufotografuoti ar kitaip vizualiai užfiksuoti parodomų asmenų grupę. M. B. Kovera pabrėžia būtinybę vaizdo įrašų fiksuoti visą liudytojų atpažinimo procedūrą nuo pat pradžios iki pabaigos. Psichologė pateikia pagrįstų įžvalgų dėl šios priemonės svarbos apsaugant nuo pareigūnų ar liudytojų parodymų (rezultato) iškraipymo, didinant atpažinimo tikslumą ir trukdant galimai neteisėtai įtakai ir taip sumažinant neteisėtų atpažinimų riziką (Kovera *et al.*, 2022, p. 137–138). Anksčiau analizuoto T. J. Nyman tyrimo rezultatai parodė, kad pasitikėjimas (įsitikinimas) ir atsako laikas yra svarbūs faktoriai, todėl praktikoje tyrėjai turėtų stebėti ne tik atpažįstančiojo pasitikėjimą, bet ir sprendimo priėmimo laiką, nes ilgas delsimas ar abejojimas gali reikšti mažesnę tikslumą. Manytina, kad viso proceso įrašinėjimas leidžia objektyviau įvertinti atpažįstančiojo sprendimo patikimumą tiek ikiteisminėje stadijoje, tiek teisminiame bylos nagrinėjime, kadangi vaizdo įrašas užfiksuotų asmens elgesio požymius, kuriuos, esant atitinkamoms abejonėms, galėtų analizuoti ir psichologas, siekiant nustatyti, ar atpažįstančiajam nebuvo daroma (ne)tiesioginė įtaka pasirinkti atitinkamą asmenį; leistų lengviau patikrinti, ar nebuvo pažeisti įstatyme numatyti reikalavimai, kai, pavyzdžiui, įtariamasis nepasinaudojo BPK 192 str. 3 d. įtvirtinta teise jo prašymu dalyvauti gynėjui, tačiau vėliau teigia, jog kažkokios taisyklės buvo pažeistos.

Po to, kai užfiksuojama parodomų atpažinti asmenų grupė, kviečiamas atpažįstantysis. Mokslinėje literatūroje yra kelios nuomonės dėl šio subjekto kvietimo būdo. Vieni autoriai teigia, kad atpažįstantysis turėtų būti kviečiamas telefonu, nes tai eliminuoja poreikį pareigūnams palikti atpažinimo patalpą ir sumažina galimybę perduoti netiesioginę informaciją apie atpažintino asmens buvimą vietą (Juškevičiūtė *et al.*, 2014,

p. 144). Kiti autoriai argumentuoja, kad atpažįstantįjį į patalpą turėtų atvesti pareigūnas, kuris nežino, kurioje vietoje tarp statistų yra atpažįstamasis (Ancelis *et al.*, 2011, p. 110). Abi pozicijos siekia užtikrinti parodymo atpažinti objektyvumą ir pašalinti galimybę netiesiogiai daryti įtaką atpažįstančiajam. Manytina, kad antrasis metodas praktiniu požiūriu yra patikimesnis, nes visiškai eliminuoja pareigūnų sąmoningą ar nesąmoningą poveikį, bet, atsižvelgiant į abiejų pozicijų privalumus, galima svarstyti ir kompromisinį variantą, kuriame, atvykus atpažįstančiajam, toje pačioje patalpoje kartu su juo liktų ir pareigūnas, neturintis informacijos nei apie įtariamojo išvaizdą, nei apie jo vietą atpažinimo grupėje, kuris lauktų oficialaus pranešimo (skambučio) apie atpažinimo procedūros pradžią, ir palydėtų atpažįstantįjį į parodymo atpažinti atlikimo vietą. Taip pat manytina, jog objektyviausias variantas būtų toks, kad tokiu atveju, jeigu nėra daromas viso veiksmo vaizdo įrašas, tolesnį veiksmo atlikimo tvarkos reguliavimą turėtų perimti tyrėjas, nesusijęs su atliekamu ikiteisminiu tyrimu.

Jei atpažįstantysis yra nukentėjęsysis ar liudytojas, jis informuojamas apie baudžiamąją atsakomybę už sąmoningą melagingų parodymų davimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 str. (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Toks įspėjimas fiksuojamas protokole ir patvirtinamas jų parašu; jei įtariamasis – nėra įspėjamas, nes duoti parodymus yra jo teisė, o ne pareiga. Galiausiai, procedūros dalyviams yra paaiškinama parodymo atpažinti eiga ir bendros taisyklės; atpažįstančiajam – užduotis. Remiantis BPK 192 str. 2 d. nustatyta taisykle, parodymui atpažinti pateikiamų asmenų skaičius negali būti mažesnis nei trys, tačiau įstatymas neriboja didesnio asmenų skaičiaus, todėl praktikoje jų gali būti ir daugiau. Iš rodomų trijų ar daugiau asmenų grupės, vadovaujantis BPK 195 str. 3 d., yra „pasiūloma nurodyti asmenį, <...> apie kurį jis davė parodymus“. „Atpažintinų asmenų padėtis, poza gali būti pakeista pagal atpažįstančiojo pageidavimą ar pareigūno nuožiūra, daiktus ar kitus objektus atpažįstantysis gali paimti į rankas, apžiūrėti iš visų pusių, jei būtina, pasimatuoti, patikrinti, kaip veikia mechanizmas“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 145); išimtis – kai įtariamajam ar kaltinamajam pateikiami nešaunamieji ginklai, jie jų liesti negali. Tuomet, kaip numato minėto straipsnio 3 d., atpažįstantysis asmuo išreiškia savo poziciją (rankos judesiu, kuris taip pat yra vizualiai užfiksuojamas) dėl atpažįstamo asmens, daikto ar kito objekto, nurodydamas požymius ar ypatybes, kurios lėmė jo sprendimą nurodyti vieną iš asmenų. To paties straipsnio 4 d. nurodo, kad jei atpažįstantysis teigia, kad tarp pateiktų asmenų, daiktų ar objektų nėra to, apie kurį jis anksčiau davė parodymus, jam pasiūloma paaiškinti, kokie bruožai ar ypatybės išskiria jo minėtą objektą nuo parodytųjų atpažinti. Visais atvejais svarbu stebėti ar

atpažįstančiojo elgesys ir reakcijos sutampa su pareiškimu, ypač asmens parodymo atpažinti atveju.

BPK 192 str. 6 ir 7 d. išskiria parodymo atpažinti formas: iš nuotraukų ar vaizdo įrašų. Atpažinimui iš vaizdo įrašo galioja BPK 192 str. 1 ir 2 d. numatytos taisyklės, o jo tvarka ir sąlygos yra analogiškos atpažinimui iš nuotraukų. Minėta 6 d. nurodo atvejus, kai galima daryti atpažinimą iš nuotraukų:

1) jei [fiziškai] parodyti asmens ar objekto negalima. „Nors BPK 192 straipsnyje nėra aptarti atvejai, kada laikoma, jog negalima parodyti asmens, tačiau tokia situacija yra galima, kai asmuo yra pasislėpęs, ilgai serga, išvykęs į ilgalaikę komandiruotę ar kelionę, atsisako dalyvauti tyrimo veiksmuose ir pan.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2021 m. kovo 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-34-648/2021).

2) jei reikia užtikrinti liudytojo ar nukentėjusiojo saugumą. Šiuo atveju saugumo sąvoka apima tiek fizinį, tiek psichologinį aspektą, taip pat ir asmenis, kuriems taikomas anonimiškumas.

3) kai nukentėjusysis arba liudytojas atsisako atpažinti asmenį natūraliai (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 158).

Pati procedūra atliekama tokia pačia procesine tvarka kaip ir gyvai rodomo asmens, bet galima išskirti kelis ypatumus (Ancelis *et al.*, 2011, p. 115–116): 1) Turi būti aiškus nuotraukos gavimo būdas (krata, poėmis, apklausa ir pan.) ir aplinkybės; 2) Bent trys kitos nuotraukos, vienodo dydžio, be aiškių vaizdavimo būdo ar asmenų išvaizdos skirtumų; 3) Nuotraukos suklijuojamos ar sumodeliuojamos protokole; 4) Atpažįstančiam pateikiamos nuotraukos ir užrašomi parodymai (kokiais požymiais atpažino), nurodant nuotraukos numerį.

Kaip minėta anksčiau, BPK atskirai išskiria daiktų ir kitų objektų atpažinimo bei atpažinimo iš kolekcijų ir kartotekų straipsnius. BPK 193 str. taikomas siekiant atpažinti dėl nusikaltimo prarastus, nusikaltimo metu naudotus ar kitus su juo susijusius daiktus ar objektus, o 194 str. – nustatyti nežinomą įtariamąjį, daiktą ar kitą objektą. “BPK 194 straipsnyje nurodytas parodymas atpažinti iš kartotekos skiriasi nuo parodymo atpažinti, reglamentuojamo BPK 191–193 straipsniuose, nes: 1) atpažįstančiajam pateikiamos kartotekos arba kolekcijos, t. y. gerokai didesnis informacijos kiekis, nei parodymo atpažinti pagal nuotraukas metu, 2) įtariamasis nėra žinomas, 3) veiksmas atliekamas tik su liudytoju arba nukentėjusiuoju, 4) jei nustatomas nežinomas įtariamasis, jis turėtų būti parodomas atpažinti pagal BPK 192 straipsnio nuostatas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo

Baudžiamųjų bylų skyriaus 2023 m. gruodžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-149-648/2023).

Visais atvejais veiksmo eiga nuo pradžios iki pabaigos, jo rezultatai, naudotos techninės priemonės turi būti fiksuojami protokole, pabaigoje pridedant vizualiai užfiksuotus priedus bei pasirašant dalyvavusiems asmenims. „Parodymo atpažinti metu gautų rezultatų vertinimas yra galutinis šio ikiteisminio tyrimo veiksmo etapas, kurio metu analizuojami atliekant parodymą atpažinti gauti duomenys, nustatomas jų patikimumas, reikšmė atskleidžiant nusikalstamą veiką ir numatomas tolesnis jų panaudojimas“ (Juškevičiūtė et al., 2014, p. 149).

2. 2. Parodymų patikrinimas vietoje

BPK 196 str. 1 d. numato, kad parodymų patikrinimo vietoje tikslas yra patikrinti arba patikslinti duotus parodymus vėliau juos sugretinant su aplinkybėmis vietoje. Mokslinė literatūra (Juškevičiūtė et al., 2014, p. 162) išskiria ir naujų duomenų ar informacijos šaltinių gavimą, tyrimo versijų tikrinimą ir abejonių dėl parodymų realumo ar jų prieštaravimo šalinimą kaip pagrindus atlikti šį veiksmą ir įsitikinti atitinkamų aplinkybių (ne)egzistavimu. Tai paaiškina, kodėl yra dažnai tikrinami bendrininkų parodymai grupinių nusikaltimų atvejais, taip pat įtariamųjų, kurie prisipažino savo noru, arba tų, dėl kurių prisipažinimo kyla pagrįstos abejonės (Rusu, 2023, p. 215). Jei įvykio vietos apžiūra padeda analizuoti tik objektyviąją nusikaltimo pusę, tai parodymų patikrinimo vietoje metu (įtariamojo ar kaltinamojo atveju) galima tirti ir subjektyviąją veikos pusę, kuri dažnu atveju leidžia atskleisti motyvus, kaltės formą, o kartu ir asmens veiksmų suvokimą. L. Novikovienės atlikto tyrimo analizė rodo, kad tyrėjų ir prokurorų nuomone šis veiksmas padeda aiškintis ir nusikaltimo padarymo priežastis bei sąlygas (Novikovienė, 2005a, p. 60–63), todėl parodymų patikrinimą vietoje galima laikyti viena iš kriminalistinės profilaktikos² realizavimo priemonių, nes jis padeda atskleisti faktorius, galėjusius palengvinti nusikaltimo padarymą. Tokiais atvejais įtariamojo (kaltinamojo) parodymų patikrinimas vietoje gali suteikti informacijos apie jo veikimo modelį, pasirinktą nusikaltimo vykdymo taktiką bei būdus išvengti atsakomybės, o tokių duomenų analizė

² Tai priemonių, metodų ir būdų sistema, skirta identifikuoti nusikaltimą lemiančias priežastis ir sąlygas, užkirsti kelią jų realizavimui ar slėpimui, rinkti informaciją apie rengiamas nusikalstamas veikas bei užtikrinti objektų apsaugą nuo galimų kriminalinių kėsinių (Novikovienė, 2005b, p. 87), o „tam itin padeda vieno kriminalistinės nusikalstamų veikų charakteristikos elemento (asmens, padariusio nusikalstamą veiką) analizė. Šio elemento turinį sudaro asmenybės požymiai, kurie būdingi asmenims, padariusiems konkrečios grupės, rūšies ar porūšio nusikalstamas veikas“ (Matulienė, Novikovienė, 2022, p. 96).

leidžia formuluoti praktines rekomendacijas, skirtas užkirsti kelią panašaus pobūdžio nusikaltimams ateityje, bei kurti veiksmingesnes jų tyrimo metodikas. Pavyzdžiui, „rezultatyviausias ir veiksmingiausias šis veiksmas būna, kai reikia patikrinti įtariamąjį, kuris yra padaręs daug vagysčių, plėšimų, nužudymų ar išžaginimų, parodymus, <...> [nes] pareigūnas gali nustatyti nemažai naujų nusikalstamos veikos epizodų ir iki tol nežinomų aplinkybių“ (Ancelis *et al.*, 2011, p. 131–132), taip atskleidžiant ir veikos dėsningumą, veikimo modelį bei nusikaltimo subjektų tarpusavio ryšį, jei asmuo veikė grupuotėje.

Šį procesą galima išskirti į tris pagrindinius etapus: pasirengimą, atlikimą bei rezultatų fiksavimą ir analizę. Pasirengimas yra esminė stadija, kuri užtikrina objektyvumą ir veiksmo efektyvumą, todėl manytina kad, kaip ir parodymo atpažinti atveju, pirminės apklausos metu jau galima daryti išvadą dėl preliminaros būtinybės atlikti parodymų patikrinimą vietoje, kadangi apklausos metu asmuo gali nurodyti vietas, maršrutus, objektus arba tai, jog vietoje nurodytų tikslesnę informaciją; taip pat, kai įtariamasis prisipažįsta arba yra nustatomi prieštaringi kelių asmenų parodymai dėl įvykio vietos, todėl visais atvejais svarbu atlikti bylos medžiagos analizę išsamiai susipažįstant su jau surinktais duomenimis, susijusiais tik su įvykio vieta ir jos detalėmis, ir vėliau apklausos metu, stebint apklausiamojo nurodomos informacijos (ne)atitikimus, išsiaiškinti kilusius neaiškumus. Nors ir „jeigu proceso dalyvis apklausos metu negali nurodyti įvykio vietos arba ją atsimena miglotai, netiksliai, parodymų patikrinimo vietoje <...> daryti negali ir tokiu atveju pareigūnas turi spręsti, ar apklaustasis asmuo apskritai gali atpažinti vietą, vietovę, patalpą ir pan.“ (Goda *et al.*, 2003, p. 529), tačiau manytina, kad visais atvejais turėtų būti išsiaiškinama ar jis vietoje galėtų nurodyti tikslesnę ir išsamesnę informaciją nepriklausomai nuo atitinkamos nusikaltimo kategorijos, o remiantis 2.1. dalyje nagrinėtu psichologiniu atminties veikimo aspektu ir pagalbiniais atminties sužadinimo metodais, suprantama, kad rodant ir pažįstant vietą bus tiksliau prisimenami įvykiai ir kitos tyrėją dominančios aplinkybės; gaunama nauja informacija ar randami bylai reikšmingi objektai. Todėl apklausiant asmenį reikia išsiaiškinti „ar jis pats buvo įvykio vietoje, ar apie ją sužinojo iš kitų žmonių, ar pats dalyvavo darant nusikalstamą veiką ir ką konkrečiai veikė, ar buvo tik stebėtojas, ką darė kiti nusikalstamos veikos dalyviai“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 167). Tokiu būdu apibrėžiamas tikslas, numatant reikalingus patikrinti duomenis bei atliekant kriminalistinę analizę, įvertinus parodymų nesutapimo ar nenuoseklumo momentus ir galimas to priežastis (pvz., asmuo teisingai klysta visko tiksliai neprisimindamas arba sąmoningai meluoja). Svarstyta, kad pasirengimo stadijoje vienas svarbiausių komponentų apklausos metu yra psichologinis kontaktas, kadangi tyrimai (Gabbert *et al.*, 2021, p. 329–341) rodo, kad psichologinio kontakto kūrimas (angl.

*rapport-building*³⁾ gali turėti teigiamą poveikį bendradarbiavimui ir informacijos atskleidimui. Tai gali turėti įtakos ir geranoriškumui duoti parodymus, jų išsamumui ir savanoriškumui parodyti vietą, o vėliau, atliekant veiksmą, ir jo rezultatui, todėl svarbu formuoti bei išlaikyti tinkamą ryšį su apklausiamuoju, o ypač įtariamuoju (kaltinamuoju), kadangi tam, kad būtų galima atlikti parodymų patikrinimą vietoje yra reikalingas jų sutikimas; taip pat tam, kad užtikrinti bendradarbiavimą, nes tai turi tiesioginę įtaką tyrimo rezultatams. Įtariamojo psichika pasižymi gynybinės (apsauginės) dominuojančios būsenos⁴ viršenybe (Nehrebetskyi, 2022, p. 97), todėl reikia kreipti dėmesį ne tik į jo teikiamą informacijos turinį, bet ir elgesį, emocinę būklę (pvz., per daug nervingas ar ramus, vengia tam tikrų klausimų, duoda trumpus atsakymus; streso, baimės⁵ dėl pasekmių būsenos) apklausos metu, kadangi tai indikuoja, jog jo gynybinė būsena yra aktyvuota ir tokiu atveju gali būti atsisakoma dalyvauti parodymų patikrinimo procese arba suteikiama melaginga informacija apklausos metu – pasipriešinimas. Pasak V. L. Vasiljevo, nepriklausomai nuo nusikaltimo sunkumo ir įtariamojo įžūlumo, tyrėjas privalo išlaikyti santūrumą ir objektyvumą bei elgtis su įtariamuoju kaip su lygiaverčiu proceso dalyviu – neleistina reikšti susierzinimo, paniekos, skeptiškų pastabų ir pan. (Nehrebetskyi, 2022 cituota Vasil'ev, 2000, p. 472–473). Su tokia nuomone sutiktina ne visais atvejais – tik kai yra apklausiami liudytojai ir nukentėjusieji, kurie, nors remiantis analizuotų bylų duomenimis, visais atvejais dalyvavo parodymų patikrinimo vietoje procese, tačiau gauti formalų jų sutikimą vis tiek yra reikalinga tam, kad būtų palaikomas psichologinis ryšys.

Manytina, kad praktikoje didelių problemų su įtariamųjų atsisakymu dalyvauti parodymų patikrinimo vietoje nekyla, kadangi iš analizuotos teismų praktikos galima pastebėti tendenciją, jog neretai šio veiksmo procese dalyvavo įtariamieji, o gauti rezultatai

³ Minėtame tyrime ši sąvoka suprantama kaip procesas, kurio metu santykis, pagrįstas pasitikėjimu, supratimu ir abipuse pagarba tarp dviejų žmonių (šiuo atveju– apklausiamojo ir apklausiančiojo), yra kuriamas, stiprinamas ir palaikomas.

⁴ Tai galima suprasti kaip būseną, kai psichika natūraliai „įjungia“ gynybinį mechanizmą, todėl įtariamasis gali reaguoti priešišškai, (ne)sąmoningai slėpti ar iškraipyti informaciją. Visais atvejais yra svarbus minėtas neutralaus psichologinio kontakto kūrimas, siekiant slopinti (panaikinti) bet kokią gynybinį mechanizmą tiek apklausos metu, tiek veiksmo vykdymo stadijoje. Manytina, kad bet koku atveju, jei įmanoma, prieš apklausą ar veiksmo procesą vertėtų susipažinti su asmens charakteriu (pvz., asmuo kelis kartus teistas, todėl iš karto gali būti priešiškas) ir bandyti pokalbį iš lėto vesti į apklausą ar veiksmo procesą, užduodant bendrus, su tyrimo tikslais nesusijusius klausimus (pvz., apie orą, pomėgius, profesiją) ir taip mažinti asmens jaudulį ar priešiškumą.

⁵ Psichologinėje literatūroje ji interpretuojama kaip neigiamą psichinę būseną, kuri kyla, kai individas turi motyvą ir sąmoningą tikslą išvengti situacijos, susijusios su išorinio dirgiklio [pvz., aplinkos/vietos, objektų] poveikiu [pvz., suvokdamas grėsmę ar diskomfortą, kai (jei) sugrįš į įvykio vietą], bet dėl išorinių priežasčių [pvz., gynėjo rekomendacijų ar siekio manipuluoti tyrimu ir suklaidinti tyrėjus] yra priverstas joje dalyvauti (Nehrebetskyi, 2022 cituota *Large Ukrainian legal encyclopedia*, p. 784). Galima manyti, kad tiek kaltas (nori išvengti atsakomybės), tiek nekaltas (nori apsiginti nuo kaltinimo) asmuo parodymų patikrinimo vietoje metu gali jausti baimę (stresą), todėl net jei jis ir sutiktų parodyti vietą, vertėtų išsiaiškinti sutikimo priežastis bei stebėti/konstatuoti jo psichinę būseną veiksmo atlikimo metu, siekiant užtikrinti, kad parodymai nebūtų išgauti ar iškreipti minėtos emocinės būklės.

dažniausiai nuosekliai sutapo su apklausos metu duotais parodymais. Tačiau taip pat pastebėta, kad kai kuriais atvejais įtariamieji, nors ir buvę apklausti ir sutikę parodyti vietą ikiteisminio tyrimo metu, teismo posėdžio metu šių parodymų atsisakė, teigdami, kad jie buvo išgauti darant įtaką. Pavyzdžiui, vienoje byloje įtariamasis teigė, kad „davė tokius parodymus tik tam, kad išsaugotų savo gyvybę ir sveikatą, apsisaugotų nuo pareigūnų grasinimų ir šantažo“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-3-307/2016), o kitu atveju, kad „tyrėja sakė, kad jis turi parodyti, todėl jis parodymų patikrinimo vietoje metu parodė bet kaip viską“ (Vilniaus apygardos teismo 2022 m. balandžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-116-898/2022). Autorės praktikos prokuratūroje laikotarpiu skaitytoje bylų medžiagoje taip pat buvę atvejų, kai įtariamieji (kaltinamieji) keitė parodymus net kelis kartus, pirmiausiai nurodydami, kad prisipažįsta padarę nusikaltimą, parodę vietą, o laikui bėgant keitę poziciją. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad gynybinė būsena gali aktyvuotis ir po apklausos ar veiksmo atlikimo, asmeniui pilnai suvokus grėsmę (pvz., surinkus visus įrodymus, gynėjas gali numatyti bausmės dydį) ir bandant jos išvengti, todėl visais atvejais svarbu išsiaiškinti ir parodymų keitimo priežastis, jei buvo atliktas parodymų patikrinimas vietoje, ypač parodymų ir veiksmo rezultato sutapimo atvejais. Tačiau tai didelės įtakos procesui nedaro, nes tiek liudytojų, tiek įtariamųjų parodymų keitimo atvejais prokurorai siūlo, o teismai, besiremiantys vidiniu įsitikinimu, yra linkę atsižvelgti į pirminius parodymus ir veiksmo rezultatus, ypač jei jie paremti prisipažinimu.

Tam tikrais atvejais, ypač kai egzistuoja konfliktinė situacija, įtariamųjų atžvilgiu išlaikyti neutralumą gali būti sudėtinga, todėl gali būti reikalinga griežtesnė reakcija norint sukontroliuoti situaciją, tačiau asmuo vis tiek negali būti spaudžiamas, tiesiogiai kaltinamas sukuriant įtampą ar naudojant kitus emocinio poveikio būdus su tikslu išgauti sutikimą – geriau dar kartą paaiškinti teises ir teisinę parodymų patikrinimo vietoje reikšmę, nurodant, jog atsisakymas nesukels neigiamų padarinių. Jei asmuo atsisako dalyvauti parodymų patikrinimo vietoje procese, tuomet reikėtų išsiaiškinti ir fiksuoti priežastis.

Manytina, kad atsisakymo atvejais, būtina svarstyti apie alternatyvius veiksmus, pavyzdžiui, liudytojų parodymų patikrinimą vietoje arba eksperimentą, remiantis įtariamojo suteiktais parodymais. Galima svarstyti ir apie pakartotinės apklausos atlikimą tam, kad asmuo galėtų (jei sutinka) nubraižyti „įvykio vietos schemą, kurioje būtų pavaizduotas kelias į įvykio vietą, joje buvusių objektų bei dalyvių išsidėstymas, pasišalinimo iš tos vietos kelias ir t. t.“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 167) ir vėliau, remiantis visuma kitais veiksmais gautų rezultatų, tokiu būdu gretinti ir asmens, atsisakiusio dalyvauti parodymų patikrinimo vietoje procese, parodymų (t. y. nubraižytų schemų)

turinio atitiktį. Taip pat, atsižvelgiant į parodymų konkretumo svarbą ir technines galimybes, tokiais atvejais siūlytina pasitelkti 360 laipsnių fotografiją arba 3D vizualizaciją, kuri apklausiamajam padėtų orientuotis erdvėje (vietos visumoje) ir patikslinti anksčiau nubraižytą įvykio vietos schemą – tokia patikslinimo priemonė didintų parodymų aiškumą, patikslinant schemą bei atrandant papildomų detalių, neatitikimų, kurių apklausiamasis, braižydamas schemą galėjo neprisiminti, kadangi vizualus vaizdas⁶, kaip minėta anksčiau, gali padėti paskatinti prisiminimų atkūrimą.

Kriminalistinė literatūra pateikia rekomendacijas, kaip sumažinti asmens atsisakymo dalyvauti parodymų patikrinimo procese bei jau duotų parodymų keitimo ar atsisakymo riziką. Yra siūloma šį veiksma atlikti iškart po apklausos, kai apklaustasis sutinka jame dalyvauti, kartu papildomai naudojant ir anksčiau minėtus būdus – psichologinio kontakto kūrimą ir išlaikymą, sutikimo priešasčių analizę bei reflektivaus valdymo metodą⁷ (angl. *the method of reflective management*) (Nehrebetskyi, 2022 cituota Vasil 'ev (2000), p. 472; Glazyrin (1983), p. 132–133). Rekomendacija veiksma atlikti iškart po asmens sutikimo praktikoje veikia retai, kadangi, remiantis teismų praktikos duomenų analize⁸, tik dviem atvejais veiksmas buvo atliktas tą pačią dieną po asmens apklausos. Vienu atveju buvo nurodyta ir priežastis: „kaip liudytojas apklaustas prokuroras S. T. parodė, kad davė nurodymą tyrėjui, jeigu bus gauta duomenų apie 2007 metų gaisrą, A. D. turi būti *nedelsiant* apklaustas ir atliktas jo parodymų patikrinimas vietoje” ir tokiu atveju šis veiksmas buvo atliktas iš karto po apklausos, t. y. praėjus 30 min. (Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m.

⁶ Šiuo atveju turima omeny ne atskiros ar bendra vietos fotografija iš vieno ar kelių taškų, bet įvykio vietoje padarytas panoraminis vaizdas, leidžiantis laisvai apžvelgti visą aplinką iš vieno taško bei suteikiantis galimybę virtualiai „apsidairyti“ erdvinėje vietovės struktūroje ir objektų išsidėstyme; atitinkamais atvejais gali būti naudojamas ir „Google maps“. Manytina, kad tai padėtų išvengti ir įtampos, streso ar baimės, kurios, kaip minėta anksčiau, gali paveikti parodymų patikrinimo vietoje rezultatus.

⁷ Kriminalistikos literatūroje ši sąvoka nėra apibrėžiama tiesiogiai kaip savarankiška, tačiau remiantis J. Gončarenko ir jo kolegų įžvalgomis, susijusiomis su reflektivių valdymu informacinėse specialiosiose operacijose Rusijos–Ukrainos karo metu, reflektivaus valdymo metodas apima psichologinį poveikį, kai viena šalis [šiuo atveju, pvz., tyrėjas] veikia taip, kad kita šalis [pvz., įtariamasis] pati priimtų tyrimui naudingus sprendimus, manydama, kad jie kilo iš jos pačios valios (Ukrainian experts talks, 2024). Taigi, toks valdymas (angl. *management*) yra ne manipuliacija, o netiesioginio poveikio sistema, leidžianti psichologiškai ir taktiškai formuoti sąlygas (pvz., jeigu yra kelių asmenų parodymų prieštaravimai, tyrėjas galėtų atrinktą bylos informaciją pateikti apklausiamajam, užduodamas klausimus, kurie skatintų savirefleksiją, pvz., kodėl jo nuomone kitas dalyvis atitinkamą situaciją suprato kitaip arba kodėl informacija nesutampa, ir tokiu būdu paskatinti asmenį tikslinti, išplėsti parodymus), kurių įtakos veikiamas asmuo (tiek apklausos, tiek veiksmo atlikimo metu) pats priimtų tyrimui palankų sprendimą (pvz., duotų sutikimą parodyti vietą ir savanoriškai (geranoriškai) ją rodyti), manydamas, kad tai yra jo iniciatyva, nors iš tikrųjų yra veikiamas išorės veiksnių.

⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad bylų medžiagoje ne visais atvejais buvo nurodyta apklausos atlikimo data, todėl, pavyzdžiui, vienoje byloje nusikaltimas padarytas 2008 m. spalio mėn., o minėtas veiksmas atliktas 2010 m. kovo mėn. – praėjo 1,5 m., todėl remiantis 2. 1. analizuotu psichologiniu aspektu dėl laiko poveikio atminčiai bei Chersono srities Ivanovo rajono teismo praktika, palyginti greitai po nusikaltimo (praėjus apie 1,5 mėn.) atliktas procesinis veiksmas gali būti vertinamas kaip patikimesnis parodymų šaltinis nei vėliau duoti parodymai po ilgo laiko (beveik 2 m.) (Chersono srities Ivanovo rajono teismo 2021 m. kovo 1 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-кп/656/75/21).

vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-19-1076/2020); visais kitais atvejais laiko tarpas dažniausiai buvo nuo 2 d. iki 3 mėn. Taip pat pastebėta, kad greičiausiai parodymų patikrinimo veiksmas buvo atliktas su įtariamaisiais, pavyzdžiui, tą pačią dieną arba praėjus 2 – 6 d., o su liudytojais – labai skirtingai – 17 d. – 1,5 m., o dviem atvejais parodymų patikrinimas vietoje atliktas pakartotinai su nukentėjusiuoju (po 4 mėn. nuo pirmo karto) ir įtariamuoju (po 9 d.), nes, pavyzdžiui, pastarasis pirmą kartą susipainiojo dėl ginklo užkasimo vietos. Manytina, kad gavus sutikimą tikslingiausias laiko tarpas atlikti šį veiksmą yra 1–3 dienos, siekiant užtikrinti tiek atminties, tiek vietos aplinkos pastovumą, tiek rizikos keisti parodymus išvengimą, ypač kilus įtarimui dėl įtariamojo galimybių kontaktuoti su kitais asmenimis, siekiant daryti poveikį arba sunaikinti dar tyrimo metu neatrastus objektus; taip pat užtikrinti operatyvumą, kadangi, lyginant su parodymo atpažinti pasirengimo stadija, pasirengimas atlikti parodymų patikrinimą vietoje atitinkamais atvejais trunka trumpiau. Tačiau, pavyzdžiui, vienoje nužudymo byloje apeliacinis teismas nurodė, kad „aplinkybė, kad M. K. negalėjo tiksliai nurodyti, kokia poza gulėjo R. B. lavonas, ar apvyniojo lipnia juosta jos rankas po antklode ar jos liko virš antklodės paaiškinama ir tuo, kad parodymų patikrinimas vietoje buvo atliktas praėjus ilgam laiko tarpui nuo paties nusikaltimo padarymo. Kita vertus, parodymų patikrinimo vietoje metu M. K. parodyti smūgiai, suduoti nukentėjusiajai į veido sritį, pilnai atitinka R. B. lavono teismo medicinos ekspertizės akte fiksuotiems veido sužalojimams“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-3-307/2016), o tai reiškia, jog ilgas laiko tarpas ne visada paveikia ir veiksmo rezultatą, kai vienos aplinkybės prisimenamos, o kitos ne – yra atsvara.

Nustačius parodymų patikrinimo vietoje laiką, turi būti nustatoma ir konkreti vieta, kurią apklausos metu nurodė asmuo, kadangi tam tikros vietos nurodymas (žinojimas) indikuoja, kad asmuo gali būti susijęs su nusikaltimu. Apklausos metu svarbu sužinoti kuo daugiau tos vietos požymių, kurie vėliau padėtų įsitikinti realiu jos egzistavimu ir patikrinti parodymų patikimumą lyginant vietos apibūdinimą parodymuose su jos požymiais realybėje (Rusu, 2023, p. 215). Manytina, kad, atsižvelgiant tiek į kriminalistikos literatūroje nurodomus šio veiksmo tikslus, tiek ir BPK 196 str. išvardytus aspektus, apklausos metu tikslinga išsiaiškinti tokius klausimus:

1) konkrečią įvykio ar kitą reikšmingą bylai *vietą*, jos požymius, išskirtinius objektus ar orientyrus, leidžiančius ją identifikuoti tiek apklausiamajam, tiek tyrėjui, jo ryšį su vieta būtent tuo metu;

2) judėjimo *maršrutą* į šią vietą ir iš jos, nurodant, ar ir koks naudotas transportas, kokie objektai ar vietovės buvo matomi pakeliui, ar asmuo dažnai juda tais pačiais keliais,

koku tikslu jį naudojo. Šiuo atveju vertėtų išsiaiškinti ir asmens profesiją, kadangi, pavyzdžiui, automobilio vairuotojas geriau prisimena kelio ypatumus, pakelių ženklus, sankryžas ir kt., todėl, pagal situaciją, reikia pasiūlyti prisiminti tokius orientyrus, kurie turi ryšį su profesiniais įgūdžiais ar kitomis dominančiomis aplinkybėmis (Danisevičius, 1989, p. 32).

3) *laiko* aspektą – kada tiksliai vyko įvykis, kiek laiko truko, ar tai vyko šviesiu ar tamsiu paros metu;

4) kitus *įvykio dalyvius*, jų veiksmus, fizines pozicijas vietoje (erdvėje) ir ryšį su apklausiamuoju;

5) konkrečius *veiksmus* vietoje ir jų seką, įskaitant ir veiksmus, kurie buvo atlikti siekiant išvengti atsakomybės (pvz., kaip paslėpė ar sunaikino ginklą).

6) *objektus*, kurie galėtų būti aptinkami vėliau parodymų patikrinimo metu. Pavyzdžiui, vienoje byloje parodymai ne tik leido tikrinti vietą, bet ir rodė tikėtiną galimybę rasti naujus objektus, kai apklausos metu liudytojas nurodė, kad „iš pradžių kurį laiką ginklus laikė garaže, kurį jis buvo įsigijęs; <...> Po kurio laiko ginklus kartu su R. J. užkasė netoli jo namų“, o vėliau „parodymų patikrinimo vietoje metu parodė garažą, <...> vietą esančią (duomenys neskelbtini) miške, kuriose buvo laikomi paslėpti ginklai, šaudmenys, sprogstamosios medžiagos, kiti tyrimui reikšmingi daiktai“ (Vilniaus apygardos teismo 2018 m. gegužės 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-9-211/2018). Tokiais atvejais iš karto galima numatyti ir specialistų, kurie apžiūrės ir aprašys objektus bei panaudos atitinkamas technines priemones, dalyvavimo būtinybę.

Taip pat, atsižvelgiant į anksčiau minėtą L. Novikovienės atliktą tyrimą, papildomai galima išskirti nusikaltimo padarymo *priežastis ir sąlygas*, kurios padėjo palengvinti nusikaltimo padarymą, pavyzdžiui, toje pačioje byloje liudytojas nurodė, kad teritorija prie apvogto sandėliuko durų yra aptverta dalinai, kamerų ir signalizacijos nebuvo, o sargai buvo tik prie bendrovės ofiso. Manytina, kad šie veiksniai padėtų išsiaiškinti, ar nusikaltimo padarymą nulėmė palanki fizinė aplinka, žinojimas apie prieigą ar apsaugos spragas, o tai gali būti svarbu vertinant įtariamojo vaidmenį ir jo žinojimą apie nusikaltimo vietą.

Išsiaiškinus šiuos klausimus, prieš procesinio veiksmo atlikimą tą vietą būtina nuosekliai išstudijuoti norint tinkamai suorganizuoti ir strategiškai suplanuoti procesą, numatant technines, transporto ir saugumo priemones (pvz., laikiną perimetro, eismo apribojimą, papildomą pareigūnų skaičių, t. y. apsaugą, esant pasipriešinimo, pabėgimo ar pėdsakų sunaikinimo rizikai atsižvelgus į įtariamojo asmenybę), ypač dalyvaujant įtariamajam. P. Danisevičius kelia abejonę dėl tikslingumo nuvykimą ir susipažinimą su

vieta iš anksto laikyti bendra taisykle, nes ne visada tiksliai žinoma, kur yra konkreti vieta (Danisevičius, 1989, p. 20), tačiau manytina, kad apklausos metu, asmeniui nurodžius vietos požymius ir atsakius į minėtus klausimus, būtų tikslinga suteikti galimybę parodyti ją žemėlapyje, ypač jei tai yra nauja, dar ikiteisminio tyrimo nenustatyta ir abstrakti, t. y. didelio ploto, vieta, ir tokiu būdu preliminariai ją lokalizuoti. Taip pat rekomenduojama asmeniui iš anksto smulkiai išaiškinti teises, pareigas, šio veiksmo tvarkos esmę, būsimus dalyvius, ypač pabrėžiant ir paties, ir kitų asmenų funkcijas bei „įspėti, jog šis veiksmas gali užtrukti, kad nebūtų nereikalingų emocijų, nervinimosi, skubėjimo, nes tai gali pakenkti šio procesinio veiksmo rezultatams“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 172). Kokie dalyviai bus parenkami priklauso nuo konkrečių aplinkybių, pavyzdžiui, manytina, kad nužudymų bylose, kuriose nors dar nėra žinoma lavono vieta, o apklausos metu įtariamasis nenurodė jokios objektų suradimo galimybės, vis tiek visada tikslinga kviesti specialistą, nes, kaip yra nurodęs P. Danisevičius, apklausiamasis gali norėti įsitikinti, kad pėdsakai dar nesurasti (Danisevičius, 1989, p. 26). Tokiais atvejais taip pat būtina atidžiai stebėti asmens elgesį, jo žvilgsnio kryptis ir pan. – visa tai gali padėti aptikti naujų duomenų.

Kriminalistinėje literatūroje (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 19) yra nurodomas ir galimas kviestinių dalyvavimas, tačiau autorė laikosi pirmoje dalyje nurodytos pozicijos, kad neturinčių teisinių žinių asmenų dalyvavimas yra tik formalumas, o, jeigu procese ir taip yra pakankamai didelis žmonių skaičius, tai jį dar didinti nebūtų tikslinga.

BPK 196 str. 2 ir 3 d. numato pagrindinius parodymų patikrinimo vietoje taktinius būdus: 1) asmens savarankiškumą rodant vietą, apie kurią davė parodymus, ir atsakymus į užduodamus klausimus; 2) BPK numatytų bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių laikymąsi, t. y. laisvo pasakojimo būtinybę; 3) atkuriamą įvykio situaciją, leidžiant asmeniui pademonstruoti parodymuose minimus veiksmus.

196 str. 2 d. nurodo, kad asmuo savarankiškai parodo vietą, apie kurią davė parodymus, paaiškina savo ankstesnius parodymus akivaizdžiai juos susiedamas su aplinkybėmis vietoje ir atsako į užduodamus klausimus. Savarankiškumas pasireiškia paties asmens iniciatyva pasirinkti maršrutą į parodymuose nurodytą vietą, laisvai rodant ir pasakojant apie atitinkamus faktus – negalima kištis, reikšti abejonių ar kitaip trikdyti asmenį, tačiau pastebėjus nukrypimus, jaudulį ar neužtikrintumą, galima nuraminti, užduoti patikslinamuosius klausimus, kurie taip pat galėtų sužadinti ir atmintį, todėl ir tyrėjas turi būti aktyvus. Kaip minėta anksčiau, asmens elgesio stebėjimas gali padėti vertinti suteikiamų duomenų patikimumą, atpažinti melą ir išvengti pabėgimo ar užpuolimo rizikos. Kai yra nepasitikima duotais parodymais arba yra siekiama didesnio šio veiksmo įtikinamumo, tai kriminalistinėje literatūroje yra rekomenduojamas dalinis įvykio vietos

pakeitimas, kai tyrėjas pakeičia įvykio aplinką (pvz., uždaro langus, perstato baldus, pakeičia manekeno padėtį) (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 171). Manytina, kad minimaliai modifikuojant aplinką galima papildomai patikrinti, kaip reaguojama į pasikeitimus ir ar parodymai vis dar atitinka faktines aplinkybes, ir taip nustatyti neatitikimus, nes, jei subjektas pasimeta ar pradeda prieštarauti savo ankstesniems teiginiams, nesugebėdamas atkurti įvykio detalių minimaliai pakeitus vietą, tai gali būti ženklas, kad jo parodymai nėra patikimi.

BPK 196 str. 3 d. numato galimybę atkurti įvykio situaciją ir asmeniui pademonstruoti parodymuose minimus savo ar kitų asmenų veiksmus, pavyzdžiui, kaip įtariamasis atsuktuvu atidarė balkono langą ir pateko į butą, kurį apvogė. Tam, kad būtų galima atkurti situaciją, reikia iš anksto paruošti manekenus, statistus ar daiktus, kuriais naudojantis asmuo galės pademonstruoti veiksmus.

Nors subjekto pasakojimo ir demonstravimo derinimo metu yra tikrinami parodymai, kartu jie yra ir tikslinami, kadangi šis veiksmas gali atgaivinti asociatyvinius ryšius dėl materialių įvykio vietos elementų poveikio, todėl galima aptikti ir užfiksuoti duomenų, kurių negalima gauti jokių kitu būdu, t. y. turi būti aktyviai tirama ir pati aplinka – vieta, objektai, pėdsakai – nes jų analizė leidžia gauti anksčiau nežinotą informaciją, pavyzdžiui, jei yra nurodomas objektas ar vieta, susiję su kitais asmenimis, tai tokiu būdu gali būti atrandami kiti potencialūs nukentėjusieji, liudytojai ar įtariamieji. BPK 196 str. 4 d. numatyta, kad jei randama kokių nors objektų, galinčių turėti reikšmės nusikaltimui ištirti, jie turi būti paaimami ir šis faktas nurodomas parodymų patikrinimo vietoje protokole⁹. Čia verta atkreipti dėmesį į specifiškumą, kai asmuo atveda į kito asmens būstą ir nurodo atitinkamus objektus. Jei būsto savininkas sutinka pateikti objektus, būtina gauti ir jų atsiradimo aplinkybių paaiškinimą, o jeigu atsisako – ten pat gali būti surašomas nutarimas daryti kratą, parodymų patikrinimo protokole nurodant šį faktą. Kai parodymai tikrinami naujoje, dar neapžiūrėtoje vietoje, ypač, jei ji yra įvykio vieta, būtina atlikti jos apžiūrą parodymų patikrinimo veiksmo eigoje arba po jos (Danisevičius, 1989, p. 33). Taigi, apsiriboti vien pasakojimu ir rodymu nėra tikslinga – būtina pasinaudoti visomis galimybėmis ir analizuoti vietą, derinant įvykio vietos, daiktų, pėdsakų apžiūrą ir tyrimą bei kitus reikalingus veiksmus, kurie gali suteikti daugiau nei apklausos ar parodymų patikrinimo vietoje rezultatas.

⁹ Tokiu atveju protokole nurodomas ne tik paėmimo faktas, bet ir koks objektas buvo paimtas, individualūs požymiai, kiekis (svoris), numeris, supakavimas ir užantspaudavimas bei pakuotės numeris. Žinoma, juos reikia ir užfiksuoti.

Judant pėsčiomis, pirmas turi eiti asmuo, kurio parodymai tikrinami, ir rodyti kryptį; judant transporto priemone – sėdėti šalia vairuotojo, o visi kiti dalyviai – už jo, tačiau sulaikytas įtariamasis (kaltinamasis) turėtų būti vežamas automobilyje už vairuotojo nugaros kartu su konvojumi, siekiant išvengti vairuotojo užpuolimo ir eismo įvykio sukėlimo jam norint pabėgti (Sorbala, Jitariuc, 2024, p. 160). Asmuo, kuris atsakingas už veiksmo eigos vizualų fiksavimą, turi turėti galimybę filmuoti netrukdomai ir užfiksuoti kuo daugiau informacijos, o tam tikslinga, kad jis judėtų lygiagrečiai su kitais dalyviais, neaplenkdamas asmens, kurio parodymai tikrinami (Sorbala, Jitariuc, 2024, p. 159). Jeigu veiksmas apima kelių vietų ar maršrutų apžiūrą, būtina paklausti asmens, kurio parodymai tikrinami, kur eiti toliau, nes priešingu atveju gynyba galėtų teigti, kad buvo sekami tyrėjo nurodymai.

Kiekvieno asmens parodymai turi būti tikrinami atskirai, kad būtų išvengta informacijos iškraipymo ar kitokio poveikio. Jei veiksmą norima atlikti su asmenų grupe, tai „praktikoje paprastai laikomasi tokio kriterijaus – parodymų patikrinimo vietoje „seriją“ pradėti nuo to asmens, kurio parodymai išsamiausi ir, ikiteisminio tyrimo pareigūno nuomone, teisingi, o to asmens, kuris galėjo būti nusikalstamos veikos organizatoriumi arba kurio parodymai neišsamūs, kelia abejonių, parodymai tikrinami paskiausiai“ (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 170).

Parodymų patikrinimo vietoje eigos ir rezultatų fiksavimas yra sudėtingesnis nei parodymo atpažinti, kadangi yra gaunama daug įvairios informacijos. Norint tiksliau aprašyti eigą ir rezultatus, nerekomenduojama protokolo rašyti patikrinimo procese, nes tuo yra blaškomas dėmesys nuo eigos, skubama ir galima kai ką praleisti, todėl reikia turėti juodraštinį scheminį planą su padarytomis atžymomis bei užrašytais subjekto paaiškinimais (Danisevičius, 1989, p. 42). Šiuo aspektu verta paminėti ir LAT išaiškinimą: „<...> vien tik tai, jog parodymų patikrinimo vietoje protokolą tyrėja I. R. surašė tik atvykusi į Telšių policijos komisariatą, praėjus dviem trims valandoms po procesinio veiksmo atlikimo, ir tik po to nunešė jį S. J. pasirašyti, nėra pagrindas pripažinti šiame protokole užfiksuotus duomenis neleistiniais <...>“ (infolex.lt). Manytina, kad bet kokių atvejų, prieš atliekant veiksmą, fiksavimo vaidmenį yra būtina pasiskirstyti tarp kelių asmenų, t. y. vienas tyrėjas atliks fiksavimą protokole, kitas – filmuojant (fotografuojant). Be bendrųjų BPK 179 str. numatytų reikalavimų, protokole turi būti nurodomas ir savanoriškumo aspektas, dalyvių skaičius, tikrinamos ar tikslinamos aplinkybės, pradinis veiksmo taškas, judėjimo būdas, judėjimo maršrutas ir tikrinamojo nurodyti orientyrai, judėjimo nuoseklumas, veiksmų pobūdis ir rezultatai, pėdsakų ir daiktų vieta bei suradimo priemonės, subjektui užduoti klausimai ir atsakymai į juos, fiksavimo priemonių panaudojimo tvarka; o jeigu yra

pridedami planai ar schemos su maršrutu, objektais ir orientyrais, rekomenduojama, kad juos nubrėžtų pats asmuo prieš patikrinimą tam, jog vėliau tai būtų galima palyginti su faktiškai parodyta vieta (Juškevičiūtė *et al.*, 2014, p. 175). Visa grafinė medžiaga turi būti tinkamai sužymėta, kad būtų užtikrintas fiksavimo aiškumas ir įrodomoji vertė.

Taigi, parodymų patikrinimo vietoje procesas jungia įvykio vietos apžiūros, atpažinimo, eksperimento ir apklausos metodų elementus. Tinkamai suplanuotas ir užfiksuotas veiksmas, ir vietos faktinis išmanymas leidžia ne tik patikrinti ar patikslinti apklausos metu pateiktą informaciją, bet ir ją papildyti, gaunant ir naujų duomenų bei demaskuojant melagingus subjekto teiginius remiantis taikytinomis taktikos taisyklėmis ir psichologijos mokslo pagalba. Šiam procesiniam veiksmui svarbus yra nuoseklumas, todėl, pavyzdžiui, asmeniui rodant ranka į vietą, kur matė auką išlipus iš automobilio, tačiau, atkartojant veiksmą toje vietoje, kai jis išlipa iš automobilio, paaiškėja, kad iš tos vietos jis negali matyti aukos taip, kaip teigė anksčiau (Shapovalov, 2018, p. 16), tai gali reikšti, jog subjektas arba meluoja, arba bando keisti įvykių eigą savo naudai.

2. 3. Eksperimentas

Eksperimento, kaip ir jau išnagrinėtų parodymų patikrinimo veiksmų, taktika susideda iš pasirėngimo, atlikimo ir eigos bei rezultatų fiksavimo, ir vertinimo etapų. BPK 197 str. 1 d. numato, kad liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymams ar versijoms patikrinti galima atkurti tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atlikti reikiamus bandymus, o tam taip pat reikalingas pagrįstumas. Prieš priimant sprendimą atlikti šį veiksmą, privaloma įsitikinti, kad keliančių abejonę faktų, aplinkybių ir reiškinių negalima patikrinti kitais būdais; kad ikiteisminio tyrimo medžiagoje yra pakankamai objektyvių duomenų apie sąlygas ir aplinkybes, kuriomis vyko įvykis (Kurapka *et al.*, 2013, p. 234); kad nėra praėjęs ilgas laiko tarpas, kuris paveiktų subjektų galimybę nurodyti tikslią vietą ir kitas aplinkybes gyvai bei darytų įvykio situacijos (pavyzdžiui, automobilių stovėjimo vietos ir kt.) atkūrimą sudėtingą, nuo norimo tirti įvykio (Vilniaus miesto apylinkės teismo 2023 m. gegužės 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-599-1100/2023); kad nebus pažemintas dalyvių orumas ir nekils pavojus jų sveikatai, gyvybei ar materialiniam jų ir valstybės turtui; kad jis bylai turės reikšmės¹⁰, kadangi priešingais atvejais eksperimento netikslinga daryti. Taip pat,

¹⁰ Tokiu atveju tyrėjas jau turėtų būti nusistatęs preliminarų eksperimento tikslą – ką ir koku būdu išsiaiškinti ir iš anksto pasikonsultuoti su atitinkamu specialistu.

priklausomai nuo tikslo (pvz., patikrinti galimybę girdėti, matyti ar atlikti kokią nors veiksmą) ir jau turimų duomenų gausos, prieš atliekant eksperimentą, verta atlikti ir (pakartotinį) parodymų patikrinimą vietoje, siekiant papildyti objektyvius duomenis. Taip manytina dėlto, kad analizuotų bylų medžiagoje (pvz., Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-110-627/2023; Vilniaus regiono apylinkės teismo 2024 m. sausio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-12-419/2024) pastebėta, jog teismas dažniausiai sutikdavo su gynėjų pastabomis dėl tikslų duomenų trūkumo dar prieš darant eksperimentą.

Pagrindinė taktinė taisyklė yra eksperimentavimo etapui sudaryti kuo panašesnes sąlygas, kurios buvo tiriamo įvykio metu, todėl priėmus sprendimą atlikti eksperimentą, būtina kruopščiai tam pasiruošti. Pasirengimo etapą galima išskirti į dvi stadijas: 1) iki išvykstant ir 2) atvykus į eksperimento darymo vietą. Čia verta pabrėžti BPK 197 str. nurodytų tiriamo įvykio situacijos, aplinkos, asmenų veiksmų ar kitų aplinkybių svarbą eksperimento turiniui. Skirtingai nei parodymų patikrinimo vietoje atveju, šie rekonstrukcijos objektai yra tiesiogiai susiję su eksperimento tikslu, nes apibrėžia ką tyrėjas siekia aktyviai atkurti ir tikrinti bandymų metu, siekdamas įvertinti parodymų ar versijų (ne)tikrumą, t. y. šie elementai yra priemonės, leidžiančios sukurti kuo autentiškesnį modelį realioms įvykio sąlygoms ir aktyviai pasiekti konkretų bandymo tikslą bei gauti patikimą teigiamą arba neigiamą rezultatą.

Kaip buvo minėta, būtina apsibrėžti tikslą konkrečioms parodymams ar versijoms patikrinti, tokiu būdu nustatant ir procesinio veiksmo rūšį, bandymų tikslą (konkretų klausimą, kurį reikia tikrinti) bei jų turinį (kokių veiksmų reikia bandymo tikslui pasiekti, pvz., kokie daiktai (objektai) ar duomenys reikalingi rekonstruoti įvykio situacijos aplinkybes). Norint nustatyti, ką rekonstruoti ir kokių tam reikia daiktų, tyrėjas pirmiausiai turi pasirinkti ir iš anksto susipažinti su vieta, kurioje bus atliekamas eksperimentas ir ją užfiksuoti (Kurapka *et al.*, 2013, p. 238), taip kartu įvertindamas, ar jis galės būti įgyvendintas toje vietoje, ar reikės ieškoti kitos panašios vietos; problema kyla tada, kai tokios nėra. Kriminalistinė literatūra (Kurapka *et al.*, 2013, p. 238) nurodo, kad tuomet yra tikslinga eksperimento atsisakyti, nes jo rezultatai kels abejonių, tačiau manytina, kad ir tokiu atveju būtų galima rasti alternatyvą, ypač, jeigu tai yra nedidelė patalpa, o rezultatai galėtų turėti įtakos bylos baigčiai. Pavyzdžiui, „Itaewon murder“ byloje (dailymotion.com) buvo atlikta nusikaltimo inscenizacija (angl. *crime scene reenactment*), atlikta ne pradinėje įvykio vietoje (restorano tualete, nes restoranas jau seniai buvo uždarytas), o dirbtinai sukūrus aplinką (specialiai sumodeliavus patalpą, kuri imitavo tualetą erdvę bei sąlygas (matmenys, apšvietimas), buvusias nusikaltimo metu), siekiant nustatyti, kuris iš dviejų

įtariamųjų galėjo nužudyti auką, t. y. analizuojant įtariamojo padėtį, galimybę atlikti smūgį ir kraujo dėmių trajektoriją. Šis pavyzdys taip pat leidžia suprasti ir įvykio situacijos atkūrimo svarbą – tualetų erdvės matmenų, objektų ir asmenų išsidėstymo toje erdvėje, asmenų veiksmų ir įvykių sekos (pvz., kurioje vietoje buvo auka tuo metu, kai įtariamasis įėjo į tualetą; kokių momentų priimtas sprendimas padurti auką; kada ir kaip ji padurta; kada įėjo kitas įtariamasis ir, kaip teigė, matė nužudymo momentą) visuma lėmė vieno įtariamojo dūrio peiliu įmanomumą.

Susipažinus su vieta ir numatius, ko reikės rekonstrukcijai, yra parenkami daiktai (pvz., maketai, manekenai ir kt.). Atlikus bylų analizę buvo pastebėta, kad eksperimentas dažniausiai atliekamas eismo įvykių ir neatsargaus gyvybės atėmimo, pažeidžiant teisės aktų nustatytas specialias elgesio saugumo taisykles, bylose – puse atvejų buvo tikrinama galimybė matyti ir nustatomas greitis, todėl šiems tikslams pasiekti dažniausiai buvo naudojamas automobilis, rečiau – kitos transporto priemonės – motociklai, elektrinis mopedas ar paspirtukas. Pabrėžtina, kad tikslo nustatyti automobilio vairuotojo matomumo ribas atvejais, kai eismo įvykiuose kita šalis yra, pavyzdžiui, pėstysis (o jei žuvęs, tai manekenas), motociklininkas ar mopedo vairuotojas, pastarųjų drabužiai turi būti tokie patys kaip ir įvykio metu. Kitais atvejais klausimai buvo įvairūs, pavyzdžiui, „ar galima atidaryti elektros skydinę kirpimo replėmis KNIPEX?“, „kiek laiko užtrunka antrame aukšte dirbantis darbuotojas nuo ryšulio paėmimo nuo žirklinio keltuvo - nuvežimo prie duobės - ir vėl grįžimo prie žirklinio keltuvo?“ (Klaipėdos apylinkės teismo 2024 m. spalio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-49-949/2024; Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. spalio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-226-806/2020), todėl daiktai atitinkamai buvo replės, ryšulys, žirklinis keltuvas. Pirmuoju atveju eksperimento protokole taip pat buvo pabrėžiama ir aplinka – tiksliai nurodyta, kur yra metaliniai laiptai, vedantys į laivo denį, kaip pasiekiamas mašinų skyrius, kuriame yra elektros skydinė ir kaip ji atrodo bei kurioje vietoje pastatyta – įvertinama ir prieigos prie skydinės galimybė.

Visais atvejais, atsižvelgiant į apgadinimo, pirminės būklės pakitimo galimybės riziką, svarbu spręsti, ar naudojami daiktai bus autentiški, ar panašūs, ar tikslinga daryti jų maketus, užtikrinant kiek įmanoma maksimalaus tapatumo reikalavimą. Pavyzdžiui, vienoje byloje eksperimentas atliktas su įvykyje dalyvavusiu automobiliu, kurio priekiniai žibintai buvo nupoliruoti privalomosios techninės apžiūros metu, taip pagerinant jų švietimą, todėl ant jų buvo užklijuotos matinės plėvelės (Panevėžio apylinkės teismo 2023 m. kovo 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-77-830/2023) – buvo atgaminta įvykio metu buvusi apšvietimo sąlyga. „Norint išvengti klaidų sprendžiant [eksperimentiniam tyrimui perduotų] daiktų panaudojimo klausimą, siūloma pasitarti su

ekspertu, <...> [išskyrus, kai:] šių objektų ekspertizė jau atlikta (paimti visi galimi pėdsakai, esantys ant objekto) ir pakeisti šiuos objektus eksperimento metu į panašius neįmanoma“ (Kurapka *et al.*, 2013, p. 238).

Svarbus yra ir specialisto įtraukimas tiek į pasirengimo, tiek veiksmo atlikimo etapą, kadangi jis gali suteikti organizacinę–techninę (padėti parinkti tinkamus techninius įrankius, objektus (daiktus)), konsultacinę (konsultuoti atliekant eksperimentą, pvz., kiek kartų reikėtų kartoti veiksmą, ar jis saugus) ir informacinę (parinkti tinkamą laiką ir sąlygas) pagalbą (Oleksandrivna, 2018, p. 117). Pastebėta, kad praktikoje dažniausiai pasitelkiama konsultacinė (pvz., rekomenduoja eksperimentą, bet nurodo ir kliūtis dėl negalimų atkartoti sąlygų) ir organizacinę–techninę (pvz., patikrina daikto veikimą, nustato ginklo veikimo ribas) specialisto pagalba.

Laiko parinkimas yra tiesiogiai susijęs su įvykio vietos sąlygų sudarymu tik tada, kai jos turi įtaką subjekto suvokimui, todėl eksperimentas turi būti atliekamas „sąlygomis, kuo panašesnėmis į tas, kuriomis vyko tiriamasis įvykis (vieta, laikas, apšvietimo, meteorologinės, garsinės sąlygos, naudojami daiktai, greitis ir pan.)“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319-511/2017)”. Vien tik paros laiko tapatinimo nepakanka – kaip rodo teismų praktika, svarbu atsižvelgti į astronomines sąlygas: saulės padėtį horizonte, sutemų rūšį, mėnulio šviesos įtaką, o prireikus – konsultuotis su specialistais¹¹, galinčiais numatyti tinkamiausią momentą eksperimento atlikimui. G. Goda pabrėžia, kad „visi procesiniai veiksmai turi būti atliekami dieną, ir bet kokio veiksmo atlikimas naktį gali būti vertinamas kaip esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas <...>, [išskyrus] neatidėliotinais atvejais, kai proceso veiksmo atlikimo atidėjimas galėtų sukelti neigiamų pasekmių“ (Goda *et al.*, 2003, p. 61). Laiko faktorius nėra svarbus tik tada, kai jis neturi įtakos tikrinamam faktui – tuomet tinkamiausią ir patogiausią laiką parenka tyrėjas. Pusei analizuotų atvejų, atsižvelgiant į eksperimento tikslus (pvz., fizinis objekto talpos patikrinimas, ryšio slopintuvo poveikio spindulio nustatymas, automobilio pajudėjimo galimybė įjungus pavarą ir neatliekant jokių kitų veiksmų), laiko elementas neturėjo jokios reikšmės.

Nors išanalizavus praktinę medžiagą pastebėtas tik vienas atvejis, kai buvo tikrinamas asmens gebėjimas girdėti (ar iš devinto namo aukšto galėjo girdėti asmenį prie prekybos centro), tačiau tam tikrose situacijose jų atlikimas gali sustiprinti ir kitų veiksmų objektyvumą ir patikimumą. Manytina, kad šios rūšies eksperimentas turėtų būti atliekamas

¹¹ Pavyzdžiui, vienoje byloje buvo remtasi teorinės fizikos ir astronomijos instituto pateikta pažyma apie astronomines sąlygas (Vilniaus regiono apylinkės teismo 2024 m. sausio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-12-419/2024).

visais atvejais, kai prieš parodymą atpažinti dar apklausos metu subjektas nurodo, jog galėtų atpažinti pagal balsą ir pasakytą frazę, tačiau faktinės aplinkybės¹² leidžia abejoti girdimumo galimybe apskritai. Tokiais atvejais būtų tikslinga dalyvauti keliems panašaus balso tipo dubleriams, būtinai – įtariamajam, o tikrinamą garsą kartoti kelis kartus, t. y., pavyzdžiui, jei balsas buvo girdimas už sienos, tai girdimumą ir galimą balso atpažinimą tikrinti už sienos – tą pačią frazę, tokiu pačiu balso tonu atskirai sako dubleriai ir įtariamasis, tą kartojant kelis kartus ir kelis kartus pakeičiant asmenų eiliškumą. Taigi, visos laiko ir garso aplinkybės patenka į BPK 197 str. nurodytą „kitų aplinkybių“, kurios darė poveikį asmens veiksams ir suvokimui, sąvoką.

Eksperimente privalo dalyvauti tyrėjas arba prokuroras, t. y. veiksmo organizatorius. Be minėto galimo specialisto dalyvavimo, galima kviesti vertėją ir kitus asmenis, kurie padėtų atlikti tyrėjo nurodytus veiksmus – dublerius. Dalyvių, kurių parodymai tikrinami, dalyvavimas yra grindžiamas savanoriškumo principu¹³, numatant išimtis įtariamųjų atžvilgiu: kai tikrinami jų profesiniai ar kiti specialūs įgūdžiai; kai be jų negalima atkurti aplinkybių bei situacijos; kai kviečiamas dalyvauti dėl taktinių sumetimų (Kurapka *et al.*, 2013, p. 233). LAT pažymi, kad „eksperimento metu turi dalyvauti pats įvykyje dalyvavęs ir parodymus duodantis asmuo, nes kiekvieno asmens gebėjimas matyti, girdėti ar suvokti reiškinį yra individualus. Eksperimentas turi būti atliekamas su keliais asmenimis, įskaitant ir patį įvykyje dalyvavusį ir parodymus duodantį asmenį.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-174-303/2023). Vadinasi atitinkamais atvejais, kai yra tikrinamas asmens individualus gebėjimas, eksperimento objektyvumą didina to asmens dalyvavimas, todėl manytina, kad iš vienos pusės visais atvejais (išskyrus, kai dėl objektyvių priežasčių to negalima padaryti, pvz., pablogėjusios psichofiziologinės būklės) turėtų būti privaloma dalyvauti asmenims, kurių parodymai yra tikrinami, kadangi atitinkamas gebėjimas atitinkamoje situacijoje taip pat priklauso ir nuo asmeninių savybių (ūgio, regėjimo, reakcijos greičio ir pan.), į kurias neatsižvelgus gali būti paveiktas ir rezultatų patikimumas. Tačiau iš kitos pusės, toks metodas gali būti ne visada efektyvus, kadangi įtariamajam žinant bandymo tikslą ir bylos kontekstą, jis gali manipuliuoti rezultatais, pavyzdžiui, apsimesdamas ir teigdamas, kad kliūtis tikrai nematė arba pamatė per lėtai, kai tikrinamas matomumas, todėl rezultatų

¹² Turima omenyje 2. 1. dalyje analizuota būtinybė išsiaiškinti aplinkos įtakos elementus, kurie veikia ir girdimumą: objektyvūs kliūtis (pvz., siena, langas, muzika, eismo keliamas triukšmas ar kiti garsai), oro sąlygos (pvz., lietus, audra) ir atstumą.

¹³ Šiuo atveju taip pat pabrėžtinai ir 2. 2. dalyje nagrinėtas psichologinio kontakto kūrimas ir išlaikymas, kadangi yra svarbu nuteikti asmenis siekti bendro tikslo – bendradarbiauti.

vertinimo stadijoje yra būtina palyginti bandymų, atliktų su įtariamuoju ir dubleriais, rezultatų skirtumą.

Šiame kontekste taip pat verta paminėti subjekto psichofiziologinių veiksmų įtaką eksperimento rezultatų patikimumui – teismų praktika pažymi, kad rezultatai negali būti laikomi patikimais, kai neįmanoma objektyviai pakartoti subjekto pradinės psichologinės ir fiziologinės būklės įvykio metu. M. Sumbarova pažymi, kad „žmogaus veiklos efektyvumas, elgesio ypatumai didele dalimi priklauso nuo jo psichinės būklės, [o šių] būsenų atkūrimas daugeliu atvejų yra neįmanomas“ (Sumbarova, 2015, p. 89). Tai reiškia, kad eksperimento metu atkurta situacija gali neatitikti emocinių (psichologinių) aplinkybių (pvz., stresas staiga į kelią išbėgus pėsčiajam), kuriomis subjektas veikė įvykio metu, o tai gali turėti reikšmės ir rezultatams, todėl patartina išsiaiškinti ir buvusią asmens emocinę būseną įvykio metu.

Eksperimento atlikimo dieną atvykus į numatytą vietą, būtina dar kartą įsitikinti, jog niekas nepasikeitė nuo pirminio susipažinimo su vieta dienos. Taip pat reikia patikrinti, ar yra visi reikalingi dalyviai, daiktai ir fiksavimo priemonės; išsiaiškinti dalyviams jų teises ir pareigas; jei reikia, pagal BPK 83, 89 ir 180 str. įspėti dėl melagingų parodymų ar išvados, o pagal 177 str. – dėl duomenų neskelbtinumo. „Visi eksperimento dalyviai turi būti supažindinti su eksperimento tikslais ir aiškiai žinoti, kur jie bus atliekant bandymus, tačiau su šių bandymų turiniu šie asmenys supažindinami tik tiek, kiek tai reikalinga, kad jie galėtų dalyvauti eksperimente“ (Kurapka *et al.*, 2013, p. 239). Pavyzdžiui, vienoje byloje „eksperimento dalyvis T. S. buvo iš anksto įspėtas, kokius veiksmus jo metu turės atlikti, ir atidžiai stebėjo iš anksto žinomą objektą – narą, o realiomis medžioklės sąlygomis galimybės taip koncentruoti dėmesį yra ribotos, egzistuoja netikėtumo veiksnys“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-174-303/2023), todėl sumažėjo ir eksperimento rezultato patikimumas. Vadinasi informacijos kiekis turi esminę įtaką veiksmo rezultato objektyvumui, todėl būtina pateikti tik bendrą informaciją, tam tikrų dalykų nekonkretizuojant.

Atlikus visus parengiamuosius veiksmus, pereinama prie veiksmo atlikimo etapo – bandymų, – kuriuo siekiama praktiškai patikrinti parodymus ar versijas. Kaip minėta anksčiau, bandymai turi būti atliekami panašiausiomis tiriamo įvykio sąlygomis, o jų turinys priklauso nuo bandymų tikslo ir eksperimento rūšies, tačiau bet koku atveju galima išskirti bendras ir pagrindines eksperimentavimo etapo taisykles.

Be jau anksčiau minėtų taisyklių, kurių visuma atkuria nusikaltimo sąlygų autentiškumą, bandomuosius veiksmus būtina atlikti tokiu pačiu greičiu, kaip vyko tikrinamasis įvykis (Kurapka *et al.*, 2013, p. 240). Vadinasi turi būti atkurtas toks pats

judėjimo tempas, veiksmų intensyvumas ar jų atlikimo trukmė, nes tą darant dar greičiau ar lėčiau bus prarandamas autentiškumas. Pavyzdžiui, tikrinant, ar vairuotojas galėjo laiku pastebėti ant kelio gulintį asmenį, buvo atlikti keturi bandymai, kurių metu skirtingi dubleriai važiavo *nustatytu 40 km/h* greičiu ir turėjo garsiai pasakyti, kada pastebėjo kliūtį (gulintį asmenį) bei ją identifikuoti (Panevėžio apylinkės teismo 2023 m. kovo 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-77-830/2023).

Minėtuose pavyzdžiuose pastebima ir kita privaloma taisyklė – bandymų kartojimas, siekiant pašalinti atsitiktinių rezultatų galimybę. Tą reikia daryti ir tomis pačiomis, ir specialiai pakeistomis sąlygomis tam, kad būtų galima stebėti sąlygų įtaką rezultatams ir didinti įtikinamumą – patikimesni tie rezultatai, kurie pasikartoja. Analizuojant bylų medžiagą pastebėta, jog ši rekomendacija buvo naudota retai – arba tomis pačiomis sąlygomis bandymai nebuvo kartojami, tačiau buvo keičiamos daiktų (pvz., automobilių, motociklų) padėtys ir atitinkami atstumai siekiant nustatyti, pavyzdžiui, matomumą išvažiuojant iš kiemo teritorijos į gatvę, arba bandymai buvo kartojami kelis kartus tomis pačiomis sąlygomis, jų specialiai nekeičiant. Manytina, kad norint teisingai spręsti dėl rezultatų tikrumo, kiekvieną bandymą reikėtų kartoti bent tris kartus tiek tomis pačiomis (atsižvelgiant į saugumo reikalavimus), tiek pakeistomis sąlygomis, tačiau priklausomai nuo eksperimento rūšies, rekomenduojama pasikonsultuoti su specialistu.

Bandymai turi būti atliekami keliais etapais, kurie leidžia užtikrinti eksperimento eigos struktūrą, tikslesnį rezultatų fiksavimą ir analizę. Toks suskaidymas gali būti 1) sąlyginis, kai bandymo vientisumas svarbus, todėl visa eiga protokole suskirstoma į dalis nenutraukiant veiksmo ir 2) realus, kai veiksmų atlikimo tęstinumas neturi įtakos rezultatui, todėl bandymus galima fiziškai nutraukti tam tikram laiko tarpui, kad būtų užfiksuotas rezultatas (Kurapka *et al.*, 2013, p. 242). LAT taip pat nurodo organizacinį reikalavimą, t. y. tinkamą dalyvių išsidėstymą tikrinamojoje vietoje – „eksperimento metu vienas asmuo turi būti šalia suvokimo objekto, kitas – prie asmens, kurio galimybės tikrinamos“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-174-303/2023). Taip pat verta pabrėžti, kad stebimo įvykio vizualus fiksavimas turi vykti iš to paties taško, aukščio ir kampo, iš kurio įvykį galėjo stebėti subjektas, pavyzdžiui, vairavimo kabinos, kai tikrinamas matomumas – tokiu būdu fiksuojama asmens regimoji aplinka ir objektai.

Galiausiai, yra atliekamas eksperimento eigos ir rezultatų fiksavimas bei vertinimas – tai baigiamasis eksperimento etapas, turintis tiesioginę įtaką jo įrodomajai vertei baudžiamajame procese. Eksperimento eiga dokumentuojama protokole ir pasitelkiant papildomus fiksavimo metodus – fotografijas, vaizdo ir garso įrašus, schemas bei planus,

– kurie pridedami prie protokolo kaip priedai. Be bendrų reikalavimų, protokole turi būti detaliai aprašyta eksperimento vieta, sąlygos (meteorologinės, garsinės ir kt.; jei pasikeitę – kaip atkurtos), dalyvių išsidėstymas, eigos nuoseklumas, kiek kartų kartojami bandymai ir kokiomis sąlygomis, naudotos priemonės ir gauti rezultatai, tačiau negali būti formuluojamos jokios versijos ar išvados – įrašoma tik tai, ką dalyviai tiesiogiai stebėjo ir suvokė (Kurapka *et al.*, 2013, p. 242–243).

Analizuota literatūra ir teismų praktika parodė, kad vertinant rezultatus yra būtina objektyviai įvertinti, kiek eksperimento sąlygos atitiko realias įvykio aplinkybes, ar rezultatai buvo patikimi, t. y. dėsningi – pasikartojantys ir atitinkantys realias fizines galimybes, bei kaip jie siejasi su kitais bylos duomenimis. Jei gautas rezultatas yra teigiamas, tai jis patvirtina tik jo objektyvų galimumą, pavyzdžiui, pamatyti ar išgirsti, o ne realų fakto egzistavimą; jei neigiamas – gali paneigti fakto egzistavimą.

Taigi, eksperimentas pasižymi aiškiai apibrėžta taisyklių struktūra, kurios pagrindiniai elementai, darantys įtaką teigiamų arba neigiamų rezultatų patikimumui, yra veiksmų autentiškomis sąlygomis atkūrimas, veiksmų dinamikos (tempo, intensyvumo, eiliškumo) bei aplinkos atitikimo išlaikymas, bandymų kartotinumumas tomis pačiomis ir specialiai pakeistomis sąlygomis, ir tinkamas rezultatų fiksavimas bei vertinimas. Pabrėžtinai ir tinkamų dalyvių parinkimas, ypač dublerių, kurių fiziologinės savybės (pvz., ūgis, regėjimo ir klausos stiprumas, amžius, kai aktualu) turėtų atitikti ar būti panašios į asmens, kurio parodymai tikrinami, siekiant išvengti eksperimentinių iškraipymų.

2. 4. Parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimas užsienio valstybėse

Iki šios dalies parodymų patikrinimo veiksmų institutų reglamentavimas buvo aptariamas nacionaliniu aspektu, pasiremiant ir bendriausiomis užsienio mokslininkų įžvalgomis bei tyrimais. Suprantama, kad pasaulyje vieno ir to paties standarto taikytinoms veiksmų atlikimo tvarkoms nėra, todėl, kaip minėta, tam, jog būtų galima objektyviai įvertinti išanalizuotus parodymų patikrinimo veiksmų institutus, tikslinga panagrinėti ir palyginti skirtingų užsienio valstybių ir Lietuvos reglamentavimo skirtumus.

JAV neturi bendro nacionalinio kodekso, reglamentuojančio parodymą atpažinti kaip savarankišką ikiteisminio tyrimo veiksmą, kaip tai yra padaryta BPK, todėl teisinis pagrindas yra grindžiamas JAV Konstitucijos 14 – teisės į sąžiningą procesą – pataisa (angl. *Due Process Clause*), JAV Aukščiausiojo Teismo (toliau – JAV AT) praktika

(precedentais¹⁴), federalinėmis gairėmis ir valstijų teisės aktais. Kadangi JAV yra sudaryta iš daug valstijų ir kiekviena turi savo įstatymus, todėl pasirinkta detaliau nagrinėti Kalifornijos, 2020 m. atnaujinusios parodymo atpažinti tvarkos reglamentavimą, kuris iš esmės atitinka ir Tarptautinės policijos vadovų asociacijos (angl. *International Association of Chiefs of Police (IACP)*) organizacijos, priklausančios JAV, sukurta pavyzdinę politiką (angl. *model policy*¹⁵) (IACP Law Enforcement Policy Center, 2016), kuri buvo sudaryta remiantis JAV AT praktika (precedentais), federaliniais įstatymais bei, autorės nuomone, psichologijos mokslininkų įžvalgomis (patarimais).

Parodymo atpažinimo tvarkos taisyklės Kalifornijoje yra įtvirtintos Kalifornijos baudžiamojo kodekso (angl. *California Penal Code*) 2 dalies, reglamentuojančios baudžiamąjį procesą, 3 skyriaus, numatančio papildomas nuostatas dėl baudžiamojo proceso, 7 skirsnio „Bylos išnagrinėjimas ir atsakovo atleidimas arba įpareigojimas atsakyti“ (angl. *Examination of the Case, and Discharge of the Defendant, or Holding Him to Answer*) 859.7 str. (California Code, Penal Code – PEN...). Šis straipsnis yra suskirstytas į 4 dalis (a, b, c, d). Dalis a yra svarbiausia – reglamentuoja privalomas atpažinimo procedūros taisykles, kurių turi laikytis visos Kalifornijos teisėsaugos institucijos, organizuodamos asmenų atpažinimus (angl. *live lineups*) ir atpažinimus iš nuotraukų (angl. *photo lineups*). Ši dalis yra suskirstyta į 11 atskirų punktų, kuriuos analizuojant sistemingai bus daromas palyginimas su BPK:

1) Prieš atpažinimo procedūrą liudytojas turi kuo greičiau pateikti įtariamojo aprašymą. BPK 191 str. 2 d. taip pat nurodo, kad asmuo turi būti pirmiausia apklaustas apie aplinkybes, žymes ir ypatybes. Vadinasi pirminis atpažinimas visada vyksta apklausos forma.

2) Tyrėjas, atliekantis atpažinimo procedūrą, turi naudoti aklą (angl. *blind administration*) arba užmaskuotą (angl. *blinded administration*) administravimą. 859.7 str.

¹⁴ Pavyzdžiui, 1972 m. byloje *Neil v. Biggers* JAV AT nustatė 5 kriterijus atpažinimo patikimumui vertinti: 1) galimybė stebėti (matyti) įvykio metu; 2) dėmesio lygis; 3) įtariamojo (atpažinto asmens) aprašymo išsamumas ir tikslumas; 4) liudytojo pasitikėjimas atpažinimo metu; 5) laiko tarpas nuo įvykio iki atpažinimo (Wells, 1983 cituota *Neil v. Biggers*, 409 US 188 (1972), p. 199). *Manson v. Brathwaite* (1977) byloje, kurioje teismas nagrinėjo, ar parodymo atpažinti procedūra (kai parodyta viena įtariamojo nuotrauka) buvo tiek neteisinga ir įtaigi, kad pažeidė asmens teisę į sąžiningą procesą, JAV AT nusprendė, kad net ir netinkamai atlikta procedūra nelemia [Konstitucijos 14 pataisos] pažeidimo, jeigu atitinka minėtus kriterijus (Wells, 1983, p. 348–349). Tai, parodymo atpažinti procedūros vertinimas yra siejamas su JAV AT doktrina, kuri, remiantis JAV Konstitucijos 14 pataisoje įtvirtinta teisėto proceso sąlyga, suformulavo 5 kriterijus, kuriais remiantis yra sprendžiamas parodymo atpažinti procedūros patikimumas. Šie kriterijai taip pat svarbūs tuo, kad priėmus šiuos sprendimus, buvo atkreiptas ir psichologijos mokslininkų dėmesys – pradėta atlikti įvairūs eksperimentiniai tyrimai, kurie buvo nagrinėjami 2. 1. darbo dalyje, susiję su kriterijų pagrįstumu.

¹⁵ Tai yra konkrečios procedūrinės gairės ir nurodymai pareigūnams, apibūdinantys, kaip turi būti atliekami veiksmai, užduotys ir operacijos. Pabrėžtina, kad tai yra tik rekomendacijos, kurios gali būti pritaikytos arba koreguojamos pagal vietinius JAV įstatymus ir praktiką, o kitų šalių teisėsaugos institucijos, atsižvelgusios į savo teisinę sistemą, šias gaires taip pat gali naudoti kaip gerąją praktiką.

c dalies 1 ir 2 punktai nurodo naudojamų sąvokų reikšmę, todėl *blind administration* reiškia, kad tyrėjas nežino įtariamojo tapatybės, o *blinded administration* – tyrėjas žino, kas įtariamasis, bet nežino kurioje pozicijoje jis pateiktas, naudojant 3 pritaikymo metodus:

1. Automatinė kompiuterinė programa, kuri paslepia nuotraukų pateikimo eigą nuo tyrėjo;
2. Aplankų permaišymo metodas (angl. *The folder shuffle method*) – nuotraukos įdedamos į atskirtus aplankus, kurie atsitiktinai sunumeruojami, permaišomi ir pateikiami atpažįstančiajam vienas po kito taip, kad tyrėjas nematytų, kuri nuotrauka pateikiama, kol procedūra nebaigta; 3. Bet koks kitas metodas, kuris neleidžia sužinoti įtariamojo pozicijos. Nei BPK, nei taktinės taisyklės to nereikalauja – Lietuvoje nėra sudaryta neutralaus administravimo principo taisyklės galimybė, todėl yra sunkiau suvaldyti ir galimos įtaigos riziką.

3) Tyrėjas raštu nurodo priežastį, dėl kurios atpažinimas nebuvo atliktas naudojant aklą administravimą. Tokiu būdu įtvirtinamas ir atsakomybės principas, kai kiekvienas nukrypimas turi būti fiksuotas ir pagrįstas, o Lietuvoje tyrėjas neturi tokios griežtos pareigos pagrįsti pasirinktos atpažinimo tvarkos – yra numatytos tik išimtys, kurios leidžia daryti atpažinimą iš nuotraukų.

4) Prieš bet kokią atpažinimo procedūrą atpažįstantysis turi būti instrukuotas apie tai, kad: A) įtariamasis gali būti arba nebūti tarp rodomų asmenų; B) liudytojas neturi jausis spaudžiamas atpažinti; C) (ne)atpažinimas nereikš ikiteisminio tyrimo pabaigos. Lietuvoje nėra akcentuojama tokia psichologinė apsauga nuo galimo spaudimo.

5) Atpažįstami asmenys turi atitikti apklaustojo suteiktą įtariamojo aprašymą, o atliekant atpažinimą iš nuotraukų, įtariamojo nuotrauka, jei įmanoma, turi būti panaši į jo išvaizdą nusikaltimo padarymo metu ir nepagrįstai neišsiskirti. BPK 192 str. 1 d. numato tokį patį reikalavimą, nedetalizuojant nuotraukų parinkimo aspekto.

6) Atliekant atpažinimą iš nuotraukų, neturi būti matomi užrašai ar informacija apie bet koki ankstesnį įtariamojo suėmimą. BPK nekonkretizuoja vizualinės informacijos ribojimo, bet taktinės taisyklės aiškiai nurodo, kad neturi būti aiškių vaizdavimo būdo skirtumų.

7) Į bet kurią atpažinimo procedūrą įtraukiamas tik vienas įtariamasis. BPK to tiesiogiai nenumato, bet praktikoje veiksmas visada atliekamas su vienu įtariamuoju.

8) Visi atpažįstantieji turi būti atskirti. BPK to taip pat nedetalizuoja – tai savaime suprantama taisyklė, siekiant užkirsti kelią bet kokiai tarpusavio asmenų įtakai. Be to, taktinės rekomendacijos nurodo, kad apklausos pabaigoje būtų nurodyta nesikalbėti apie įvykį su kitais asmenimis ar pačiam bandyti ieškoti įtariamojo.

9) Liudytojui neturi būti sakoma nieko, kas galėtų paveikti atpažinimą. BPK to tiesiogiai neįtvirtina kaip imperatyvios normos, todėl nėra užtikrinama, kad atpažinimas nebus nukreiptas tyrėjui norima linkme.

10) Jei liudytojas atpažįsta asmenį, yra taikomi visi toliau nurodyti reikalavimai: A) tyrėjas nedelsdamas pasiteirauja, kiek liudytojas pasitiki atpažinimo tikslumu, ir raštu pažodžiui užrašo liudytojo žodžius; B) informacija apie atpažintą asmenį liudytojui neteikiama, kol negaunamas šio pareiškimas apie pasitikėjimo lygį ir neužfiksuojami tikslūs liudytojo žodžiai; C) pareigūnas nepatvirtina arba nepanaikina liudytojo atpažinimo. BPK 195 str. 3 ir 4 d. nurodo, kad (ne)atpažinus asmens turi būti pasiūloma paaiškinti, pagal kokias žymes ir ypatybes atpažino asmenį arba kuo skiriasi parodymuose minėtas asmuo, o psichologinė pasitikėjimo lygio detalė dažniausiai ignoruojama.

11) Daromas visos procedūros garso ir vaizdo įrašas. Kai neįmanoma padaryti garso ir vaizdo įrašo, gali būti naudojamas garso įrašas. Kai naudojamas garso įrašas be vaizdo įrašo, tyrėjas raštu nurodo priežastį, dėl kurios nebuvo įmanoma daryti vaizdo įrašo. BPK 192 str. 5 d. nurodo, kad asmenų grupė turi būti vizualiai užfiksuota, tačiau garso ar vaizdo įrašymo reikalavimo nėra – prastesnio lygio vizualizacijos reikalavimas.

Taip pat 859.7 str. c dalis užtikrina tikslų sąvokų vartojimą, kad jos būtų suprantamos vienodai visose institucijose, o d dalis atskirai paaiškina, kad šio straipsnio taisyklės neanuliuoja įrodymų leistinumo taisyklių, nustatytų JAV Konstitucijoje ar kituose teisės aktuose, jei procedūra buvo pažeista, bet atpažinimas vis tiek laikomas patikimu pagal konstitucinius principus (pvz., minėti *Manson v. Brathwaite* byloje analizuoti 5 kriterijai). Taigi, Kalifornijos teisės aktai užtikrina aukštesnius procesinio neutralumo ir tikslumo standartus, o, remiantis anksčiau atlikta BPK analize, BPK pasižymi platesniu parodymo atpažinti objektų reguliavimu.

Parodymų patikrinimas vietoje yra vienas iš specifškesnių ikiteisminio tyrimo veiksmų, kurio paskirtis, kaip minėta anksčiau – įvertinti asmens duotų parodymų tikrumą juos sugretinant su konkrečia įvykio vieta bei objektyviai egzistuojančiomis aplinkybėmis. Analogišką parodymų patikrinimo veiksmą – parodymų patikrinimą ir patikslinimą vietoje (angl. *Verification and clarification of the testimony on the site*) – reglamentuoja 2014 m. priimtas Kazachstano baudžiamojo proceso kodekso (angl. *Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan*) (toliau – KBPK) specialiosios dalies, VI skyriaus „Ikiteisminis bylos tyrimas“, 32 skirsnio „Parodymų patikrinimas ir paaiškinimas vietoje. Tyrimo eksperimentas“, 257 str. (Criminal Procedure Code of the...) – kaip ir BPK, yra išskiriamas kaip savarankiškas parodymų patikrinimo veiksmas.

KBPK 257 str., kaip ir BPK 196 str., yra nurodyta, jog asmuo, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, pirma apklausiamas, savarankiškai rodo vietą ir akivaizdžiai aiškina savo parodymus, gali demonstruoti veiksmus ir atkurti įvykio situaciją, gali būti surandami objektai – jie paimami ir apie tai pažymima protokole, tačiau detaliau lyginant kodeksus pastebėti ir struktūriniai bei turinio skirtumai. Jau pati KBPK 257 str. pavadinimo formuluotė parodo BPK 196 str. 1 d. numatytus tikslus patikrinti ir patikslinti parodymus – 257 str. 1 d. dar konkrečiau detalizuoja, išskirdamas 3 atskirus tikslus: įvertinti patikimumą, patikslinti maršrutą ir vietas, nustatyti naujus įrodymus, o tai leidžia tiksliau apibrėžti šio veiksmo funkciją ir taikymo ribas. 257 str. 2 d. nurodant, kad išorinis kišimasis yra draudžiamas, konkrečiai apibrėžiamos asmens, kurio parodymai tikrinami, galimos funkcijos: atkurti įvykio aplinkybes ar situaciją, ieškoti ir nurodyti objektus, dokumentus, pėdsakus, turinčius reikšmės bylai, demonstruoti veiksmus, paaiškinti įvykio metu objektų atliktą vaidmenį, komentuoti aplinkos pokyčius ir papildyti ankstesnius parodymus; taip pat asmeniui, kurio parodymai tikrinami bei kitiems dalyviams yra numatyta teisė reikalauti papildomos apklausos dėl atlikto procesinio veiksmo, pavyzdžiui, paaiškinti naujai paaiškėjusias aplinkybes ar užfiksuoti asmens vertinimus ar pastebėjimus, kurių nebuvo galima padaryti veiksmo atlikimo metu. BPK šiuo atveju apsiriboja abstraktumu: parodyti vietą, akivaizdžiai paaiškinti parodymus, demonstruoti veiksmus, atsakyti į užduotus klausimus, neakcentuojant bet kokios įtaigos draudimo ar teisės reikalauti papildomos apklausos. Taip pat KBPK aiškiai nurodo, kad kelių asmenų parodymų tikrinimas vienu metu yra neleidžiamas, o BPK tokio draudimo nenumato, nors praktikoje tyrėjai privalo laikytis individualumo principo.

Esminiai skirtumai nuo KBPK ir BPK yra privalomas vaizdo ir garso fiksavimas bei atskirai numatyta teisė į procedūrą įtraukti ir specialistą, kai to reikia. BPK nereglamentuoja techninių priemonių naudojimo parodymų patikrinimo metu, todėl vaizdo ar garso fiksavimas yra pasirinktinis, bet rekomenduotinas. KBPK 257 str. 6 ir 7 d. atskirai pabrėžiamos ir tyrėjų bei kitų atitinkamų dalyvių funkcijos: fotografuoti, matuoti, rengti planus ir schemas, daryti vaizdo ir garso įrašą, tinkamai surašyti protokolą, fiksuojant veiksmo rezultatą, eigą bei sąlygas.

Taigi, Kazachstano reglamentavimas yra detalesnis, papildomai nurodant ir tyrėjų, ir asmens, kurio parodymai tikrinami, funkcijas, ir labiau orientuotas į procesinių garantijų užtikrinimą, visą procedūrą privalomai fiksuojant tiek protokole, tiek vizualiai. Nors šis veiksmas yra analogiškas BPK reglamentuotam parodymų patikrinimui vietoje, 196 str. konstrukcija yra abstrakti minėtų aspektų prasme.

Analizuojant eksperimento reglamentavimą, Azerbaidžano Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (angl. *Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic*) (toliau – ABPK) (Code of Criminal Procedure of...) jį išskiria kaip atskirą procesinį veiksma, neduodamas nuorodos, kad tai parodymų patikrinimo veiksmas, tačiau tikslingai pavadindamas jį patvirtinamuoju eksperimentu (angl. *corroborative experiment*), kuris atlieka tiek patikrinimo, tiek informacijos, svarbios baudžiamajam persekiojimui, funkciją – patvirtina ir pagrindžia arba paneigia bylos duomenis. Vienas reikšmingiausių skirtumų tarp BPK ir ABPK reglamentavimo yra eksperimentą reglamentuojančių nuostatų detalumas. BPK apsiriboja dviem bendro pobūdžio dalimis, o ABPK detalizuojama ne tik dalyvių sudėtis – tyrėjo kvietimu gali dalyvauti liudytojai, specialistai, mokytojai, gydytojai ir kiti asmenys (262 str. 2 d.), – bet ir fiksavimo priemonių naudojimas – tyrėjo nurodymu arba leidimu galima fotografuoti, filmuoti ar naudoti kitas įrašymo priemones; taip pat įtvirtinamos ir privalomosios žmogaus teisių apsaugos sąlygos: eksperimento metu negali būti pakenkta gyvybei, sveikatai, orumui ar sukelta materialinė žala (262.5 str.).

Kitas svarbus skirtumas yra gynėjo dalyvavimo galimybė. ABPK 262 str. 2 d. numato tyrėjo pareigą informuoti gynėją dėl veiksmo atlikimo iš anksto ir galimą gynėjo savarankiškai pareiškiamą norą dalyvauti. Remiantis BPK 197 str. 2 d. formuluote, galima suprasti, jog gynėjo dalyvavimas priklauso tik nuo įtariamojo prašymo, o tai siaurina gynybos teisės garantiją.

Išskirtinį dėmesį ABPK teikia patvirtinamojo eksperimento protokolui – išskirtas atskiras 263 str., detaliai nurodydamas turinio reikalavimus (pvz., įrašas, kad asmeniui, kurio atžvilgiu atliekamas eksperimentas, išaiškintos teisės ir pareigos; rasti (gauti) įrodymai (duomenys), jų atradimo aplinkybės; rezultatai, išdėstyti chronologine tvarka), pasirašymo tvarką (visų dalyvių parašai yra privalomi; kad jie turi teisę reikalauti, jog jų pastabos būtų įtrauktos į protokolą; jei protokolą sudaro keli lapai, kiekvienas pasirašomas atskirai) ir priedų pridėjimo prie protokolo reikalavimą. Lietuvoje eksperimento fiksavimo tvarka remiasi išsamia metodine praktika, o Azerbaidžane – tai teisiškai įpareigojanti norma, kas leidžia lengviau identifikuoti formalius pažeidimus.

Taigi, parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimas skiriasi tiek anglosaksų teisės tradicijos valstybėje, tiek ir kontinentinės, kuriai priklauso ir pati Lietuva. Analizuoti veiksmai užsienio valstybių įstatymuose vienu ar kitu aspektu yra sureglamentuoti detaliau ir išsamiau nei BPK, kuris apsiriboja gana lakoniškomis nuostatomis, nedetalizuodamas ir procesui reikšmingos vizualių fiksavimo priemonių būtinybės. Ypač atkreiptinas dėmesys į parodymo atpažinti reglamentavimo skirtumus, atsižvelgiant ir į 2. 1. dalyje atliktą

psichologinių tyrimų rezultatų ir rekomendacijų analizę – BPK per mažai dėmesio skiria šio veiksmo neutralumo užtikrinimui ir jo rezultato pagrįstumo fiksavimui.

3. PARODYMŲ PATIKRINIMO VEIKSMŲ ATLIKIMO PROBLEMATIKA

Nors XIX a. susiformavęs kriminalistikos mokslas ir įvykę baudžiamojo proceso pokyčiai suteikė galimybę tobulinti teisinę sistemą, t. y. teisėsaugos institucijų veiklos galimybes, parodymų patikrinimo veiksmų reglamentavimą įstatymuose, tačiau nepaisant detalių rekomendacijų vis dar galima susidurti su šių veiksmų procedūros problemomis, kurios dažnai kyla nesilaikant nustatytų standartų. Toliau bus nagrinėjami, autorės nuomone, pagrindiniai parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento probleminiai aspektai, remiantis tiek užsienio moksline literatūra, tiek teismų praktika.

Analizuota parodymo atpažinti procesinė kriminalistinė charakteristika ir mokslininkų atlikti psichologiniai tyrimai atskleidė daug įvairių niuansų dėl atpažinimo subjektyvios prigimtinės pusės – dalis šio veiksmo patikimumo priklauso nuo nekontroliuojamų veiksnių (nusikaltimo metu buvusių matomumo, girdimumo ir kitų sąlygų bei paties subjekto fizinių ir atminties savybių), kuriuos tyrėjas turi detaliam išsiaiškinti prieš priimdamas sprendimą atlikti parodymą atpažinti. JAV statistiniai duomenys ir tyrimai (InnocenceProject.org) rodo, kad liudytojų atpažinimo klaidos yra pagrindinė neteisingų nuteisimų priežastis – jos sudarė 69 proc. visų DNR pagrįstų išteisinimų (252 iš 367 atvejų), taip pat buvo identifikuoti dar bent 450 ne su DNR susiję išteisinimų atvejai, kai buvo neteisingai atpažintas asmuo; beveik 80 proc. atvejų buvo nulemti įtaigos arba šališkos policijos veiklos. Todėl kaip kitą veiksmo sudėties dalį, turinčią įtakos atpažinimo rezultato patikimumui, galima išskirti teisėsaugos pareigūnų veiksmus parodymo atpažinti metu – (su)kontroliuojami veiksniai, kurie gali lemti atpažinimo kokybę ir taip padidinti klaidingo atpažinimo riziką. Mokslinė literatūra (National Research Council *et al.*, 2015, p. 74–75) pateikia kelis tokius probleminius veiksnius: 1) grupės (eilės (angl. *lineup*)) pateikimo forma ir sudarymo būdas, 2) liudytojui pateikiamų instrukcijų pobūdis bei 3) atpažinimo organizavimo principas – visa tai yra organizacinės problemos, todėl verta kiekvieną šių veiksnių paanalizuoti detaliau.

Grupės pateikimo (demonstravimo) forma gali būti simultaninė (vienalaikė) (angl. *simultaneous*) – kai vienu metu parodomi visi asmenys iš karto, arba sekvencinė (nuosekli) (angl. *sequential*) – kai vienas po kito paeiliui rodomi asmenys, o atpažįstantysis turi dėl kiekvieno spręsti atskirai. Anksčiau buvo manoma, kad sekvencinis metodas yra efektyvesnis ir patikimesnis – atpažįstantysis renkasi atsargiau, nes reikia „išsirinkti“ (National Research Council *et al.*, 2015, p. 79, 118; Bilius, 2014 cituota Valatkaitė, 2008, p. 10), tačiau naujesni tyrimai (Wixted *et al.*, 2016, p. 306, 308–309) rodo, kad naudojant simultaninį metodą atpažinimai yra dažnesni ir tikslesni, ypač esant aukštam

atpažįstančiojo pasitikėjimui – matant visą grupę vienu metu, jis geriau atskiria (atpažįsta) kaltininką, nes gali palyginti, kuris labiausiai panašus į asmenį, kurį matė nusikaltimo metu; atkreiptinas dėmesys, kad tokia išvada galioja tik esant *blind administration* ir nebūtinai visiems kitiems atvejams. Taip pat, pavyzdžiui, 2001 m. Kalifornijoje atliktame tyrime (Klobuchar, Steblay ir Caligiuri, 2006 cituota Behrman ir Davey, 2001, p. 475, 481–482), apėmusiame 58 simultaninius asmens parodymo atpažinti atvejus, įtariamasis buvo atpažintas 50 proc. atvejų, 24 proc. atvejų buvo pasirinktas statistas, o 26 proc. – neatpažintas niekas; iš 284 parodymo atpažinti pagal nuotraukas atvejų, įtariamasis buvo atpažintas 48 proc. atvejų. Vadinasi ši demonstravimo forma duoda daugiau teigiamų rezultatų.

Grupės sudarymo būdas apima ir parodomų atpažinti asmenų skaičių. JAV ji dažniausiai susideda iš šešių asmenų, iš kurių vienas yra įtariamasis (kaltas arba nekaltas), o penki – papildomi asmenys (Wixted et al., 2016, p. 304). Šis skaičius yra statistiškai pagrįstas – tikimybė, kad įtariamasis bus atpažintas atsitiktinai, sudaro 1 iš 6 (1/6), t. y. apie 17 proc. (Wixted et al., 2016, p. 305). Būtent tokį – šešių asmenų ar nuotraukų – kiekį rekomenduoja ir Tarptautinė policijos vadovų asociacija (IACP Law Enforcement Policy Center, 2016, p. 3). Vadinasi, didesnis parodomų asmenų skaičius didina teisingo pasirinkimo galimybę, todėl BPK numatyta minimali trijų gyvai rodomų asmenų ar keturių nuotraukų riba kelia riziką, kad liudytojas neturi pakankamo pagrindo objektyviam objektų palyginimui.

Atskirai galima išskirti ir atpažinimo rūšies pasirinkimą – asmens atpažinimo gyvai ar atpažinimo pagal nuotraukas. Abi rūšys turi privalumų ir trūkumų. Gyvo atpažinimo metu galima stebėti atpažinto asmens judesius, eiseną ir laikyseną, liesti, iš visų pusių apžiūrėti objektus, yra 3D veido, kūno, aprangos ar objekto suvokimas, tačiau praktinis įgyvendinimas sunkesnis – gali užimti daug laiko, sunku rasti panašių savybių statistus, išskirtinių bruožų ar vertingus objektus. Atpažinimas pagal nuotraukas nesuteikia galimybės stebėti judesių ar apžiūrėti daiktų, o ir jų suvokimas yra 2D, tačiau praktiškai jį įgyvendinti paprasčiau (pvz., naudojant habitoskopinių duomenų registrą¹⁶), nes tam pakanka nuotraukų – patogiau ir greičiau.

Analizuojant teismų praktiką pastebėta, kad atpažinimas pagal nuotraukas arba iš kartotekų yra naudojamas dažniausiai. Kaip minėta 2. 1. dalyje, BPK 192 str. 6 d. nurodo dvi sąlygas, kai jį galima vykdyti pagal nuotrauką: kai parodyti asmens negalima fiziškai

¹⁶ Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje jau veikia modernizuotas habitoskopinių duomenų registras (HDR) (ird.lrv.lt), naudojant didelio tikslumo veido biometrinio atpažinimo programinę įrangą („NeoFace Watch“), būtų galima apsvarstyti šių technologijų išplėtimą ir adaptavimą parodymo atpažinti procedūrai, pvz., automatiškai atrinkti statistus pagal panašius žodinio portreto atvaizdo požymius.

arba siekiama užtikrinti atpažįstančiojo saugumą, tačiau praktikoje šios sąlygos ne visada veikia kaip išimtys. Pavyzdžiui, vienoje byloje kasatorius nurodė, kad parodymo atpažinti metu „<...> S. H. jau buvo suimtas, todėl nebuvo priežasčių atlikti jo atpažinimą iš fotonuotraukų. Nebuvo jokių BPK 194 straipsnyje įtvirtintų priežasčių (siekiant nustatyti nežinomą įtariamąjį), dėl kurių S. H. atpažįstančiajam E. N. negalėjo būti parodytas atpažinti gyvai kartu su kitais į jį panašiais asmenimis, nes S. H. asmenybė atpažinimo metu jau buvo žinoma <...>“, tačiau LAT nesutiko su tokiais argumentais: „Tai, kad V. G. atpažino S. H. pagal jo nuotrauką, o ne parodant jį atpažįstančiajam, nepagrindžia išvados dėl šio įrodymo neleistinumo“, pabrėždamas, kad „BPK 192 straipsnis suteikia ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui teisę savo nuožiūra spręsti, kada tikslingiausia asmens atpažinimą atlikti pagal jo nuotrauką“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-788/2023). Šiame kontekste verta paminėti ir kitus LAT išaiškinimus: „asmuo atpažįstamas pagal nuotrauką tik baudžiamojo proceso įstatymo nurodytais atvejais“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-107/2013), „atpažinimas pagal nuotrauką yra atliekamas tik tada, kai egzistuoja objektyvios priežastys, trukdančios parodyti atpažintiną asmenį, arba kai yra būtina užtikrinti proceso dalyvių saugumą (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-34-684/2021)“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-92-511/2022). Taip pat LAT yra nurodęs išimtį: „Išimtiniais atvejais, kai parodymas atpažinti gali būti atliekamas iš nuotraukų, laikytini ir atvejai, kai per ankstyvas galbūt nusikalstamas veikas darančio asmens informavimas apie atliekamus proceso veiksmus galėtų sutrukdyti išsamiai nustatyti reikšmingas tyrimui aplinkybes“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. rugsėjo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-295-507/2016). Galima pastebėti nenuoseklų LAT požiūrį aiškinant įstatymą – teismų praktikos būdu sudaromos palankesnės sąlygos teisėsaugos institucijoms, kai šios gali organizuoti atpažinimą pagal nuotrauką ir nesant įstatyme numatytoms priežastims.

Kitoje byloje nustatyta, kad „S. G. ir R. P. apklausa prieš parodymą atpažinti iš kartotekų nevisiškai atitiko BPK 194 straipsnio 2 dalyje numatytus reikalavimus, nes apie atpažintinus asmenis jie buvo apklausti tik bendrais bruožais ir nebuvo apklausti apie žymes ir ypatybes, pagal kurias gali atpažinti tuos asmenis. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad tiek nukentėjusiųjų apklausa, tiek parodymas atpažinti iš vaizdo įrašų kartotekos buvo atlikti iš karto po įvykio, kad nukentėjusieji, sportuodami klube, turėjo galimybę įsidėmėti ten buvusius ir juos sumušusius asmenis, nėra pagrindo konstatuoti, kad buvo pažeisti BPK 194 straipsnio 2 dalyje numatyti reikalavimai ir nėra pagrindo abejoti parodymo atpažinti

iš kartotekų rezultatų patikimumu“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-398/2006). Nesutiktina su tokiu požiūriu, kadangi įstatymas aiškiai numato, jog prieš parodymą atpažinti asmuo turi nurodyti žymes ar ypatybes, pagal kurias gali atpažinti tą asmenį, o šiuo atveju apklausa buvo atlikta iškart po įvykio ir nukentėjusieji gerai įsidėmėjo juos sumušusius asmenis, todėl nebuvo problemos tinkamai sužinoti ir užfiksuoti visus reikiamus duomenis. Taip pat toje pačioje byloje teismas pasakė, jog „[dėl techninių kliūčių] nesant atpažinimo pagal nuotraukas eigos nuotraukų“ ir „atsižvelgiant į tai, kad parodymas atpažinti iš nuotraukų BPK 192 straipsnyje reglamentuotas po reikalavimo nufotografuoti ar kitaip vizualiai užfiksuoti parodomų asmenų grupę, darytina išvada, kad BPK nereikalauja fotografuoti ar kitaip vizualiai fiksuoti parodymo atpažinti iš nuotraukų eigos. Be to, <...> numatytų reikalavimų įvykdymas gali būti nustatytas pagal pateiktas nuotraukas ir nėra jokio reikalo parodomas nuotraukas fotografuoti“ – nebuvo užfiksuota rodomų asmenų grupė ar pats veiksmas, todėl negalima įsitikinti 192 str. 1 d. reikalavimų įvykdymu, kadangi nesant vizualaus užfiksavimo, netikslinga atmesti ir įstatymo pažeidimo galimybes.

Dar vienas probleminis aspektas yra neobjektyvus tyrėjų elgesys, galintis padaryti (ne)tiesioginę įtaką rezultatui. Pavyzdžiui, 1984 m. „The Ronald Cotton“ byloje (National Research Council *et al.*, 2015, p. 10) nukentėjusioji iš pradžių buvo neužtikrinta, atpažindama įtariamąjį pagal nuotrauką, tačiau teigiamas policijos pareigūnų grįžtamasis ryšys („*You did great*“) ir pakartotinis to paties įtariamojo pateikimas asmenų grupėje gyvai turėjo esminės įtakos jos pasitikėjimui, todėl ir teisme ji pareiškė esanti visiškai tikra savo atpažinimo rezultatu, nors atpažintas asmuo buvo nekaltas. Šis atvejis ne tik parodo, kaip vienas komentaras gali pakeisti įsitikinimo lygį, net jei atpažinimo etapas buvo abejotinas, bet ir šališkumo problemą, sudarant įtariamajam nepalankią situaciją. Net jei tyrėjai skrupulingai vengia komentarų, pagal kuriuos būtų galima nustatyti, kuris asmuo yra įtariamasis, netyčiniai kūno gestai, veido išraiškos ar kiti nežodiniai ženklai gali informuoti atpažįstantįjį apie jo vietą asmenų ar nuotraukų grupėje (National Research Council *et al.*, 2015, p. 106). Kaip kitą pavyzdį galima išskirti įtariamojo ir statistų panašumo reikalavimą. BPK 192 str. 1 d. nurodo kriterijus: tos pačios lyties, pagal išorę kuo panašesni į atpažintiną. Pavyzdžiui, jau anksčiau minėtoje byloje, kai asmuo buvo parodytas su kitais dviem daug vyresniais asmenimis (amžiaus skirtumas buvo 3 ir 9 metai), LAT nurodė, kad iš byloje esančios atpažinimo nuotraukos negalima daryti išvados, kad įtariamojo išvaizda dėl amžiaus skirtųsi nuo kitų parodytų asmenų. Čia galima svarstyti apie skirtingą teismo, atpažįstančiojo ir tyrėjo suvokimą dėl asmenų išvaizdos panašumo, nes kiekvienas asmuo gali kitaip suvokti atitinkamus požymius. Jeigu įvykio metu

atpažįstančiojo subjektyviai suvoktas amžius pagal matytą išvaizdą yra vienoks, o tyrėjas parenka 10 metų vyresnį asmenį, tai gali kilti abejonė pagal kokius kriterijus buvo parinktas toks statistas, pavyzdžiui, ar pagal asmens suteiktą aprašymą, ar remiantis tuo, kad jau suimto įtariamojo išvaizda atitinka aprašymą, todėl parenkami į jį mažiau panašūs asmenys ir sudaroma galimai nepalanki situacija įtariamajam. Jau anksčiau minėtas Kalifornijoje ir daugelyje kitų anglosaksų šalių naudojamas bei Tarptautinės policijos vadovų asociacijos rekomenduojamas *blind* ir *blinded administration* principas leidžia išvengti bet kokios (ne)sąmoningos tyrėjo įtakos, tačiau pasaulyje jis nėra plačiai naudojamas.

Paskutinis veiksnys, darantis įtaką atpažinimo patikimumui, yra atpažįstamajam pateikiamos instrukcijos prieš atpažinimo procesą. Psichologiniai tyrimai (National Research Council *et al.*, 2015 cituota *State v. Ledbetter*, 2005, 579–580) parodė, kad neinformavus liudytojo apie galimą įtariamojo nebuvimą, padidėja tikimybė, jog liudytojas atpažins vieną iš pateiktų asmenų, net jei tikrojo kaltininko grupėje nėra. Taigi, galima teigti, kad tyrėjui neinformuojant atpažįstančiojo prieš parodymą atpažinti, šis gali klaidingai manyti, jog vienas iš pateiktų asmenų tikrai yra kaltininkas.

Išanalizavus parodymų patikrinimo vietoje procesinę kriminalistinę charakteristiką bei teismų praktiką, šio veiksmo patikimumą veikiančių elementų, palyginus su parodymui atpažinti įtaką darančiais veiksniais, nebuvo rasta daug. Kriminalistinėje literatūroje (Juškevičiūtė *et al.*, 2013 cituota Averyanova, 1999, p. 630–631) nurodoma, kad viena iš dažniausių klaidų – tai, kad šis veiksmas tampa tiesiog pasakojimu, kai tyrėjas apsiriboja tik išklausimu, tačiau neatlieka vietos, daiktų ar kitų objektų apžiūros ir yra praleidžiama galimybė surinkti naujus duomenis arba identifikuoti liudytojus ar nusikaltimo pėdsakus. Taip pat L. Novikovienės atliktas tyrimas (Novikovienė, 2005a, p. 62) rodo, kad tyrėjai parodymų patikrinimo vietoje metu ne visada siekia nustatyti priežastis ir sąlygas – 46,3 proc. pareigūnų nurodė, kad tikrindami parodymus vietoje, nenustato nusikaltimo darymo priežasčių ir sąlygų. Tai rodo, kad šis veiksmas turi prevencinės funkcijos potencialą, tačiau nėra tam išnaudojamas. Tą patvirtina ir analizuota bylų medžiaga, kurioje daugeliu atvejų subjektas atliko parodomuosius veiksmus (pvz., kaip sumušė auką, kaip įsibrovė į patalpą) bei dar kartą parodė jau ir taip įvykio vietos ar objektų apžiūros metu nustatytas ir ištirtas vietas ar objektus, nenurodydamas jokių naujų duomenų. Tokiais atvejais galima svarstyti, kad veiksmas atlieka ne tik patikrinimo ar patikslinimo funkciją, bet duomenų patvirtinimo, kadangi bet koku atveju duomenys apie, pavyzdžiui, nužudymo ir vietos aplinkybes jau yra užfiksuoti įvykio vietos apžiūros protokoluose ar ekspertizės aktuose.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į anksčiau nagrinėtą parodymų patikrinimo vietoje laiko kriterijų, kai šis veiksmas atliekamas praėjus pakankamai ilgesniam laikotarpiui nuo

įvykio – kyla klausimas dėl vietos (aplinkos) pokyčių bei subjekto atminties, ypač liudytojų, kurie nusikaltime tiesiogiai nedalyvavo. Kaip nurodo V. Rusu, parodymų patikrinimo vietoje efektyvumas grindžiamas asociatyvių prisiminimų aktyvinimu būtent tikroje įvykio vietoje (Rusu, 2023, p. 214), todėl bet kokie pokyčiai ar vėlavimas gali sumažinti kriminalistinę jo vertę. Taip pat praktikoje buvo atvejais, kai šis veiksmas, nors ir su įtariamojo sutikimu, buvo atliktas nakties metu iškart po jo apklausos – kyla abejonių dėl galimos nuovargio įtakos kaip manipuliacinės priemonės, ypač tais atvejais, kai apklausa truko ilgai, buvo emociškai intensyvi, o parodymų patikrinimas vietoje atliekamas be poilsio laikotarpio.

Atliekant bylų medžiagos, susijusios su eksperimento atlikimu, analizę, probleminių aspektų pastebėta nemažai. Kaip ir parodymo atpažinti atveju, jie yra susiję su veiksmo organizavimo ir vykdymo ypatumais. Atkreiptinas dėmesys, kad BPK 197 str. labai abstrakčiai apibrėžia eksperimento atlikimo ir vykdymo ypatumus, o kriminalistinėje literatūroje numatytos taktinės taisyklės praktikoje yra naudojamos ne visada, todėl manytina, kad ši priežastis dažnai nulemia ir netinkamą tiek eksperimento organizavimą, tiek jo atlikimą.

Visų pirma, dar prieš priimant sprendimą atlikti eksperimentą nėra įsitikinama turimų objektyvių duomenų pakankamumu. Nagrinėtoje bylų medžiagoje pasitaikė atvejų, kai surinktų duomenų buvo per mažai, kad būtų galima atlikti bandymus, arba, nors jie ir buvo surinkti, tačiau nebuvo tiksliai nustatyti. Pavyzdžiui, „ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai kelia pagrįstų abejonių, ar medžiotojai iki D. R. atliekant šūvį išvis naudojo termovizorius, ir šių abejonių teismai nepašalino“, „<...> įvykio vietoje nebuvo užfiksuoti tikslūs duomenys, iš kur šauta, koku atstumu nuo nukentėjusiojo buvo D. R.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-174-303/2023); tik „atliekant eksperimentą, paaiškėjo, jog nukentėjusiojo apibūdinamoje vietoje nėra „Iki“ parduotuvės“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. birželio 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-110-627/2023). Vadinasi, nors ir yra nustatomas bandymo tikslas, nėra iš anksto tinkamai apžiūrima vieta, nustatomi reikiami duomenys siekiant gauti patikimą rezultatą. Dėl šios priežasties gali išsivystyti ir eksperimento sąlygų neatitikimas realioms aplinkybėms.

Autentiškumas reikalauja kuo tikslesnių realių aplinkybių rekonstravimo, į kurį įeina ne tik aplinkos, daiktų ar laiko kriterijai, bet, kaip yra pažymėjęs ir LAT, paties įvykyje dalyvavusio ir parodymus davusio asmens dalyvavimas, nes asmenų gebėjimas matyti, girdėti ar suvokti reiškinius yra individualus; taip pat skiriasi ir jų fiziologinės savybės, todėl parenkant dublerius, svarbu atsižvelgti į visas individualias aplinkybes. Analizuojant

teismų praktiką, pastebėta, jog tai buvo padaryta ne visais atvejais, nors pagal bandymo tikslą – matomumo nustatymą – tai padaryti yra būtina. Pavyzdžiui, vienoje byloje (Panevėžio apylinkės teismo 2023 m. kovo 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-77-830/2023) buvo aprašyti keturi bandymai, atlikti su skirtingais dubleriais, tačiau protokolo pabaigoje buvo tik nurodyta, jog įtariamoji irgi dalyvavo; kitu atveju – bandymas atliktas tik su liudytoju, kuris matė įtariamojo nusikalstamą veiksmą, kai tikslas buvo nustatyti, ar nakties metu įtariamasis galėjo matyti objektą – narą. Taip pat kitu atveju (Vilniaus regiono apylinkės teismo 2024 m. sausio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-12-419/2024) kaltinamojo gynėja iškėlė pagrįstą klausimą dėl ūgio skirtumo, kai siekiant nustatyti, ar vairuotojas galėjo pastebėti be šviesų važiuojantį motociklą, vairuotojo vietoje dalyvavo asmuo, kurio ūgis skiriasi nuo kaltinamojo ūgio 10–15 cm, tačiau teismas šiuo klausimu nepasisakė. Kitose tokio tipo bylose (pvz., Vilniaus miesto apylinkės teismo 2024 m. sausio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-104-1128/2024; Klaipėdos apylinkės teismo 2023 m. gegužės 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-14-890/2023) ūgis nebuvo konkretizuojamas, nors tai yra svarbus aspektas, kai siekiama nustatyti kliūties matomumą, nes, pavyzdžiui, žemas ūgis gali riboti matomumą virš vairo. Manytina, kad svarbu atsižvelgti ir į sureguliuotą sėdynės padėtį įvykio metu.

Verta atkreipti dėmesį ir į bylą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319-511/2017), kurioje buvo vertinama, ar vairuotojas galėjo laiku pastebėti kelyje stovintį automobilį, tačiau bandymo metu dalyvavo tik vienas dubleris, o važiavimo greitis buvo 3 kartus lėtesnis nei įvykio metu – 30 km/h. LAT pabrėžė, kad „vien tik mažesnio, t. y. saugaus <...> greičio parinkimas nelaikytinas kliūtimi teisingai nustatyti atstumą, iš kurio idealiomis sąlygomis konkretus asmuo gali pastebėti kliūtį“, tačiau pabrėžė būtinybę įvertinti, kokį poveikį realiaame įvykyje turėjo greitis, kiti eismo veiksniai ir vairuotojo reakcijos į kliūtį galimybės. Tai reiškia, kad greitis – esminis veiksnys, kuris lėmė regos lauką ir reakciją – nebuvo atkurtas. Manytina, kad tokiais atvejais kyla poreikis ieškoti alternatyvių metodų, leidžiančių tiksliau atkartoti nesaugias įvykio sąlygas. Šiuolaikinės technologijos, pavyzdžiui, virtualios realybės (VR) simuliacijos ar interaktyvūs mokomieji simulatoriai, gali sudaryti sąlygas kontroliuojamai ir saugiai atkurti įvykio metu buvusią aplinką, greitį, apšvietimą, kliūčių išsidėstymą ir kitas reikšmingas detales – taip būtų patikimesnis variantas nei įvertinti galimą greičio poveikį, kai kiekvieno asmens rega ir reakcijos laikas yra skirtingas.

Dažniausiai pastebima yda buvo bandymų pakartotinumą, siekiant pašalinti atsitiktinį rezultatą, reikalavimo nevykdymas. Pavyzdžiui, toje pačioje byloje LAT kritikavo ir tai,

jog bandymas buvo atliktas vieną kartą, specialiai 3 kartus sumažinto greičio sąlyga ir tik su vienu dubleriu, kuris buvo iš anksto įspėtas apie būsimą kliūtį – pažeista bandymo kartojimo taisyklė, kuri šiuo atveju neleido pašalinti atsitiktinumo ir įvertinti rezultatų variacijos. „Kuo didesnis [sąlygų nesutapimo] laipsnis, tuo eksperimento rezultatai nepatikimesni“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319-511/2017) – nesilaikant privalomų taktinių taisyklių kyla abejonė dėl rezultatų patikimumo, nes neįmanoma palyginti rezultatų.

Galima svarstyti kelis prastą pasirengimą ar vykdymą lemiančius faktorius: 1) nepakankama tyrėjo kaip organizatoriaus patirtis, 2) nėra struktūruotų rekomendacinių gairių (pvz., ką pirmiausiai atlikti, kaip tą atlikti, kaip pasiruošti ir pan.), kurias turėtų kiekvienas tyrėjas; 3) didelis darbo krūvis, todėl nėra galimybės pagalbos kreiptis į patyrusius tyrėjus, nors bet koku atveju, konsultavimasis su specialistu turėtų būti privalomas.

Taigi, daugiausiai probleminių aspektų turintys procesiniai veiksmai yra parodymas atpažinti ir eksperimentas, todėl parodymų patikrinimą vietoje galima laikyti stabiliausiai taikomu parodymų patikrinimo veiksmu. Parodymas atpažinti pasižymi dideliu pažeidžiamumu dėl žmogaus atminties netikslumo ir procedūrinių klaidų, t. y. nekontroliuojamų ir kontroliuojamų veiksnių. Kontroliuojami veiksniai gali paveikti ne tik rezultatą ir jo patikimumą, bet ir prisidėti prie atminties iškraipymo. Eksperimento patikimumui įtakos šie veiksniai turi daugiausiai, nes tyrėjo pareiga yra tinkamai pasirengti ir organizuoti eksperimento atlikimą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Parodymų patikrinimo veiksmai – parodymas atpažinti, parodymų patikrinimas vietoje ir eksperimentas – yra ikiteisminio tyrimo veiksmai, kurių tinkamas organizavimas ir atlikimas, laikantis procesinių ir kriminalistinių reikalavimų, yra svarbiausias veiksnys, siekiant įgyvendinti pagrindinį jų tikslą – patikrinti ir patikslinti byloje turimus duomenis, – ir gauti teisingus bei patikimus rezultatus, kurie būtų pripažįstami įrodymais. Šie veiksmai, ypač parodymas atpažinti, yra susiję psichofiziologinėmis subjekto, su kuriuo atliekamas veiksmas, savybėmis, todėl kiekvieno veiksmo efektyviam pasiruošimui ir įgyvendinimui yra reikalingos ir bendros psichologijos mokslo žinios.
2. Parodymas atpažinti yra grindžiamas psichologiniu atpažinimo procesu, kuris apima suvokimą, įsiminimą, atgaminimą bei lyginimą su pateikiamu atpažinti asmeniu ar objektu – dalis veiksmo patikimumo priklauso nuo atpažįstančiojo psichofiziologinių savybių, sugebėjimo įsiminti požymius ir bruožus, atgauti ir sugretinti jų atvaizdą. Remiantis pagrindinėmis parodymo atpažinti procesinėmis ir taktinėmis taisyklėmis, tinkamas parodymo atpažinti organizavimas ir atlikimas, reikalauja: 1) nuodugnaus pasirėngimo, ypač apklausos metu, kai būtina išsamiai išsiaiškinti objekto ar asmens individualius požymius ar žymes, jų stebėjimo (suvokimo) aplinkybes ir sąlygas bei veiksnus, darančius įtaką gebėjimui tiksliai identifikuoti objektą; 2) tinkamų asmenų ar objektų parinkimo (pvz., tos pačios lyties, panašios išvaizdos); 3) tinkamas veiksmo vykdymas (pvz., bent trys asmenys, atpažintam asmeniui pasiūloma užimti bet kokią vietą, grupės fiksavimas ir rezultato dokumentavimas).
3. Parodymų patikrinimas vietoje yra grindžiamas savanoriškumo ir savarankiškumo principu – būtina gauti asmens sutikimą, kuriant ir palaikant psichologinį kontaktą, bei leisti jam savarankiškai rodyti vietą ar maršrutą, aiškinti parodymus, juos vaizdingai susiejant su aplinkybėmis vietoje, ir laisvai demonstruoti veiksmus. Šis veiksmas reikalauja kruopštaus planavimo ir neutralumo iš tyrėjo bei kitų dalyvių pusės. Būtina išsiaiškinti kuo daugiau reikšmingų požymių ir aplinkybių, nusikaltimo padarymo priežastis ir sąlygas, stebėti parodymų nuoseklumą, asmens elgesį ir emocijas bei veiksmo eigą, jos turinį ir rezultatą fiksuoti protokole ir vizualiai.
4. Eksperimentas yra grindžiamas įvykio situacijos, aplinkos, asmenų veiksmų ar kitų aplinkybių tiesiogine rekonstrukcija, siekiant atkurti kuo autentiškesnes įvykio metu buvusias sąlygas, ir aktyviai pasiekti eksperimento tikslą, atliekant

atitinkamus bandymus – patikrinti parodymus ar versijas, gaunant arba teigiamą, arba neigiamą rezultatą. Patikimas bandymų rezultatas pasiekiamas tik tinkamai tam pasirengus: nustatant konkretų tikslą, susipažįstant su vieta (aplinka), kuo panašiausiai atkuriant įvykio metu buvusias sąlygas, parenkant reikiamus daiktus ir laiką, įtraukiant atitinkamą specialistą.

5. Išanalizavus Lietuvos ir užsienio valstybių įstatymus bei papildomai pasirėmus užsienio literatūroje nurodomais praktiniais pavyzdžiais, buvo pastebėta, kad visi parodymų patikrinimo veiksmai Lietuvoje yra apibrėžti ir įtvirtinti siauriau, abstrakčiau. BPK apsiriboja lakoniškomis nuostatomis, praktikoje papildytomis kriminalistinėmis rekomendacijomis, o Kalifornijos, Kazachstano ir Azerbaidžano įstatymai veiksmų eigą, dalyvių teises, tyrėjo neutralumą, fiksavimą ir dokumentavimą įtvirtina pačiuose straipsniuose, taip suteikdami ir didesnę procesinę aiškumą. Verta pabrėžti ir tai, kad tik Kalifornijos įstatymai nelaiko parodymo atpažinti kaip parodymų patikrinimo veiksmo, nes JAV praktikoje šis veiksmas turi didesnę įrodomąją galią.
6. Išnagrinėjus teismų praktiką, Lietuvos ir užsienio šalių literatūrą, nustatyta, kad pagrindiniai probleminiai aspektai kyla dėl teisėsaugos pareigūnų veiksmų, taktinių taisyklių ignoravimo bei nepakankamai aiškaus teisinio reguliavimo – visa tai yra kontroliuojami veiksniai, kuriuos galima keisti, tobulinti.
7. Parodymo atpažinti ir eksperimento problematika yra susijusi tiek su taktinių taisyklių pažeidimais, tiek su įstatymo (detalumo) trūkumais. Atpažinimui pateikiamos grupės forma ir sudarymo būdas, atpažįstantiesiems pateikiamų instrukcijų pobūdis ir atpažinimo organizavimo principas sudaro galimybę teisėsaugos pareigūnams piktnaudžiauti procesu. Lietuvos teismų praktikoje pastebėta, jog dažniausiai atliekamas atpažinimas pagal nuotrauką, nepriklausomai nuo to, ar tam pagrindas yra – LAT numatytas išimtis dažnai aiškina teisėsaugos institucijų naudai. Atliekant eksperimentus, kartais nėra įsitikinama objektyvių duomenų pakankamumu ar užtikrinamas įvykio aplinkybių autentiškumas, kuris sudarytų pagrindą atlikti bandymą ir gauti patikimą rezultatą, tačiau dažniausiai problemos kyla dėl pakartotinio reikalavimo nesilaikymo – tokiu būdu nėra pašalinama atsitiktinumo galimybė. Parodymų patikrinimas vietoje praktiniu požiūriu yra stabiliausias, tačiau ne visada pilnavertiškai išnaudojamas kaip galima prevencinė nusikaltimų priemonė ar galimybė gauti naujų duomenų.
8. Kadangi BPK įtvirtintos normos, reglamentuojančios parodymų patikrinimo veiksmus ir jų atlikimo tvarką, jau ilgai nesikeitė ir iš esmės yra tapačios

sovietmečio laikotarpiu galiojusiam reguliavimui, todėl būtų tikslinga jas atnaujinti, atsižvelgiant į gerąją praktiką bei tarptautines rekomendacijas, ypač parodymo atpažinti atveju.

- a. Išanalizavus mokslinių tyrimų rezultatus, siūlytina padidinti minimalų rodomų asmenų ir nuotraukų skaičių, numatant ne mažiau kaip šešis.
 - b. Siūloma atsižvelgti į Kalifornijos baudžiamajame kodekse reglamentuotą neutralaus tyrėjo institutą ir BPK 192 str. numatyti, kad parodymą atpažinti turi vykdyti su tyrimu nesusijęs, nešališkas ir nežinantis, kuris asmuo yra įtariamasis, pareigūnas, tokiu būdu išvengiant įtaigos rizikos.
 - c. Taip pat siūlytina papildyti BPK 192 str. numatant, kad prieš atliekant parodymą atpažinti yra privaloma atpažįstantįjį informuoti, jog įtariamojo rodomoje asmenų ar nuotraukų grupėje gali ir nebūti. Tokiu būdu sumažinamas spaudimas pasirinkti asmenį dėl susidariusios prielaidos, jog vienas iš grupėje esančių asmenų tikrai yra kaltininkas.
 - d. Atsižvelgiant į L. Novikovienės tyrimą, jog parodymų patikrinimą vietoje galima laikyti viena iš kriminalistinės profilaktikos realizavimo priemonių, tačiau šios galimybės dažnai neišnaudojant, bei kriminalistinėje literatūroje nurodomą klaidą, kad dažnai nėra aiškinamasi naujų aplinkybių, siūlytina papildyti BPK 196 str. 1 d. nurodant ne tik patikrinimo ar patikslinimo tikslus, bet ir naujų duomenų gavimo bei nusikaltimo padarymo priežasčių ir sąlygų aiškinimosi galimybę.
 - e. Eksperimentą reglamentuojančiame BPK 197 str. siūlytina numatyti bandymų kartojimo privalomumą.
 - f. Manytina, kad BPK 192 str. 3 d., 196 str. 2 d. ir 197 str. 2 d. numatytą galimybę dalyvauti gynėjui tik, kai to prašo įtariamasis, reikėtų pakeisti, numatant, jog įtariamojo gynėjas turi būti informuotas prieš atliekant parodymų patikrinimo veiksmą – papildomai užtikrinamos įtariamojo teisės.
 - g. Atsižvelgiant į modernaus laikotarpio teikiamas fiksavimo galimybes, siūloma įtvirtinti ir privalomą kiekvieno parodymų patikrinimo veiksmo vaizdo ir garso įrašymą – taip pat sumažinama įtaigos galimybė, o ginčo atveju įrašytą medžiagą galima peržiūrėti.
9. Tikslinga sukurti praktinę, rekomendacinio pobūdžio metodinę priemonę, kurioje būtų aiškiai numatyti kiekvieno veiksmo tikslai, keliami procesiniai reikalavimai, taktinės taisyklės ir pasiūlymai.

10. Atsižvelgiant į modernėjančių technologijų galimybes, būtų galima:

- a. Įvesti periodiškai organizuojamus specializuotus mokymus, pavyzdžiui, naudojant virtualios realybės (VR) simuliacijas, kurių turinį sudarytų realių situacijų rekonstrukcijos, apimančios parodymų patikrinimo veiksmų procesinius, taktinius ar psichologinius aspektus, siekiant stiprinti tyrėjų gebėjimą reaguoti įvairiose situacijose, rinkti ir fiksuoti (naujus) duomenis ir pan.; taip pat VR simuliacijos naudojimas galėtų sudaryti sąlygas atlikti tam tikrus bandymus, kai siekiama užtikrinti asmenų saugumą.
- b. Sudaryti centralizuotą duomenų bazę (pvz., adaptuoti habitoskopinių duomenų registre naudojamas technologijas), kurioje būtų sistemingai kaupiamos ir atnaujinamos asmenų (tiek įtariamųjų, tiek potencialių statistų–savanorių) nuotraukos.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Lietuvos teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
2. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo“ (1961). *Vyriausybės žinios*, 18-148.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. VIII-810 „Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (1998). *Valstybės žinios*, 61-1736.

Užsienio šalių teisės norminiai aktai:

5. *California Code, Penal Code - PEN § 859.7* [interaktyvus] (modifikuota 2023–01–01). Prieiga per internetą: <<https://codes.findlaw.com/ca/penal-code/pen-sect-859-7/>> [žiūrėta 2025 m. balandžio 19 d.].
6. *Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.migration.gov.az/content/pdf/bcd6d6936d940a5d8be5672d0b6de90e.pdf>> [žiūrėta 2025–04–20]
7. *Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://track.unodc.org/uploads/documents/BRI-legal-resources/Kazakhstan/16_-_Criminal_Procedure_Code_of_the_Republic_of_Kazakhstan_EN.pdf> [žiūrėta 2025 m. balandžio 20 d.].

Specialioji literatūra:

8. Ancelis, P. et al. (2011). *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
9. Bataitis, E. et al. (1989). Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis.
10. Bilius, M. (2014). Asmens atpažinimas ikiteisminiame tyrime: teisiniai ir psichologiniai aspektai. Iš: Juodkaitė-Granskienė, G. (sud.) (2014). *Baudžiamasis procesas: teisingumo garantas ar kliūtis?* Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto teisės fakultetas, p. 151–167.

11. Bučiūnas, G., Gruodytė, E. ir Šalčius, M. (2017) *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Atnaujintas ir papildytas leidimas. Vilnius: Registrų centras.
12. Danisevičius, P. (1989). *Parodymų patikrinimas vietoje: mokymo priemonė*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
13. Gabbert, F. H. *et al.* (2021). Exploring the use of rapport in professional information gathering context by systematically mapping the evidence base. *Applied Cognitive Psychology*, 35, 329-341. [https://doi: 10.1002/acp.3762](https://doi.org/10.1002/acp.3762)
14. Goda, G. *et al.* (2003) *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I–IV dalys (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
15. Juškevičiūtė, J. *et al.* (2014) *Kriminalistika: metodinė priemonė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
16. Kazlauskas, M. ir Rinkevičius, J. (1991) *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Kovera, M. B. *et al.* (2022). Science-Based Recommendations for the Collection of Eyewitness Identification Evidence. *Court Review: Journal of the American Judges Association*, 58, 130–140.
18. Kurapka, V. E. *et al.* (2012). *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
19. Kurapka, V. E. *et al.* (2013). *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
20. Klobuchar, A., Steblay, N. ir Caligiuri, H. (2006). Improving eyewitness identifications: Hennepin County's Blind Sequential Lineup Pilot Project. *Cardozo Public Law, Policy & Ethics Journal*, 4, 381–413.
21. Loftus, E. F. *et al.* (1987). Some Facts About 'Weapon Focus'. *Law and human behavior*. 11 (1), 55–62, [https://doi: 10.1007/BF01044839](https://doi.org/10.1007/BF01044839).
22. Meissner C. A. *et al.* (2001). The influence of retrieval processes in verbal overshadowing. *Memory & cognition*, 29 (1), 176–187, [https://doi: 10.3758/BF03195751](https://doi.org/10.3758/BF03195751).
23. Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija*. Vilnius: Registrų centras.
24. McKinley, G. L. *et al.* (2023) Metamnemonic predictions of lineup identification. *Memory (Hove)*, 31 (8), 1–20, [https://doi: 10.1080/09658211.2023.2218123](https://doi.org/10.1080/09658211.2023.2218123)
25. National Research Council *et al.* (2015). *Identifying the Culprit: Assessing Eyewitness Identification*. Washington, D. C.: National Academies Press.

26. Nehrebetskyi, V. (2022). Tactical and psychological bases of neutralization of counteraction to the investigation of a criminal offense during an investigative experiment. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 96–100, <https://doi:10.32849/2663-5313/2022.1.15>
27. Novikovienė, L. (2005a). Kriminalistinė profilaktika ikiteisminiame tyrime: situacijos analizė. *Jurisprudencija*, 65(57), 59–66.
28. Novikovienė, L. (2005b). Kriminalistinės profilaktikos samprata. *Jurisprudencija*, 67(59), 83–91.
29. Nyman, T. J. *et al.* (2019). The distance threshold of reliable eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 43 (6), 527–541. <https://doi:10.1037/lhb0000342>
30. Oleksandrivna, D. J. (2018). *Specialiųjų žinių naudojimas atliekant tiriamąjį eksperimentą*. Daktaro disertacija, Baudžiamasis procesas ir kriminalistika; kriminalistinis tyrimas; operatyvinė ir tiriamoji veikla, teisė (081), National Academy of Internal Affairs. Kijevas.
31. Pakarklis, P. ir Baldžius, J. (1948) *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*. Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
32. Rusu, V. (2023). Tactical particularities of the verification of statements at the crime scene. *Romanian Journal of Forensic Science*, 24, 214–221.
33. Shapovalov, V. (2018) Technique for Psychological Assessment of the Testimony Reliability in Legal Practice. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice*, 47 (1), 1–17.
34. Sorbala, M. ir Jitariuc, V. (2024). Tactical procedures used in the process of verifying the statements at the crime scene. *Studii juridice universitare*, 2, 155–169, <https://doi:10.54481/sju.2024.2.12>.
35. Sumbarova, M. (2015). Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *RSU Elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls*, 2(2), 84–91, <https://doi:10.25143/SOCR.02.2015.2.84-91>.
36. Vasiliauskas, V. (1999). *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
37. Wells, G. L. *et al.* (1998). Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22 (6), 603–647, <https://doi:10.1023/A:1025750605807>
38. Westbrook, R. ir Beckman, G. M. (2003). *A history of ancient Near Eastern law*. Pirmas leidimas. Boston: Brill.

39. Wixted, J. T. et al. (2016). Estimating the reliability of eyewitness identifications from police lineups. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(2), 304–309. <https://doi.org/10.1073/pnas.1516814112>.

Teismų praktika:

40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-398/2006
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-107/2013
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-144-489/2015
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. rugsėjo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-295-507/2016
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319-511/2017
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K 92-511/2022
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-174-303/2023
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-788/2023
48. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. gegužės 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-397-628/2016
49. Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. balandžio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-3-307/2016.
50. Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-19-1076/2020.
51. Vilniaus apygardos teismo 2018 m. gegužės 2 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-9-211/2018.
52. Vilniaus apygardos teismo 2022 m. balandžio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-116-898/2022.
53. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2020 m. spalio 16 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-226-806/2020
54. Chersono srities Ivanovo rajono teismo 2021 m. kovo 1 d. nuosprendis byloje Nr. 1-кп/656/75/2.

55. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2023 m. gegužės 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-599-1100/2023
56. Vilniaus miesto apylinkės teismo 2024 m. sausio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-104-1128/2024
57. Klaipėdos apylinkės teismo 2023 m. gegužės 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-14-890/2023
58. Panevėžio apylinkės teismo 2023 m. kovo 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-77-830/2023
59. Kauno apylinkės teismo 2024 m. liepos 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-726-1109/2024
60. Klaipėdos apylinkės teismo 2024 m. spalio 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-49-949/2024.
61. Vilniaus regiono apylinkės teismo 2024 m. sausio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-12-419/2024

Kiti šaltiniai:

62. Dailymotion.com. *Crime scene reenactment of 'Itaewon Murder' staged at Seoul Prosecutors' Office*. [interaktyvus] (modifikuota 2015–04–12). Prieiga per internetą: <<https://www.dailymotion.com/video/x3gudk7>> [žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d.]
63. IACP Law Enforcement Policy Center (2016). *Eyewitness Identification*. Alexandria: International Association of Chiefs of Police.
64. Infolex.lt. *Savaitės apžvalga Nr. 203 (2022-03-07) Doc. dr. R. Merkevičius rekomenduoja*. [interaktyvus] (modifikuota 2022–03–07). Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/sa/apzvalgos/savaite-apzvalga/nr-203/remigijus-merkevicius-rekomenduoja/index.html>> [žiūrėta 2025 m. balandžio 1 d.]
65. innocenceproject.org. *How Eyewitness Misidentification Can Send Innocent People to Prison*. [interaktyvus] (modifikuota 2020-04-15). Prieiga per internetą: <<https://innocenceproject.org/news/how-eyewitness-misidentification-can-send-innocent-people-to-prison/>> [žiūrėta 2025 m. balandžio 21 d.]
66. Law Offices Of John D. Rogers. *The Central Park Five Trial: A Story of Injustice and Redemption*. [interaktyvus] (modifikuota 2024–09–02). Prieiga internetu: <<http://johndrogerslaw.com/the-central-park-five-trial-a-story-of-injustice-and-redemption/>> [žiūrėta 2025 m. vasario 27 d.]

67. Ukrainian experts talks. *Reflektyvinis valdymas informacijos specialiųjų operacijų prieš Rusijos-Ukrainos karą.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://infolight.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/broshura-berezen.pdf> >
[žiūrėta 2025 m. balandžio 14 d.]

SANTRAUKA

Parodymų patikrinimo veiksmai: procesinė kriminalistinė charakteristika ir problematika

Miglė Didikaitė

Magistro darbe yra analizuojama parodymų patikrinimo veiksmų – parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento – samprata, reikšmė, procesinė kriminalistinė charakteristika ir problematika, nagrinėjant tiek reikšmingus teisės aktus ir psichologijos mokslininkų padarytas išvadas ir pateiktas įžvalgas, tiek teismų praktikoje pateiktus išaiškinimus ir ikiteisminio tyrimo duomenis. Tema atskleidžiama per šių veiksmų pasirengimo, atlikimo ir duomenų fiksavimo stadijų prizmę, daug dėmesio skiriant ir psichologiniam aspektui, turinčiam įtakos parodymų patikrinimo veiksmų rezultatų patikimumui.

Darbe analizuojami parodymų patikrinimo veiksmų sampratos ir reglamentavimo pokyčiai Lietuvos Respublikoje per pastaruosius 60 metų, kurių metu pakito šių veiksmų ir jų rezultatų teisinė reikšmė ir buvo įtvirtinta įtariamojo teisių apsauga. Taip pat detalios nagrinėjami parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento procesiniai ir taktiniai ypatumai, lemiantys jų efektyvumą ir rezultatų patikimumą. Papildomai akcentuojant psichologijos mokslo svarbą siekiama išanalizuoti subjekto psichofiziologinių veiksmų įtaką kiekvieno parodymų patikrinimo veiksmo organizavimui ir atlikimui, kuriems, siekiant pilnaverčio ir patikimo rezultato, yra reikalingos ir bendros psichologijos mokslo žinios. Užsienio šalių (JAV (Kalifornijos), Kazachstano ir Azerbaidžano) teisės aktų, kuriuose yra įtvirtinti šie procesiniai veiksmai, analizė leidžia padaryti išvadas dėl nepakankamo Lietuvoje egzistuojančio reglamentavimo detalumo ir trūkumų. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir žemesnių pakopų teismų praktikos bei mokslinės literatūros analizė atskleidžia parodymų patikrinimo veiksmų probleminius aspektus, kurie yra susiję su kontroliuojamais veiksniais – teisėsaugos pareigūnų veiksmų kontrolės ir teisinio reguliavimo trūkumais.

SUMMARY

Testimony Verification Actions: Procedural Forensic Characteristics and Problematics

Miglė Didikaitė

In the Master's thesis, the concept, significance, procedural and forensic characteristics, and issues of verification of testimony actions – identification, verification of testimony at the crime scene, and investigative experiment – are analyzed. The research examines both relevant legal acts and insights provided by psychology scholars, as well as clarifications presented in court practice and pre-trial investigation data. The topic is revealed through the prism of the preparation, execution, and recording stages of these actions, with considerable attention given to the psychological aspects influencing the reliability of the outcomes of testimony verification actions.

The thesis also analyzes changes in the concept and regulation of testimony verification actions in the Republic of Lithuania over the past 60 years, during which the legal significance of these actions and their results has evolved, and the protection of the suspect's rights has been established. Detailed attention is devoted to the procedural and tactical features of identifications, verification of testimony at the crime scene, and investigative experiments, which determine the effectiveness and reliability of their results. Additionally, by emphasizing the importance of psychology, the influence of psychophysiological factors on the organization and execution of each testimony verification action is analyzed, highlighting the necessity of general psychological knowledge for achieving complete and reliable results. An analysis of the legal acts of foreign countries (the USA (California), Kazakhstan, and Azerbaijan), where these procedural actions are regulated, allows conclusions to be drawn regarding the insufficient detail and shortcomings of the existing regulation in Lithuania. The analysis of the practice of the Supreme Court of Lithuania and lower courts, along with scientific literature, reveals problematic aspects of testimony verification actions, related to controllable factors – deficiencies in the control of law enforcement officers' actions and in the legal regulation.